

Jaarboekje van het Oudheidkundig Genootschap "Niftarlake" 1956

<https://hdl.handle.net/1874/9571>

J A A R B O E K J E
VAN HET
O U D H E I D K U N D I G G E N O O T S C H A P
„ N I F T A R L A K E ”
1956

DRUKKERIJ H. J. SMITS
O U D E G R A C H T 231 - U T R E C H T

Beschermheer:

Mr C. Th. E. graaf van Lynden van Sandenburg, Cothen.

Eere-leden:

Dr Mr J. W. Verburgt, Epe, Oud-Voorzitter.
J. D. Bastert, Maarssen, Oud-Penningmeester.

Bestuur:

Mr Dr N. J. C. M. Kappeyne van de Coppello,
Loenen a. d. Vecht, Voorzitter.
Jhr. P. H. A. Martini Buys, Avenue Concordia 68,
Rotterdam O., *wnd. Secretaris*.
G. J. Weyland Jr, Loenen a/d Vecht, Bibliothecaris
en Wnd. Penningmeester.
Mgr. A. E. Rientjes, Utrecht.
Dr Mr J. W. Verburgt, Epe.
J. D. Bastert, Maarssen.

} Dagelijks
Bestuur.

J. Trouw, Abcoude.

A. H. Doude van Troostwijk, Notaris, Breukelen.

Ir J. Loeff, Oud-Loosdrecht.

F. D. Sprenger, Vreeland.

G. Adriaans, Amersfoort.

Pastoor J. M. J. Waterkamp, Abcoude.

Redactie Jaarboekje:

Mr Dr N. J. C. M. Kappeyne van de Coppello, Loenen a.d. Vecht.

Mgr A. E. Rientjes, Maarssen.

Jhr. P. H. A. Martini Buys.

LEDEN :

Abcoude:

Mr. R. Bianchi ✓
 Carmiggelt, Mej. J. W. ✓
 Doorn, Dr A. van ✓
 Firet, C. J. J. *bedankt 1/1 '56*
 x J. Geijssel ? *bedankt met*
 Gortel, Dr J. H. van ✓
 Graaf, J. H. de ✓
 Heuven, H. van ✓
 Heuven, Mej. M. H. van ✓
 Hulst, J. G. van ✓
 Pape, W. F. ✓
 Quarles van Ufford, Jhr Mr
 L. A. ✓
 Speet, Th. ✓
 Timmer, Notaris Ph. W. ✓
 Trouw, J. ✓
 Tussenbroek Jr, G. C. van ✓
 Uiterwaal, M. C. ✓
 Veltman-v. Cruyssen, Mevr. ✓
 A. G. ✓
 Vis-Völker, Mevr. C. A. L. M. ✓
 18 Waterkamp, Pastoor J. M. J. ✓

Alkmaar:

1 Bemmell, A. A. van

Amersfoort:

Adriaans, G
 Chijs, Mej. N. van der
 „Flehite” Oudh. Vereen.
 4 Vor der Hake, J. J. G.

Amstelveen: *Nieuw-Amstel*
 1 Achterbergh Jr, J. W. N. van

Amsterdam:

Aa, O. L. van der ✓

Altena, Chr. *leden 1907*
 Beekman, J. S. ✓
 Bond „Heemschut” ✓
 Bouman, J. H. *naar Abcoude*
 Duyvensz, Fr. ✓
 Jantzen, F.Gzn., Ferd. B. ✓
 Kater, P. A. ✓
 Koninklijke Academie van ✓
 Wetenschappen ✓
 Koninklijk Oudheidkundig ✓
 Genootschap ✓
 Lange, Allert de, C. V. ✓
 Leuven, W. van *leden 1956*
 Leuven-Werker, Mevr. ? ✓
 W. M. van ✓
 Niekerk, W. ✓
 Pos, Mej. A.G. *bed. 1/1 '56*
 Doude van Troostwijk, L. W., ✓
 Universiteitsbibliotheek ✓
 van Amsterdam ✓
 „Vondel”, Uitg. Mij. Joost ✓
 van den N.V. ✓
 Weede, Jhr. S. G. van ✓
 18 Weerdenburg, Ab. van *leden 1956*

Ankeveen:

1 Harinxma thoe Slooten, B. A.
 Ph. Baron van ✓

Apeldoorn:

Fortuyn Harreman, A. ✓
 2 Tombe, Mr A. L. des ✓

Baambrugge:

Geel, W. ✓
 Grevenstuk, Prof. Dr A. ✓
 Lee, Mej. E. van der ✓
 4 Walbeek, J. H. van ✓

Baarn:

1 Dedel, Jhr. Mr C. ✓

De Bilt:

Pas. W. van der
2 Doude van Troostwijk, D. W.

Bilthoven:

Jhr. Dr L. M. van Holthe
/ tot Echten.

Bloemendaal:

/ Koomans, Drs W. H.

Den Bommel:

/ Kooy, Ds A. v. d.

Breukelen:

Baas, J. ✓
Becker, W. A. ✓
Beek-Jansen, Mevr. Mr. A. C. ✓
ter ✓

„Beth San”, Directie Ver. ✓

Booy, H. ✓

Bijleveld, Th. Th. M. H. ✓

Colenbrander-Hoekstra, ✓

Mevr. A. H. ✓

Colenbrander, H. Th. ✓

+ Dop, H. R. van ✓

Freytag, F. J. de ✓

Ginkel, Mr H. C. L. van ✓

Goeman Borgesius-Blommers, ✓

Mevr. Th. ✓

Grift, A. van der ✓

Haars, Mej. Mr E. A. ✓

Klap, C. P. ✓

Kroon, H. ✓

Leisink, Pastoor J. B. ✓

Matthes-Varossieau, Mevr. ✓

C. W.

Matthes-de Rooy, Mevr. C. H. ✓

Mertens, Ir. H. F. b.i. ✓

Molenkamp, J. ✓

Postma, Dr E. B. J. ✓

Remijnse, Prof. Dr J. G. ✓

Six Dijkstra, Ds P. ✓

Smits, P. B. A. ✓

Troostwijk, A. H. Doude van,
Notaris. ✓

Vermeulen, J. Th. ✓

Gerbrand Vis, Sr. ✓

Vlug, H. M.

A. de Voogt

Vries, Verbrugghen, Mevr. C. ✓

F. W. de ✓

Vulpen Jr., W. van ✓

32 Wijk, Mevr. A. C. van ✓

Breukelerveen (post Tien-
hoven).

Graaf Wzn., E. de ✓

Homan van der Heide, Ir. J.

Pittet-van Linge, Mevr. J. C. ✓

Vigeveno, A. L. G. ✓

Bussum:

Abrend-v. Gemund, Mevr. M. ✓

H. J. Kuhlwillm ✓

Lubsen, M.

2 Nordemann, J. G. ✓

Castricum:

Reyden, J. van der ✓

Cothen:

Mr. C. Th. E. graaf van Lyn-
den van Sandenburg ✓

Driebergen:

Clifford Kock van Breugel,

Jhr. Mr Dr J. R.

2 Prein, Prof. J. A. M. ✓

Epe (Gld.):

Verburgt, Dr Mr J. W. ✓

Geertruidenberg:

1 Koedijk Jr., P. ✓

Giessendam:

Sluijs, P. van der

Gorssel:

Schimmelpenninck, G. Graaf

Gouda:

Oudh. Kring „Die Goude”

Gorinchem:

Horring, Mej. L. Z.

's-Gravenhage:

Adels-Vermeulen, Mevr. de ✓

Wed. Dr M. ✓

Bak, J. P. ✓

Bureau van de Rijksdienst ✓

v. d. Monumentenzorg ✓

Middelberg, Mr G. A. A. ✓

Rijksbureau voor Kunst- ✓

historische Documentatie ✓

Velsen-Metzelaar, Mevr. W. ✓

L. van ✓

Groningen:

Schoemaker, Pastoor F. J. ✓

Hilversum:

Bree, D. de ✓

Frank, Deken H. F. ✓

Notten, Mei. W. L. van ✓

Scheltema, H. D. ✓

Smorenburg, J. M. ✓

Steyling, Dr W. J. ✓

Steyling-Grevenstuk, (Maar-Terwyl) ✓

Mevr. A.

Tervooren, H. A. P. M. ✓

Huizen (N.-H.):

Volkersz, H. F. ✓

Krommenie:

Walbeek, P. van ✓

Laren (N.-H.):

Boetzelaer, R. W. C. Baron ✓

van ✓

Leonhardt, G. J. G. ✓

Leeuwarden:

Colenbrander-Overhoff, ✓

Mevr. M. ✓

Leiden:

Antiquariaat en Boekhandel ✓

Burgersdijk en Niermans ✓

Loenen a.d. Vecht:

As. P. van ✓

Bastert, J. N. ✓

Beusekom-van Foreest, Mevr. ✓

de Wed. Mr F. C. van ✓

Blankenberg, B. H. ✓ (Meuwissen)

Blok Jr., J. W. ✓

Bremant, A. J. ✓

Erdmann, Mr R. H. ✓

Hofwegen, G. van ✓

Joncheere-van Dijk, Mevr. ✓

C. H. de

Kampen, J. W. van ✓

Kappeyne van de Coppello, ✓

Mr Dr N. J. C. M. ✓

Kappeyne van de Coppello- ✓

van Panhuys, Mevr. Th. E. ✓

C. M. ✓

Kappeyne van de Coppello- ✓

Wijgers, Mevr. E. J. ✓

Kempen, Nots, J. M. C. van ✓

Kralingen, B. van ✓

Lamme, J. G. ✓

Snijder, M. ✓ naar Weesp.

Sondaar, L. H. ✓

Wedden, H. J. M. van der ✓

Weyland, Jr, G. J. ✓

Loenersloot:

Kalff Azn., G. A. A. A. ✓

Kalff L. E. A. ✓

Nagell-Martini Buys, Bar. esse ✓

M. F. M. v. ✓

Sluyters Jr., J. ✓ (Sluyters)

Loosdrecht:

Foeschoten, J. ✓

Doude van Troostwijk, ✓

Mr J. H. N. A. ✓

Freese, J. P. ✓

Loeff, Ir J. ✓

Loosdrecht

Swinderen, Jhr Q. J. van ✓
 Voogsgeerd, W. J. ✓
 Vunderink, Mr J. L. ✓

Lunteren:

Thomassen à Thuessink van ✓
 der Hoop van Slochteren, ✓
 Dr M. P. ✓

Maarsse:

Agterberg, J. ✓
 Alleman, J. G. ✓
 Bastert, J. D. ✓
 Bentener, J. W. ✓
 Voorst van Beest, J. P. van ✓
 Dekker, D. ✓
 Droogenbroek, H. J. van ✓
 Feyten, A. ✓
 Groot- de Vries, Mevr. ✓
 P. C. de ✓

Heul, G. de

bedacht 1904

E. R. Huitzing ✓

Mgr. A. M. Jansen ✓

Kroon, G. ✓

Mol, B. C. J. de ✓

Remijnse, M. ✓

Royen, N. van ✓

Rijsterborgh, C. J. ✓

Sandick, J. W. W. A. G. van ✓

Schaik, Mr Dr Th. E. E. van ✓

Schipper, A. P. ✓

Servaas, J. N. ✓

Vader, Nots. H. P. ✓

Nieuwerhuis

Verkuil, M. ✓

Wissema, G. ✓

Wymstra, W. ✓

Zee, Ds. G. van der ✓

Westermann B.W. Parkw. 4/3

Maarsseveen:

Huydecoper van Maarsseveen, ✓

Jhr. J. ✓

Rijn, J. G. van ✓ (*maarsen*)

De Meern:

Bruijn, Jac. de ✓

Naarden:

Oudenniel, C. G. van ✓

Verburgt, Dr G. ✓

Wentink-Boon, Mevr. G. ✓

Nederhorst den Berg:

Pos-Kofoed, Mevr. C. A. ✓

Voorn, G. A. van der ✓

Nieuwersluis:

Blijdenstein-Cruys, Mevr. ✓

C. E. B. ✓

Doude van Troostwijk, ✓

Mr W. I. ✓

Jesse, Dr. N. ✓

Schmal Jr., J. P. ✓

Stoop-Koekoek, Mevr. G. ✓

van der

Nigtevecht:

Amesz, O. J. ✓

Loggers, Ds Ph. ✓

Wees, G. A. van ✓

Nijmegen:

Bernards, Mej. F. A. M. ✓

Lindenhout, H. J. van 't ✓

Oosterbeek:

Beusekom, Mr E. van ✓

Overveen:

Vries-van der Lee, Mevr. ✓

A. de ✓

Warnaars, H. B. E. ✓

Witzel, B. ✓

Rilland-Bath:

Spaan, D. C. ✓

Rossum:

Meijer, A. F. van Goelst ✓

Rotterdam:

Bibliotheek en Leeszalen der ✓

Gem. Rotterdam ✓

Mr J. J. Canter Cremers ✓

Martini Buys, Jhr P. H. A. ✓

Baarenwegendub

7

3

1

3

5

2

2

1

3

1

1

2

1

300

25

Rijswijk (Z.-H.):

Geertzema, W. H. ✓

Monté, Mevr. A. ✓ *4/12*Soest:

Bentinck, Mr S. P. Baron ✓

Soesterberg:

Haselen, Mr J. van ✓

Utrecht:

Biegelaar Jr, J. B. P. ✓

Bogaard, P. H. ✓

Buisman, P. W. ✓

Bürg, Plebaan J. van der ✓

Eldering-Niemeyer, Mevr. ✓

Mr. W. ✓

Hagenouw, J. E. ✓

Historisch Genootschap ✓

Horst, A. van der ✓

Dr S. van der Linde *me Prof.* ✓

Lip-Kibbeling, Mevr. W. A. ✓

M. v. d. ✓

Mesdag-Spier, Mevr. M. T. v. ✓

J. Mezger ✓

„Oud-Utrecht”, Ver. ✓

Plomp-Klijnsma, Mevr. W.A. ✓

Provinciale Bibliotheek ✓

Mgr. A. E. Rientjes ✓

Rijksarchief in de Prov. *X?* ✓

Utrecht

Ruwers-Becker, Mevr. E. W. ✓

Mr H. A. R. Schuit *Zuilen* ✓

Smits, H. J. ✓

Soeten, H. J. de ✓

Théonville, F. W. G. ✓

Ven, Dr A. J. van de ✓

Vor der Hake, J. ✓

Wilbrenninck, J. C. ✓

Woerden, A. W. F. C. van ✓

*Jonghe C (deft 25)*Vinkeveen:

Vries, J. de ✓

Vreeland:

Doorne, Mr. P. W. van ✓

Hartung, O. E. K. ✓

K. E. van der Schaar ✓

Sprenger, F. D. ✓

Wageningen:

Kniphorst's Boekhandel ✓

Wassenaar:

Honders, Dr H. J. ✓

Wieder Jr., F. C. ✓

Weesp:Bosboom, Ds F. C. *bedankt 4/56* ✓

Breijer, K. ✓

Lindeboom, G. ✓

Weesperkarspel:

Klaveren, H. W. van ✓

Wijk bij Duurstede:

Dijkman-Schoenmaker, ✓

Mevr. G. J. E. ✓

Thieme Sr., Mej. A. C. ✓

IJsselstein:

Cool, A. G., Notaris. ✓

Cool-van Oosten Slingeland, ✓

Mevr. C. J. G. ✓

Zeist:

Lantsheer, J. A. ✓

Klausz-Martini Buys, Mevr. ✓

A. M. ✓

Zuilen:

Wit, H. C. de ✓

Wijk, J. A. van ✓

24

26

5

46

21

25

30

25

31

19

26

Jaarverslag 1955

Op 11 Juli 1955 had in hotel „De Kampioen” te Nieuwersluis de jaarvergadering plaats, welke volgens de presentielijst werd bezocht door 19 leden.

De vergadering werd geopend door de Voorzitter, waarna het overleden lid Mevrouw Beelaerts van Blokland-Jessurun werd herdacht.

Na voorlezing werden de notulen van de vorige vergadering en het jaarverslag onveranderd goedgekeurd. Vervolgens bracht de penningmeester zijn financieel verslag uit. De beide aanwezige leden van de commissie tot het nazien van de rekening van de penningmeester verklaarden de boeken te hebben in-orde-bevonden, op grond waarvan de penningmeester onder dankzegging voor zijn beheer décharge werd verleend.

Naar aanleiding van een daartoe strekkend voorstel werd de Commissaris der Koningin Mr. C. Th. E. graaf van Lynden van Sandenburg met algemene stemmen tot beschermheer van het Genootschap benoemd, welke benoeming door hem werd aanvaard.

Bij de behandeling der excursie kwam, na de datum, de plaats, waarheen deze zou plaats vinden in bespreking. Als doel werden de plaatsen Gorinchem, Loevesteyn en Woudrichem uitverkoren, terwijl de heren Adriaans, Trouw en Martini Buys als leden der excursiecommissie werden aangewezen.

De bijdrage aan de Commissie voor de Vecht en het Oostelijk- en Westelijk plassengebied werd, in verband met de kostbare uitgave van boekwerken over de plassen en het nadelig saldo van het herstel van het hek van „Kroonesteyn” eenmalig vastgesteld op honderd gulden.

Een door de „Oudheidkundige Kring Die Goude” voorgesteld ruillidmaatschap werd door de vergadering aanvaard.

De heer Wymstra bracht het idee ter sprake om in de Vechstreek een zilvertentoonstelling te houden; op verzoek van de voorzitter stelden zich enige leden beschikbaar om de mogelijkheid hiertoe te onderzoeken.

Tijdens de rondvraag kwamen nog in discussie: de pilasters van het Breukeler raadhuis Boom en Bosch; het herstel van het hek van Vechtoever; de korenmolen te Loenen; het dempen van het grachtje te Vreeland; en het dempen van de sloot naast de Vreelandse weg te Loenen.

Tot zover het verkorte verslag van de jaarvergadering.

Op 26 Januari 1955 vierde ons erelid Dr. Verburgt zijn tachtigste verjaardag; ons Genootschap liet ter gelegenheid hiervan zijn gelukwensen gepaard gaan met een kleine bloemenhulde.

De secretaris woonde op 16 Juli de algemene ledenvergadering van de stichting Commissie voor de Vecht en het Oostelijk- en Westelijk plassengebied bij, gevolgd door een belangwekkende lezing van ons medelid Jhr. Dr. M. L. van Holthe tot Echten over het plassenschap Loosdrecht en omstreken.

Op 26 Juli 1955 had de excursie per boot op de Vecht plaats, waaraan door 51 leden en introducés werd deelgenomen. Wij gedenken hier nogmaals de gastvrije ontvangst op „Doornburgh” door de heer J. P. van Voorst van Beest, alsmede die op het Raadhuis van Weesp. Het bleek opnieuw, dat een tocht te water een bijzondere aantrekkelijkheid voor de leden heeft.

Ter gelegenheid van zijn huwelijk mocht de secretaris van het Genootschap een boekwerk ten geschenke ontvangen, voor welke verrassing hij de leden zeer erkentelijk is.

Gedurende het verslagjaar is het ledental wederom iets verminderd en wel van 253 tot 249. Laten we dit als een aansporing zien om met hernieuwde kracht aan de bloei van ons Genootschap te werken.

MARTINI BUYS.

STAAT VAN ONTVANGSTEN EN UITGAVEN
Boekjaar 1955

Ontvangsten:	Uitgaven:
Batig saldo	Kosten jaarboekje . . . . .
f 1.071.63	f 360.—
Contributies	Onkosten:
1.045.—	Drukkosten, porti enz. . . . .
Verkochte jaarboekjes	95.28
59.—	Bijdr. Commissie voor de Vecht
Excursie 1954 (saldo)	en het O. en W. Plassengebied . .
4.90	100.—
Interest	Voor bibliotheek . . . . .
19.13	12.—
	Batig saldo . . . . .
	1.632.38
	f 2.199.66

De penningmeester:
G. J. WEYLAND.

Excursieverslag 1956

Dit verslag is voor mij een wat moeilijk geval. Om een gebeurtenis te verslaan is een eerste vereiste om bij het gebeuren tegenwoordig te zijn geweest. Nu moet ik bekennen de excursie naar Gorinchem, Loevestein en Woudrichem op Maandag 30 Juli 1956 maar ten dele te hebben meegemaakt.

Om te beginnen is de autobus om 8 uur 's morgens vertrokken vanaf het Amstelstation te Amsterdam om dan door de Vechtstreek gaande bij de verschillende bushaltes de deelnemers aan de excursie op te nemen. Ik kan mij voorstellen hoe dit telkens een vreugdevol weerzien van elkaar was, want het is voor de leden van „Niftarlake” een „gebeurtenis” die jaarlijkse excursie. Het genoeg van de tocht door de Vechtstreek heb ik echter niet mogen smaken. Met m'n Vrouw, dochter en een vriendin zijn we in onze Volkswagen rechtstreeks van Amersfoort naar Gorinchem gereden. Wij waren vóór de autobus in Gorkum en vonden in hotel „De Beurs” alles al in gereedheid om ons gezelschap met koffie te laven. Het duurde niet lang of de bus kwam aan en we mochten vele oude bekenden de hand drukken. Wanneer U dit verslag leest zijn alweer enkele maanden verstreken, maar de herinnering aan een bar slechte zomer zal U nog wel bijgebleven zijn en dan rijst als vanzelf de vraag hoe wij het op onze excursie hebben gehad. Ik wil dit met een paar woorden zeggen, maar verder zwijg ik er over, want er wordt de laatste tijd teveel over het weer gebabbeld en dat wordt vervelend. Op een enkele bui na was het droog weer, ja, wij hebben zelfs zonneschijn gehad. Met het overvaren naar Loevestein en Woerkum was er beestachtig veel wind. U ziet, gezien het doorsnee weer hebben wij geen klagen gehad.

Na het nuttigen van de koffie gingen wij in twee groepen,

vanwege het grote aantal deelnemers (er waren er 59), elk onder leiding van een lid van het Bestuur V.V.V. Gorinchem de stad bezien. De groep, bij welke ik was ingedeeld, stond onder leiding van de heer H. F. van Peer, die op geestige wijze ons voortreffelijk van voorlichting diende. Mijnheer van Peer op deze plaats nogmaals hartelijk dank daarvoor!

Op de Grote Markt gekomen zien wij het Hugo de Grootpoortje. Door dit poortje verliet Grotius na zijn vlucht uit Loevestein het huis van zijn vriend Daetselaar.

Even verder staan wij voor het Gasthuispoortje, hetwelk volgens de gevelsteen uit 1391 stamt. Ons omdraaiende zien wij ons aan de voet van de St. Janstoren. Deze toren is uit het midden der 15e eeuw. Opvallend is het, dat het onderste gedeelte van deze toren scheef staat, terwijl het bovenste deel er weer loodrecht opstaat. Al lopende komen wij in de Revetsteeg, waar een gevelsteen herinnert aan het sneuvelen van Willem van Arkel in 1417 in de strijd tegen de troepen van Jacoba van Beijeren.

Vervolgens komen wij aan de wallen. Gorkum wordt nog ingesloten door een groene verdedigingsgordel. Ook is er nog een oude poort, de Dalempoort aanwezig. In 't stadje vinden wij in de Burgstraat nog een vroeg renaissancegevel uit 1563 van het huis „'t Coemt al van God". Verder zien wij nog een oud pompje uit 1607 om ten slotte in de Gasthuisstraat te belanden voor het huis „Dit is in Bethlehem". Een huis gebouwd in 1566, waar onze zustervereniging „Oud Gorkum" haar museum heeft ondergebracht. Ook het bureau van V.V.V. is er gehuisvest. Velen onzer zullen in zich de drang hebben voelen opkomen om binnen eens te gaan kijken, maar helaas ons tijdschema liet dit niet toe. Wellicht is dit later op een privéreis nogeens te doen.

Nu is het U opgevallen of niet, maar één zaak verdient nog opheldering n.l. dat ik U wel verslag deed over de St. Janstoren, maar zweeg over de kerk. Ja, waarde lezer, dat is een droevig geval. Die toren is mooi en niet zonder trots schrijft men in de gids voor Gorkum „... en behoort tot de mooiste torens van ons land". Helaas kunnen we dit van de kerk niet zeggen. Het is zo'n echt negentiende eeuws geval zonder geur of smaak. Hoe dit ding er is komen te staan? In het begin van de vorige eeuw was de oude kerk danig in verval geraakt. Een aannemer toonde aan de hand van zijn berekeningen aan de kerkvoogden aan, dat restauratie veel meer geld zou kosten dan het bouwen van een nieuwe kerk. Deze kerkvoogden beseften niet, dat zij de bewaar-

ders en geen slopers waren van het aan hen toevertrouwde goed uit vorige eeuwen. Neen, het was voor deze heren een eenvoudig rekensommetje en de goedkoopste oplossing werd gekozen met het gevolg, dat wij in 1956 nog tegen zo'n akelig bouwsel moeten aanzien. Onze gids, de heer van Peer, heeft ons echter gerust gesteld en ons verzekerd, dat de mentaliteit van deze kerkvoogden in Gorkum tot het verleden behoort. Thans stelt men alles in het werk om het oude te behouden door restauratie. Dit is het enig juiste standpunt. Wij wensden het Gemeentebestuur „Oud Gorkum” en de V.V.V. succes met dit streven.

Na deze rondwandeling stond de koffietafel in „De Beurs” op ons te wachten. Het onthaal was hier uitstekend. Versterkt verlieten wij op de geplande tijd „De Beurs” om ons naar het bootje te begeven, dat ons naar Loevestein zou brengen. Door de sterke wind, die er stond, had dit bootje bij het aanleggen steeds moeilijkheden, zodat het een half uur ten achter was bij de dienstregeling. Een half uurtje wachten werd alzo ons deel. De overtocht had een vlot verloop. Het aan wal komen vergde wel enige behendigheid. Wij werden er door de slotbewaarder Peter van Andel rondgeleid. Loevestein is gesticht door Didderic Loef van Horne in de jaren 1257—1368. De naam Loevestein betekent Steen, stenen huis, kasteel van Loef. In 1449 vond er de eerste executie plaats van Gozewijn de Wilde, stadhouder en raadsprezident van Holland, Zeeland en Friesland. Loevestein is in de loop der jaren het middelpunt van diverse krijgsverrichtingen geweest, die ik U echter zal besparen. In het begin van de zeventiende eeuw wordt Loevestein staatsgevangenis. Het wordt dan een hel voor politieke gevangenen. Was men eenmaal hier beland dan kon men alle hope laten varen, totdat de ontvluchting van de Groot in de boekenkist de ogen opende voor nieuwe perspectieven.

Hugo de Groot was met Johan van Oldenbarnevelt, Hoogerbeets en van Ledenberg tijdens het Twaalfjarig Bestand in 1618 gevangen genomen. Ledenberg pleegde zelfmoord. Van Oldenbarnevelt werd in 1619 ter dood gebracht. De Groot en Hoogerbeets werden „tot een eeuwige gevangenis” veroordeeld en op 5 Juni 1619 naar Loevestein overgebracht. Op 22 Maart 1621 ontvluchtte de Groot in de boekenkist. Het verhaal van deze ontvluchting, neem ik aan, is U allen bekend.

Tussen 1621 en 1631 hebben de Remonstrantse predikanten Vezekius, Cupus, Geesteranus, Niëllius, Poppius, Boom, Bysterus,

XVIII

Lindenius en Prince hier gevangen gezeten, omdat zij zich niet hadden gehouden aan de veroordeling door de synode van Dordrecht. Poppius overleed in 1624. Prince kwam in 1626 bij een ontvluchting om het leven. De zeven overlevende predikanten ontvluchtten tijdens een slappe bewaking op 17 Juli 1631. Deze ontvluchte predikanten hebben verder bij het uitoefenen van hun ambt geen moeilijkheden ondervonden. Als voorbeeld daarvan zien wij een jaar later Geesteranus als predikant te 's-Gravenhage, waar hij nog twee en dertig jaar leeft.

In 1650 zette stadhouder Willem II zes leden van de Staten van Holland op Loevestein gevangen. Veertien dagen zaten zij hier gevangen. Deze korte tijd was echter voldoende om hun anti-stadhouderlijke partij later de Loevesteinse Fractie te noemen.

Nadien zijn nog verschillende personen als staatsgevangenen op Loevestein gevangen gezet. Als laatste noemen wij zeven krijgsgevangenen Belgische officieren uit de Tiendaagse Veldtocht. Met achterlating van enkele wandschilderingen ontsnapten zij in 1831.

In 1853 werd Loevestein ingericht tot blindeerbaar reduit (vluchtschans).

Sedert 1912 is het museum, terwijl vanaf 1925 Rijksmonumenten-zorg werkt aan de restauratie van het zes eeuwen oude slot. Tussen de eerste- en tweede wereldoorlog ging het kasteel als „monument van geschiedenis en kunst” in beheer over van „Oorlog” naar het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, hetwelk in 1953 ook het beheer over de andere gebouwen en de wallen overnam.

In 1942 is Mr L. R. J. Ridder van Rappard, burgemeester van Gorinchem, slotvoogd geworden.

Gezien uit een oogpunt van de tegenwoordige oorlogsvoering heeft Loevestein hoegenaamd geen waarde. Met de begrippen, die in vroeger eeuwen golden, kan men bij het zien van Loevestein niet aan de indruk ontkomen van een bijna onneembare sterkte. Bij de restauratie is in 1927 in de Ridderzaal een muurschildering ontdekt. Het is een schildering van Christus aan het kruis met terzijde Maria en Johannes. Rechts is St. Catharina van Alexandrië afgebeeld. Deze schildering is waarschijnlijk uit het begin van de vijftiende eeuw. Links van de schildering bevindt zich een kijkgat van de kemenade naar de ridderzaal. De kemenade was de stenen kamer met stookplaats. Dit vertrek was

het woonvertrek van de burchtvrouw. Men neemt nu aan, dat deze schildering heeft behoort tot het huisaltaar. Het kijkgat maakte het de burchtvrouw mogelijk de dienst vanuit haar kamer mee te maken.

In het vertrek, waar de Groot gevangen heeft gezeten, vinden wij verschillende zaken, betrekking hebbende op diens verblijf en vlucht, alsmede bewijzen, dat het tegenwoordige geslacht hem nog niet is vergeten. Hetzelfde vinden wij in het vertrek, waar de Remonstrantse predikanten gevangen zaten. We zeggen nu Loevestein vaarwel en schepen ons in voor Woudrichem. Het laatste doel van onze excursie. Het zou het hoogtepunt van de dag worden. Wij werden door Burgemeester en Wethouders op het gemeentehuis ontvangen. 't Werd een ontvangst, die klonk als een klok. In de raadzaal werd thee met koek aangeboden, terwijl er ook rookgerei werd gepresenteerd. Na dit alles ving de Burgemeester, de heer Dingemans Wierts, aan met zijn uiteenzetting over wat Woerkom is en wat het wil worden. Woerkom is een plaatsje waar de tijd heeft stilgestaan. Bronnen van bestaan, zoals de zalmvisserij, droogden op. Het klinkt wat gek, maar toch is dit het geluk voor dit stadje geweest. Veel oude schoonheid bleef daardoor in tijden, waarin men geen oog voor dit al had, gespaard. En nu is het geluk alweer met deze plaats. De Woerkommers hebben in de heer Wierts de burgemeester, die ze nodig hebben. Een burgemeester met een warm hart voor het oude stedschoon, maar daarnaast ook realist genoeg om wegen te vinden om aan de nodige gelden te komen voor restauratie van dit stedenschoon. Dit waren zo onze indrukken na de inleiding van de burgemeester.

Vervolgens gingen wij onder leiding van Woerkoms eerste burger een wandeling door het stadje maken. Tijdens die rondwandeling zagen wij twee in 1956 gerestaureerde gevels. Het waren het huis „In de salamander” uit 1606 en het huis „In de gulden engel” uit 1593. Het waren kostelijke voorbeelden om te zien hoe dergelijke oude huizen, na een deskundige restauratie, een uitstekende moderne woongegelegenheid bieden. De restauratie van het oude stadhuis is in volle gang. Van dit gebouw hoopt men een cultureel centrum te maken. Gelijk met enkele huizen is aan het einde van de Hoogstraat het De Witt's poortje verdwenen. Dit poortje hield de herinnering levendig aan het feit, dat een Johan de Witt eens burgemeester van Woerkum was. Er bestaan echter plannen om dit poortje eerlang in nieu-

we luister te doen herrijzen. Herstel van toren en kerk zijn nu aan de beurt. Het oudste huis van Woudrichem is genaamd „het huis van Jacoba van Beieren”. 't Zal wel een gedeelte van het complex van vroeger zijn. De monumentale Hoftoren met de aangebouwde Vismarkt werden in 1852 afgebroken. 't Meest imposante profane bouwwerk is wel de Water- of Gevangenpoort. Verder zijn er nog talloze geveltjes, die op zichzelf geen waarde bezitten, maar toch het hunne bijdragen om het stadje zijn pittoresk aanzien te geven. Woerkum is een prachtoord om te tekenen of te schilderen!

Deze zeshonderd jaar oude stad bezit ook een interessante historie. De deelnemers aan onze excursie hebben op het Raadhuis het goed verzorgde boekwerkje „Woudrichem 1356—1956” ontvangen. In dit boekje vindt U veel over de geschiedenis van deze plaats vermeld, zodat ik mij hiervan ontheven acht.

Na de rondwandeling door de stad, waarbij wij ook nog genoten van het uitzicht vanaf de wallen op de wijde omgeving, begaven wij ons nogmaals naar het Raadhuis.

Hier werden wij nu ontvangen met wat sterkere dranken dan straks. Voorwaar, het verhoogde de gezelligheid. We werden in de gelegenheid gesteld de burgemeester vragen te stellen en om over het gehoorde en geziene van gedachte te wisselen. Hiervan werd een dankbaar gebruik gemaakt. Bij de beantwoording bleek, dat de burgemeester, die pas twee jaar in deze gemeente woont, zich terdege had ingewerkt in de vraagstukken, zijn gemeente en bevolking betreffende. Waren het vragen, die toestanden vóór zijn ambtsperiode betroffen, dan kwam de wethouder in actie, die zich danig weerde.

Burgemeester en Wethouders hartelijk dank voor de wijze, waarop U „Niftarlake” hebt ontvangen. Dit is in 't kort de inhoud van het dankwoord van onze Voorzitter en ik sluit mij op deze plaats daar gaarne bij aan.

Gezelligheid kent geen tijd zegt het spreekwoord. Zo was het in Woudrichem ook. Als ik mij goed herinner was het reeds tegen zes uur toen we naar de boot liepen. Gelukkig liet het bootje niet lang op zich wachten en had de overvaart een vlot verloop.

Te Gorkum ging Uw verslaggever weer z'n eigen weg door in z'n Volkswagen te stappen en regelrecht naar Amersfoort te rijden.

Heeft de autobus de weg genomen, die vooraf gepland was dan hebt U nog heerlijk genoten van riviergezichten en polder-

landschappen. Ik behoef slechts te noemen de molens bij Kinderdijk en het schitterende gezicht op Lekkerkerk aan de overzijde der rivier. De aardige dorpjes, zoals Groot-Ammers, Nieuwpoort met z'n raadhuisje en Lexmond, U reed er langs of door, en het waren steeds weer feesten voor Uw ogen. Alles bij elkaar een excursie, waar wij met genoegen aan terug zullen denken.

Amersfoort, Augustus 1956.

ADRIAANS.

Niftarlake-litteratuur

Voortwijk onder Breukelen

Uit de brieven en correspondentie van Pieter de la Court en zijn verwanten (1661—1666) medegedeeld door Dr J. H. Kernkamp in de Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht 70ste deel (1956) vernemen wij iets over de buitenplaats *Voortwijk* bij Breukelen. Dit buitengoed is genoemd naar de familie van der Voort, waar Willem van der Voort te Amsterdam, (wiens Zuster Catharina gehuwd was met Pieter de la Court te Leiden) in 1664 vertoefde. Voortwijk later verbouwd, als Zwitserse boerderij, wordt vermeld bij Luttervelt, Buitenplaatsen aan de Vecht blz. 27 en 176 en „ligt aan de oostzijde van de Vecht onder Breukelen tussen Groenlust en Vechtlust” (blz. 85 en 153). Bedoeld is (volgens de Vechtstreek) tussen Vechtzicht en Groenevecht. In 1911 werd de Zwitserse Boerderij bijna geheel afgebroken en vernieuwd, en wordt thans als „Voortwijk” bewoond door de heer N. Schoonderwoerd.

In dezelfde bundel wordt ons mededeling gedaan over stukken van de Oud-gouverneur Pieter Nuyts op het Rijksarchief te Utrecht in het Archief Huydecoper, het archief dat sinds 1778—'79 verdwenen was en dat door de heer Henri A. Ett in 1945 op den huize *Goudesteyn* te Maarsseveen werd teruggevonden.

A. R.

De Kerk van Loenen

De laatste jaargangen van het jaarboekje van „Oud-Utrecht” bevatten vele belangrijke artikelen voor ons geweest. In jg. 1953 lezen wij een gedocumenteerd opstel met foto's en plattegrond verlicht, over de „Kerk van Loenen aan de Vecht” door Herma M. van den Berg. Wij krijgen bouwkundige beschrijving van de kerk, waarbij de nodige aandacht wordt geschonken aan materiaal en bouwvormen met datering van de verschillende bouw-

fragmenten, consoles, sluitstenen en verder nog bestaand beeldhouwwerk, waarin zich volgens Bouvy (Middeleeuwsche Beeldhouwkunst blz. 85) de Utrechtse invloed manifesteert. Ook wordt vanzelfsprekend gewezen op de overeenkomst van de Loenense toren met andere Stichtse torens als Amerongen, Soest, Eemnes. Behalve de gebrandschilderde vensters bevatte de kerk een groot aantal altaren voor de Hervorming en daarna Schepengestoelte, preekstoel en orgel. In 1945 werd veel schoons in deze kerk vernield, vele rouwborden werden beschadigd, maar alles met al blijft de kerk van Loenen met zijn koperen kronen een fraai interieur voor de Vechtstreek. Het geheel is een goede aanvulling op het artikel van Arch. Ferd. B. Jantzen F.Gzn. in Jaarboek „Niftarlake” 1949. R.

Open huizen en Ridderhofsteden

Lezers, die belangstellen in de rechtshistorische betekenis van „Open huizen en Ridderhofsteden in het Nedersticht” kunnen veel daarover vinden in genoemd artikel van Dr. W. van Itersson, Jaarboekje van Oud-Utrecht 1954 en 1955, dat ook van gewicht is voor de Vechtstreek. Er is een kaartje bijgevoegd met opgave van de sloten, Ridderhofsteden, open huizen, Ridderlijke huizen en sloten zonder nadere aanduiding.

Open huizen waren sloten, burchten of sterkten, die meestal in leen werden gehouden van een leenheer, die de beschikking had over die kastelen als hij ze nodig had in verband met krijgsverrichtingen. Zulke huizen waren het huis Ruwiel, het Slot Loenersloot, en Abcoude, open huis van de bisschop en ook van het Sticht. Behalve de zogenaamde open huizen waren er nog versterkte huizen, welke door de bewoners gewoon van den bisschop in leen werden gehouden, bijv. het huis de Ham bij Vleuten, het huis Mijnden. Het huis Nyenrode is geen open huis voor de bisschop, het is een Hollands leen, maar de bewoner zal de bisschop helpen bij de verdediging van diens landsgrenzen tegen de graaf van Holland.

Ridderhofsteden komen op na het jaar 1500 en het waren versterkte huizen, voorzien van ophaalbruggen, omgeven door natte of droge grachten. De bewoner moet een erkend lid van de ridderschap zijn, en het huis moet als ridderhofstad van overheidswege als zodanig gequalificeerd zijn. Stichtse lenen waren in ons gewest ter Aa, Bolestein, Loenersloot, ter Meer, Nederhorst, Oudaen, Ruweel. Hollandse lenen waren: Gunterstein, den Ham,

Nyenrode. Nagenoeg alle ridderhofsteden waren van oudsher door adellijke geslachten bewoond. Sinds 1795 hebben de oude Ridderhofsteden hun rol uitgespeeld, alleen de benaming heeft bestaan en leeft nu nog voort. Als rechten aan iedere ridderhofstad verbonden, worden genoemd, de jacht binnen een bepaald gebied, en het recht om het aan de ridderhofstad toegekende wapen te voeren. De jachtrechten zijn teniet gegaan bij in werking treden der Jachtwet van 1923; het recht op het voeren van het wapen van de Ridderhofstad is nimmer afgeschaft, hoewel zegt de schrijver „men moet bedenken, dat dit recht niet beschermd is”. Het is een leerzaam opstel, voor iedereen die belangstelt in het groots verleden van onze vroegere huizen en kastelen.

A. E. R.

De Abdij Mariëndaal aan de Vecht

De Abdij „Maria ten Dale” is omstreeks het jaar 1245 gesticht door de kanunnik Theodorus van Kovelwade buiten Utrecht bij Zuylen aan de Vecht, en behoorde tot de orde van de H. Bernardus. Het was dus een klooster van de Cistercienserorde, Mariëndaal, gewoonlijk ten Daal genoemd, waaraan de naam Daalwijk, voormalig gemeentehuis en nu nog de „Daalsche Dijk” herinnert. In de nabijheid ligt nog de hofstede ten Dael. De Abdij is verwoest ten tijde van de troebelen in 1586. Het convent bezat ook nog een hofstede in Maarssen, die aan het huis Zuylen leenroerig was.

Onlangs is dit vergeten klooster weer ter sprake gekomen bij grondwerk op het voormalig terrein, waar behalve oude fundering ook zandstenen beelden uit vroegere eeuwen zijn gevonden alsmede oude tegels. Het zijn o.a. een Maria en Joannes op Calvarie, een Thomas van Kempen-motief, nl. de „Compassio materni doloris”, waarbij Joannes de Moeder ondersteunt, zoals wij dat zien op schilderijen van Rogier van der Weyden en Dirk Bouts e.a. Verder werd gevonden een beeld van de H. Bernardus, afgebeeld met regelboek, als cistercienser monnik in „kleet gans swart met een witte rok, met de „patience” over de borst en een swarte kaprok daarover heen” en dan sandalen of trippen. Een ander beeld is dat van Maria Magdalena. De fraaie gaafgebleven tegel stelt een (ridder?)figuur voor met pantserkraag. Ook de andere kleine tegels maken met het aardewerk, dat voor de dag kwam, deze vondst tot een aanwinst voor de kennis van deze oude Abdij.

R.

Schets van de Crisis

*der kerkelijke Reformatie
in de dorpen
van de Provincie Utrecht
± 1580—1620*

Ter inleiding

Aan de hand van het Visitatie-rapport In Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, deel VII, bl. 186—267, anno 1884, en de Acta-boeken der Provinciale Synoden van de Nederlandse Hervormde Kerk, (Reitsma en Van Veen deel I, II, III, VI en VII) willen wij pogen U een beeld te geven van de geschiedenis der Hervorming, zoals die zich in strubbelingen en botsingen voordeed.

De beschrijving bepaalt zich louter bij de bronnen als zijnde de officiële oorkonden. Naast de genoemde stukken zijn ook enige dorpsarchieven geraadpleegd. Ook maakte ik gebruik van van Alphen's Nieuw Kerkelijk Handboek 1910, waarin de lijst is opgenomen onder de Bijlage van de Utrechtse (Provinciaal) predikanten.

De hoofdschotel is samengesteld uit de Synodale gegevens anno 1606, zodat het nu juist

drie honderd vijftig jaar
geleden is, dat vele dingen aan het licht kwamen.

Wij geven de zaken objectief weer, zonder oordeelvellingen, en hopen U een getrouw beeld te geven van de strijd der Reformatie tegen Rome en omgekeerd. Een theologische verhandeling stond ons niet voor ogen. Hoewel het soms verleidelijk was het geheel te stellen in het Oud Hollands, zou dit toch voor menig- een te vermoeiend zijn om te lezen. Echter konden wij de verleiding niet weerstaan hier en daar de officiële tekst weer te geven. De Oud-Hollandse tekst moge soms gebrekkig zijn, daar men

met de taal worstelde, zij is niettemin ook hier en daar koddig en sappig.

De Visitatie-Commissie bestond uit drie predikanten en een ouderling, allen uit de stad Utrecht. Deze commissie klaagt, dat het zo lang geduurd heeft voor en alear de Staten ingrepen.

In een begeleidend woord lezen wij:

Temeer hopen en vertrouwen wij, dat wij de vrucht van ons oude verzoek verwerven en genieten zullen, omdat de staat des lands tegenwoordig zulks meer vereist dan ooit te voren. Sommige plaatsen zijn geheel onvoorzien van de nodige predikanten, andere met zulke pastoors bezet, die onvolwaardig geacht moeten worden. En daarenboven worden er in vele plaatsen nog geduld „botte, ongeleerde, onvernuftige pastoors, tot veler mensen onheil en grote blaam van deze en omliggende Provinciën, om wie de naam des Heren dagelijks gelasterd wordt”. De consequentie hiervan is, dat de weg geopend wordt voor de gehate Jezuieten en andere Pausgezinden.

De Commissie vraagt voorts met aandrang aan de Staten de helpende hand te bieden tot reformatie. Er zijn slechts 20 gereformeerde predikanten, 8 pastoors bereid tot reformatie en 14 onbekwaam. Voorts doet zij voorstellen tot voorlopige combinaties en wijst zij middelen aan om tot verbetering te komen. Ook dringt zij aan op schoolordering, salaris voor de schoolmeesters, en aflossing van hypothecken. Op kosten van kerkmeesters moeten alle gemeenten van een goede kanselbijbel voorzien worden. Verder is een provinciale kerkelijke vergadering onontbeerlijk en zullen alle dienaren een eed van trouw moeten afleggen. Ook zullen er tenslotte nog classicale inspecteurs (visitatoren) aangesteld moeten worden om contact te houden.

De Commissie legt dit alles in handen van de Staten tot nadere uitvoering.

In 1619 werd de Provincie in drie classes verdeeld. Hun taak was uit elke classis drie predikanten en twee ouderlingen naar de Provinciale Synode af te vaardigen. Voorts twee personen naar elke classicale vergadering onderling te zenden, ten einde met alle voorvallende zaken op de hoogte te blijven.

De visitatie blijft ook aanbevolen, zo van de kerken als van de scholen, opdat men acht geve op de zuiverheid der leer, Christelijke tucht, goede orde, vrede en eenheid in Gods huis. Elk jaar moeten de visitatoren hun classis bezoeken.

Ook is de reformatie der Scholen ter hand genomen, welk

onderwerp ons te ver voert, doch te vinden is bij Reitsma en Van Veen, deel VI bl. 427 v. Vooral Utrecht en Amersfoort.

Na de eerste crisis van Rome-Reformatie, ontstaat in de kerk een tweede, nl. die der Remonstranten en Contra-Remonstranten. Deze strijd is uitgevochten ter Nationale Synode van Dordrecht 1618/19. Direct daarna zijn de opdrachten uitgevoerd door de Provinciale Synoden, die wat onze Provincie aangaan, geduurd hebben van 10 Augustus—1 September 1619. Om niet in herhaling te vallen is bij de afzetting van predikanten steeds naar het eerste dorp dat wij behandelen (Abcoude) verwezen.

Voor wij een overzicht geven van de gebeurtenissen op de dorpen moeten wij ter inleiding en instructie de lezers eerst even inlichten over de algemene toestand. Wij doen dit niet al te uitvoerig om geen indruk te wekken, dat U geheel onbekend zoudt zijn op dit gebied.

De zestiende eeuw laat ons een hervorming zien in staat en kerk. De politieke geschiedenis in de tweede helft dier eeuw is niet los te maken van de kerkelijke. Alles grijpt ineen. Wij moeten hier de politieke geschiedenis zo veel mogelijk buiten beschouwing laten en richten onze aandacht op de kerkelijke.

Echter waren kerkelijke feiten zozeer verstrengeld met Overheidsbepalingen, dat wij geregeld hiermee in aanraking komen. Daar wij ons bezig houden met plaatselijke aangelegenheden, zien wij de wrijving tussen burgerij als kerkvolk onderling, voorts de uiting van gezindheid van hogere en lagere kerkedienaren en tenslotte de houding van de lagere Overheid, die in sommige opzichten de Rooms-Katholieke godsdienst trouw bleef, doch op de duur moest wijken voor de bepalingen der Hogere Overheid.

Het spreekt van zelf dat dit zeer vele conflicten gaf. Merkwaardig zijn de feiten uit Noord-Brabant en Limburg, welke buiten ons bestek liggen, doch die ons de scherpte der conflicten nog beter laten zien dan die wij hier verhalen van de dorpen uit Niftarlake en omgeving, welke ook een duidelijk beeld geven van de toestand.

Voorts werden in de Hervormingstijd de pastoors opgeroepen om voor een Reformatorische Commissie plus Staats Commissie examen af te leggen. Voor Gelderland te Arnhem en Harderwijk Juli 1592 en in onze Provincie in de jaren 1590—1593.

Men wilde dan bezien of zij gehandhaafd konden blijven of op een jaargeld moesten worden gesteld. Een aantekening in

het visitatie-rapport maakt er melding van, dat de notulen van dit examen niet meer aanwezig zijn.

Wij zien parochies geheel omgaan, terwijl andere dreigen te scheuren. Ook zien wij dat velen zich in het geheim verenigen met verspreide lieden uit de omgeving. En al hebben dan in de eerste vijftig jaren R.K. Overheidspersonen als Schout en Schepenen nog het heft in handen, zij moeten wijken voor de bepalingen der Hogere Overheden, te weten de Staten, in dit geval Staten 's Lands van Utrecht.

De éne groep wenste trouw te blijven aan de R.K. Kerk, terwijl de andere groep, mede uit politieke oogmerken gesteund door de Hoge Overheid, zich beriep op Gods Woord, waardoor de parochie een geheel ander beeld ging vertonen. Eerst was dit te zien in de gebouwen, die van beelden en altaren, wijwater-vaten en crucifixen ontdaan werden, en later in een meer stemmige calvinistische levenshouding.

Het ging echter overal verschillend. Er was ook een midden-groep, die de kat eerst eens uit de boom wilde kijken. Zo was er eens een pastoor te Scharnegoutum, Piebe Claesz., die afkondigde: Vandaag zijn wij nog Rooms en wordt de Mis gelezen, doch de volgende week zijn wij gereformeerd en zal er gepreekt worden. Te Vaassen moest de pastoor de pastorie uit. De Heer van de „Cannenburg” beschermde hem, zodat hij bleef zitten. Dit proces duurde van 1592 tot 1608. Het Hof van Arnhem maakte er een eind aan. - Aan de pastoors werd opgelegd hun bijzit te trouwen. Het coelibaat werd over heel de linie slecht nagekomen. Maar als zij in het huwelijk traden, konden zij door Rome niet gehandhaafd blijven. Deden zij het niet, dan zat de Reformatie hen op de hielen. Zo kwamen zij in een dwangpositie. In onze provincie leefde maar één dorpspastoor met een eerbare weduwe. Kosters waren meestal tevens schoolmeesters. Zij speelden een belangrijke rol in de conflicten. Nu eens waren zij het eens met de pastoor, dan weer met de predikant. Als de pastoor in de pastorie zat, stond de predikant op de kansel. Bij doopsbediening weigert de koster dan het doopwater aan te brengen. Elders maakt hij tegen kerktijd de sleutels zoek of gooit gloeiend lood in het slot van de kerkdeur. Ook zaagt hij de preekstoel los, zodat deze op vallen staat. Wil de pastoor zijn dienst doen, dan gaat de predikant op het altaar zitten. Vele predikanten konden aanvankelijk geen huis of kosthuis vinden en moesten zich tegen de woede der burgerij met een geweer verdedigen, dat zij ook

meenamen naar de kansel. - Maar genoeg, U zult uit de schets wel een en ander nader vernemen, waaruit U de crisis duidelijk blijken zal.

Volledigheidshalve hebben wij alle dorpen (en kleine steden) opgenomen, doch van enkele ontbreken ons de gewenste gegevens, daar de bronnen zwijgen. Sommige plaatsen waren in 1606 nog in R.K. handen, andere waren vacant, en weer andere waren nog maar een buurtschap of dorp-in-opkomst. Een en ander blijkt uit het Adres dat de Provinciale Synode richt aan de Staten, hetgeen wij in zijn geheel in het origineel opnemen achter de revue der dorpen.

Rondreizende pastoors doen hun best om de resten der parochies te behouden. - Daar de Reformatie hier en daar eerder doorbrak dan over het algemeen in de Provincie het geval was, zien wij dorpen vermeld, die nu niet meer tot de Provincie Utrecht behoren. Thans ressorteren zij onder Zuid- of Noord-Holland.

De Provinciale Synode van Utrecht verzocht in 1606 aan de predikanten op de volgende vergadering verslag uit te brengen nl. van vacante plaatsen, waarover thans geen inlichtingen te verkrijgen waren. Sommigen wisten iets mede te delen, als b.v. over Vleuten, waar de Reformatie wel goede doorgang zou vinden, als er maar een predikant was. Ook werd de activiteit van sommige pastoors vermeld als b.v. van Heer Steven de Cruyff, die te Overlangbroek nog openlijk „Pauselijke diensten” verrichtte.

Opzettelijk hebben wij afgezien van een schets over de steden Utrecht en Amersfoort, daar dit een langdurige studie vereist en het deze plaatsen onwaardig zou zijn ons met een enkele pennestreek er van af te maken.

Na de strijd Reformatie—Rome openbaart zich direct een tweede crisis, nl. de strijd van Remonstranten tegen contra-Remonstranten. De zaken dienaangaande werden voorbereid ter provinciale Synoden, daarna gebracht op de Nationale Synode van Dordrecht anno 1618/19, om ten slotte hun beëindiging te vinden op de provinciale Synode van elk ressort. Hierover zijn een paar duizend folio bladen geschreven.

Wij meenden goed te doen met het verhaal van schorsing en afzetting dorpsgewijze te behandelen. Maar dit kan ook al weer niet overal even uitvoerig, daar de omvang dan te groot wordt.

Daarom volstaan wij met een korte aanduiding der kwesties.

De leerverschillen groeiden uit tot geschillen. Het ging over artikel 16 der Nederlandse geloofsbelijdenis: de uitverkiezing. Daaromheen groepeerden zich andere oude, soms zeer oude kwesties, die uit de vierde eeuw stammen. Zo b.v. over de erfzonde, vrije wil des mensen, de betekenis van het werk van Christus, de bekering en de volharding bij het geloof.

De aard van ons geschrift gedooft niet hierop nader in te gaan. Echter zal U uit de verhalen het een en ander genoegzaam blijken.

Het naast Hagestein gelegen Lexmond is niet vermeld, daar het buiten ons bestek valt. Wij brengen echter in herinnering, dat de buurtschap van Lexmond naar Meerkerk de naam draagt van Lakerveld. Deze naam houdt ongetwijfeld verband met Niftarlake.

Na de revue der dorpen geven wij een overzicht van de beaming der middelen om tot verbetering te komen, om daarna het Adres op te nemen. Het geheel moge U een aangename verpozing zijn, waarmede de opsteller zijn moeite van gesnuffel in vergeelde papieren rijkelijk ziet beloond.

Maarsse.

Ds. G. VAN DER ZEE.

ABCOUDE. Onze alphabetische reeks zet in met Abcoude. De laatste priester was de vicaris Tatick Aertsz., die nog leefde in 1595. Hij had ook Baambrugge gediend, dat tot 1633 onder Abcoude behoorde.

De eerste Synodale berichten zijn uit 1582. Toen werd er een provinciale synode gehouden te Haarlem op 13 Maart. Daar werd naar voren gebracht: „dat eenige papistische predicanten, staende te Abkaw ende Kudelsteert onder 't Sticht van Utrecht, in desen quartieren van Hollant met schelden ende lasteren den voirtganck der reynen leer seer verhinderen. Is goet gevonden dat Pieter Jansz., diener van Delft, van deses synode wegen neerstelick schrijven sal aen de dieners ende classe van Utrecht, dat sij dese saecke willen voir gerecommadeert houden, opdat daerinne by deghene, diet behoort, moge worden geremedieert”.

In 1586 had de R.K. kerk hier officieel afgedaan. Als eerste predikanten worden vermeld Andries van Oosterbeek en Cornelis van Kooten. Het schijnt niet vlot gegaan te zijn, gelijk ons blijkt uit het visitatie-rapport van 1593. Blijkens dit rapport was

het kerkgebouw in slechte staat en wat erger was nog geheel niet gezuiverd van de overblijfselen van het pausdom.

Kerkmeesters werden gekozen door de Maarschalk en plaatselijke overheid. De jaarrekening werd gedaan na oproep door klokgelui ten overstaan van de Maarschalk en de gemeente. Men wilde aan visitatoren geen opening doen van de kerkelijke goederen, daar men te kennen gaf, dit te voren reeds gedaan te hebben aan de Directie-kamer (Beheersinstantie) te Utrecht.

Als predikant diende hier Ds. Andreas Oosterbeek, gezonden door de Provinciale Staten. Hij gedraagt zich naar de kerkordelijke voorschriften, zoals deze achter de Catechismus zijn afgedrukt. Hij heeft nog geen H. Avondmaal gehouden, doch hoopt dit binnenkort te doen.

Hij klaagde zeer over de hindernissen, hem aangedaan door een pastoor, die vanuit Holland alle Zondagen hier komt prediken. Hier moest een eind aan gemaakt worden. Ook was er te Abcoude nog een geestelijke, Pieter Claesz. genaamd, afkomstig uit Amsterdam, die zich dagelijks verstout de dienst te verstoren door heimelijk te dopen en te trouwen. Ook plaatst men dagelijks nog kaarsen op de altaren, tot groot schandaal der voorbijgangers en tot droefenis van de predikant en alle vromen.

Koster en schoolmeester is Quirijn Dirksen, geboren te Abcoude, maar een zekere Mr. Roelof de Schilder uit Utrecht geeft zich uit voor de ware koster. De benoeming staat bij de Heer des lands van Utrecht, zodat hierin licht verbetering aangebracht kan worden.

De klokkluder geniet *f* 22.62⁵ voor het stellen van de klok, en bovendien wat hem bij begrafenissen wordt gegeven. Hij is „gansch catholijk”, den predikant vijandig, wil niet zingen in de kerk, ja hij kan het ook niet.

De armverzorging berust bij „huys-sittemeesters”, die naar hun zeggen de goederen opgegeven hebben aan de Utrechtse beheersinstantie. In de kerk wordt nog niet gecollecteerd.

Een pastorie is er niet, maar wel een kosterwoning, met een schoolhuis daaraan verbonden. Ook is er nog een bouwvallig huis, behorende aan een vicarie. Onlangs is er ook nog een huis verkocht, dat aan Cornelis Anthonissen als pastorie is aangeboden indien hij predikant te Abcoude werd.

Bezittingen van vicarien en broederschappen zouden ook aangegeven zijn.

Na Corn. Anthonissen van Kooten stond hier tot 1606 Pieter

Jansz. Hierover lezen wij: (acta Edam, 14 Juni 1604) Pieter Janssz. voorheen predikant te Lopik en nu onlangs te Abcoude, is op zijn verzoek binnengestaan, vertoonde wettelijke attestatie aangaande leer en leven. Hij gaf meteen te kennen de moeiten en zwarigheden, die hij te Abcoude ontmoet had ten gevolge van zijn ijver en plichtsbetrachting tot wering van de misbruiken, moedwillig door de papisten bedreven. Bovendien was hij door de macht der Staten op een onbeleefde wijze van zijn dienst afgezet, ten einde in een andere provincie een plaats te zoeken, hoewel hij zijn zaak reeds lange tijd geleden in handen had gesteld van Zijne Excellentie. Hij verzocht nu de bemiddeling der Synode. - De vergadering had uit goede bron gunstige inlichtingen over hem ontvangen, hij had zich in leer en leven goed gedragen, doch Noord-Holland had over Utrecht niets te zeggen en daarom zou het beter zijn, dat hij ergens elders een plaats zocht. Bovendien was Abcoude reeds weer bezet, zodat daar niets viel te bemiddelen. Vandaar gaf de synode hem een aantal vacante plaatsen te kennen, terwijl zij hem een bedrag van *f* 60.— en vijf stuivers overhandigde als schadeloosstelling. Zij gaven de deputaten dezer synode de opdracht daar nog wat bij te doen naar eigen goedvinden, daar de kerken in Utrecht er maar sober aan toe waren en geen geld hadden om deze zaken bij Zijn Excellentie spoedig en afdoende te regelen.

In 1606 ontmoeten wij Ds. Balthasar van Doorn, die het volgende verslag deed van zijn gemeente: Het ging nu tamelijk wel, daar hij een redelijk gehoor had en het Heilig Avondmaal hield met 28 communicanten, alles conform de Gereformeerde kerken. Voorts verhaalde hij, dat hij een geschikte koster en (tevens) schoolmeester had. Deze leerde gereformeerde boeken, maar hij bezocht maar al te veel de herbergen. De predikant wilde wel, dat de schoolmeester-koster door doeltreffende middelen kon vermaand worden. Ook klaagde hij over enige vergaderingen der Wederdopers. Verder was het hem een ergernis, dat vele lieden van Abcoude naar Holland gingen om de Rooms-Katholieke godsdienst te oefenen in zekere huizen op Hollands gebied. Dit werd mogelijk gemaakt door de Jezuïten en anderen, nl. jonge Roomse studenten, die door de kooplieden van Amsterdam onderhouden werden.

De predikant hield des Zondags maar één dienst, doch om de Rooms en te trekken preekte hij ook in de Vastentijd des Woensdags. Evenwel richtte dit niet veel uit, daar zij overeengekomen

waren niet ter predikatie te gaan. Wie wel ging, was van alle nering uitgesloten. Ten slotte was zijn klacht, dat de „paepsgezinde huyslyden” na de predikatie met groot getier, gedruis en lawaai het kerkgebouw invielen. Zes jaren daarna verhaalde de predikant, dat bij particulieren faliebagijnen of wel cloppen (nonnen) in huis zijn. Arme mensen worden door hen onderhouden, ten einde hen bij de R.K. kerk te houden. Ten laatste, dat de pastoor van Ouderkerk huwelijken sluit.

Van 1612 tot 1619 stond te Abcoude Ds. Egbertus Stedum. Deze was remonstrants gezind. De provinciale synode van Utrecht, vergaderd van 10 Augustus tot 1 September 1619 te Utrecht en belast om de besluiten van afzetting der remonstrants-gezinde predikanten uit te voeren in opdracht van de Dordtse synode-nationaal, had van acht predikanten een bezwaarschrift ontvangen over de samenstelling dezer provinciale synode. Deze was namelijk geassisteerd door de predikanten die ook de Dordtse synode als afgevaardigden hadden bijgewoond: Joh. Bogerman (voorzitter), Ellardus van Mehen, Sebastiaan Damman, Joan Dibbetz, Jac. Trigland en Godefridus Udemans, allen mannen van naam. Zij behoorden niet tot het Utrechtse ressort.

Om nu niet in herhaling te vervallen, verwijzen wij telkens waar dit te pas komt naar Abcoude. De notulen luiden: Joannes Monachus (Bunschoten), Bartholomeüs Provostius (Vreeswijk), Chrystophorus Langeraeck (Harmelen), Franciscus Taurinus (Maarsen), Paulus Lindenius (Soest), Egbertus Stedum (Abcoude), Joannes Nederlagius (Woudenberg), Agidius Seistius (Zegveld),

gelijk zy tsamen een request hadden overgegeven aen de heeren Gedeputeerde van de E. Mo. heeren Staten van dese provincie, waarby sy verclaerden, dat se dese vergaderinge nyet en conde houden voor wettelijck, overmits sy synde ingesetene predicanten van dese provincie, wierden buytengesloten ende vreemde daertoe geadmitteert, versochten daerom off hiermede te sitten als rechters, ofte dat de Remonstranten mochten hebben een vergadering appart, gelijk sy in Octobri des voorleeden jaars gehadt hebben, alsoo hebben sy, geëxamineert synde, in substantie vast op een maniere geantwoort, te weten altesamen tot Leyden gestudeert te hebben, ende het gevoelen der Remonstranten altyt toegedaan geweest te syn ende noch te syn, ende hetselfde partydelijck tot nadeel van Godts

kercken gedreven te hebben, ende (naedat se hoeft voor hoeft voor die vergaderinge geciteert ende ondersocht waeren, hebben gelyckelyk verclaert) nyet alleen de decreta synodaila voor onscriptmatich te kennen ende consequentelyck deselve nyet te connen onderteyckenen, maer daerenboven onnodich te zyn sich op de Confessie der Nederlandtsche Kercke ende den christelycken catechismo te verclaren, beneffens dat *Egbertus Stedum* predicant tot Abcoude, in dese vergaderinge syn selven seer onbeleefdelyck ende ongeschickt heeft gedragen, waerover dat de voors. persoenen van alle kerckelyke diensten ende bedieningen zyn gedeporteert, gelyck tot dien eynde een yder, hoeft voor hoeft wederom binnengeropen synde, dese naevolgende sententie is voorgelesen. (Zie Aanhangel).

Aan het vonnis van Egbertus Stedum was nog toegevoegd: ende bovendien seer onsedich ende ongeschickt hem in dese vergaderinge heeft gedraegen.

Daar er nu verschillende gemeenten vacant waren geworden, vroegen zij om een predikant te mogen ontvangen. Dit was mondeling en schriftelijk verzocht. De Synode gaf dit nu aan de classes in handen. Abcoude kreeg nu in 1619 Franciscus Bernardi, van wie vermeld staat, dat hij drie jaren later ook is afgezet.

ACHTERBERG. Deze gemeente is gesticht in 1946, voorheen een deel van de gemeente Rhenen. Hier arbeidt de heer C. van Viegen met predikantsbevoegdheden.

AMERONGEN. In 1593 troffen de visitatoren hier een geheel verwoest kerkgebouw aan, alleen was het dak weer dichtgemaakt. De inkomsten der kerkelijke goederen beliepen ongeveer *f* 70.— 's jaars, belast met *f* 16.— rente. Er waren nog enige percelen verkocht, waarvan een gedeelte van de opbrengst was gebruikt tot losprijs van enige gevangenen. Ook was men bezig de „gemeyne venen” te verkopen.

De Heren Staten hadden onlangs Mathias Gestel tot predikant aangesteld maar volgens het zeggen van de Drost, was de gemeente niet erg over hem tevreden. Men zal omtrent enige verbetering nader dienen te informeren.

Het kapittel van St. Peter heeft de pastorie-goederen onder zich.

Koster is Hendrik Cornelisz. Deze was ook herbergier, welke beide zaken niet in één persoon te „accordeeren” zijn. Hij geniet van de kosterij *f* 12.— 's jaars met gebruik van een kampje land. Voorts *f* 2.— van elk huis en een stuiver voor „hoochtijt-gelt”. Het duivengeld beloopt circa *f* 100.—.

Er is geen schoolmeester, hetgeen te beklagen is. Vroeger werd de school bediend door een vicaris. Het zou mogelijk zijn de schooldienst te bekostigen uit de twee daarvoor bestemde vicariën.

De predikant, die onlangs geëxamineerd is, moet orders ontvangen de diakonie op gang te brengen.

Er was ook een verwoest gasthuis, waarvan de goederen opbrachten *f* 13.32.

De pastorie „leyt geheel onder de voet”. Er is een mooie tuin bij. Het huis zou opgebouwd kunnen worden van de steen ener oude kerk, die sedert mensenheugenis nooit gebruikt is.

De Heren van St. Peter zeggen echter het beheer hierover te hebben. Ook is er nog een klein St. Barbera gilde.

Ter vergadering in 1606 mengde Ds. Isaack Willsing zijn stem in het droevig koor der verslaggevers. De „staet syner kerck was desolaet”. Wel kon hij over het gehoor niet klagen, doch er waren geen communicanten. Het kerkgebouw lag verwoest door de oorlogshandelingen der soldaten, die door de plaats waren getrokken. Na de predikatie werd de H. Doop bediend, doch dan liepen de mensen de kerk uit. Zo ging men huiswaarts zonder de zegen te ontvangen. Ook de bijgelovige plechtigheden op St. Cunerendag deden aan de christelijke religie grote afbreuk.

En dan de koster. Deze kwam af en toe maar eens ter kerk. Hij kon niet voorzingen en wilde zich daartoe ook niet verbinden.

Wat de school betreft: hierin moest verbetering komen, daar de schoolmeester uit boeken, die hij voor de vuist weg krijgen kan, onderwijs gaf.

Het was de predikant een uitkomst een beroeping naar elders te hebben ontvangen, doch het wachten was op de approbatie (goedkeuring). Maar ter vergadering Juli 1606 verklaarden de afgevaardigden der provinciale Staten niet gezind te zijn, bekwame predikanten uit het Sticht te laten vertrekken. Veeleer wensen zij op vacante plaatsen alsook op niet wel verzorgde

standplaatsen goede mannen aan te stellen. De vergadering was eenparig van hetzelfde oordeel, zodat de praeses der vergadering, Ds. Henrickus Caesarius van Utrecht, hem aanzeide, dat hij deze beroeping moest laten varen, vertrouwend dat de Heer hem des te meer zegenen zou, daar hij een welbemind predikant was.

AMERSFOORT. De predikanten van deze plaats verklaarden in 1606, dat de gang van zaken tot tevredenheid strekte. Er waren echter ook enige beletselen in de voortgang der reformatie.

Allereerst klaagden zij over de huismeesters van het Spinhuis. Deze waren „geheel paeps” en hielden de kinderen uit de kerkdiensten. Voorts mochten de oude lieden in het Gasthuis de predikaties aldaar niet bijwonen. Niettemin was daár enige toegeeflijkheid te bespeuren. Ten slotte werd van Roomse zijde een aparte schooldienst gehouden, een „bijschool” genaamd. Dit was ook een belemmering voor de hervorming.

Ten slotte was er nog iets, dat zij in de volle vergadering niet hadden willen zeggen: Zij waren zeer bekommerd, dat „bij een apteeker” kostgangers gehouden werden, die in de pauselijke godsdienst werden onderwezen met missen te lezen, roomse predikaties te houden, en „andere superstities in syn huys te laeten oeffenen”. Ook de rector der school was pausgezind en zijn zoon veroorzaakte ergernis „int stuk der religie”.

De vergadering oordeelde, dat men overal in dergelijke gevallen zich eerst moest wenden tot de plaatselijke magistraat, en zo dit niets uitwerkte, zich had te richten tot de Staten 's Lands van Utrecht.

ANKEVEEN. Hoewel gelegen in Noord-Holland, werd het in de tijd van ons bestek gerekend tot Utrecht.

De commissie van 1593 bevond de kerk goed onderhouden doch nog „besmet met d'outaeren”. Kerkmeesters worden aangesteld door de denominatie van de aftredende en approbatie van de pastoor, uit naam van de burgerij, voor welke ook de rekening met voorafgaande publicatie van de kansel gedaan wordt.

Aangezien de parochie half Hollands en half Stichts is wilden de kerkmeesters geen opgave doen van de bezittingen. Er moest een weg gevonden worden om toch tot de opgave te komen.

Pastoor is Lambrecht Stapperts, afkomstig uit het land van Luik, geboren te Buystherck bij Hasselt. Hij is hier reeds drie en een half jaar met voorkennis van het kapittel van St. Marie, en door de Staten van Utrecht is hij hier gekomen, naar zijn zeggen door de gemeente beroepen.

Toen men hem vroeg naar enige fundamentele zaken der religie, geraakte hij in verwarring en vermengde in de leer der zaligheid de goede werken met de verdienste van Christus. Ook in de bediening van doop en huwelijk is hij geheel onverstandig, zonder enige vaste vorm, gelijk hij zelf verklaarde. Hij beloofde echter op het examen te verschijnen zonder echter vertrouwen te hebben dat hij slagen zou. Zijn salaris bedraagt *f* 100.

De koster heet Claes Jacobssen van Ankeveen. Deze is echter onbekwaam om de kinderen te onderwijzen. Uit de kerkegoederen ontvangt hij *f* 24.— per jaar. Daarom zal hier de schooldienst anders moeten worden geregeld.

Een diakonie is er nog niet. De kerkmeesters besteden het overschot van hun budget aan de armen. Hier is een pastorie en een kosterwoning.

In 1606 was de plaats vacant, zodat nadere gegevens ontbreken. De Synode verzocht daarom de bemiddeling van de Staten van Utrecht ten einde in de vacature te voorzien.

In 1618 hielden de predikanten, die bij de „Oud Gereformeerde Kercke gebleven syn” een vergadering in het groot kapittelhuis ten Dom, alwaar wij aantreffen Ds. Wernerus Henrici, predikant te Ankeveen. Het volgend jaar is hij lid van de Synode en wordt zijn gemeente ingedeeld bij de nieuw gestichte classis Amersfoort.

Dan krijgt hij een beroep naar Vreeland (zie aldaar).

AUSTERLITZ. Deze gemeente is zelfstandig geworden in 1864.

BAAMBRUGGE. Deze gemeente was oorspronkelijk een buurtschap van Abcoude. De kapel werd omstreeks 1450 gesticht. In 1633 werd het een zelfstandige gemeente.

In 1567 was hier een vicaris Tatick Aertsz, die de gewelpleging van Brederode's soldaten heeft meegemaakt. Zij haalden alles wat aan de Roomse eredienst herinnerde onderstboven en richtten also in de kapel grote vernielingen aan. De verwoesting was enorm. De schoolmeester tekent o.a. aan dat het misboek is

„gescheurt, ghedistruceert off verbrant”. In dat boek stond de inventaris van de kapelgoederen.

In 1588 had de kapel voor de R.K. eredienst afgedaan. De vicaris woonde blijkens het trouwregister te Abcoude.

De kapel werd voor de gereformeerde eredienst in orde gebracht.

De inkomsten bedroegen echter slechts *f* 62.— waarvan ook nog de schooldienst moest onderhouden worden.

Aert Janssen alhier geboren was koster-schoolmeester.

Men klaagde, dat Abcoude de inwoners van Baambrugge wilde aanslaan in de lasten dier gemeente.

De kerkelijke geschiedenis van 1450—1850 is door Ds. G. van der Zee uitvoerig beschreven en opgenomen in het Jaarboekje 1954 van het Oudheidkundig genootschap „Niftarlake”.

BAARN. In 1593 was men bezig de kerk te restaureren. De inkomsten bedroegen *f* 10.— per jaar, terwijl de rest kwam uit een omslag. De Heren Staten hebben Cornelis Egbertssen, geboren te Baarn, hierheen als predikant gezonden.

Hij deed zijn bediening naar voorschrift, maar heeft nog geen Avondmaal gehouden. Hij had het nog niet kunnen brengen tot het zingen van de psalmen, en verzocht daarom hierin door een generale regeling geholpen te worden.

Er is een oude koster, die ook gemeente-bode is en de klok stelt, maar hij is geen schoolmeester. Daar men bij omslag 8 pond Vlaams (*f* 48.—) gevonden heeft, is men van plan hierover met de koster te handelen.

Er is een pastorie en een kosterhuis, hetwelk dit jaar ingericht is om er school te houden.

De predikant klaagde er over dat de ouders de kinderen niet in de kerkdienst wilden laten dopen, doch wensten, dat dit apart mocht geschieden. De predikant verzocht middelen te beramen hierin verbetering te brengen.

In EEMBRUGGE was het kerkgebouw in 1593 in redelijke welstand, alleen waren er nog enige altaren en andere bijgelovige overblijfselen. Kerkmeesters worden aangesteld door de gemeente ten overstaan van de maarschalk. De inkomsten van enig land bedragen *f* 42.—. Men doet rekening voor de maarschalk, het Gerecht en de burgerij.

Hier is Elbertus Richardi Proot als pastoor reeds 23 jaren. Hij

is de reformatie goed gezind en houdt zich aan de christelijke ceremoniën en gebeden, achter de catechismus gedrukt en is ook bereid zich aan het examen te onderwerpen.

Er is hier geen koster en ook geen schoolmeester. Maar op verzoek van de schout heeft de pastoor de kinderen lange tijd onderwezen.

Elk huis draagt aan de kosten jaarlijks 8 stuivers bij, terwijl een eventuele schoolmeester met een woning moet worden voorzien. Er is ook een pastorie.

BAARN en TER EEM. In 1606 liet Ds Cornelius van Dungen ook een droevig verhaal horen. Er was maar een klein gehoor van niet meer dan 40 à 50 personen. De schoolmeester durfde geen psalmen voor te zingen, daar de gemeente hem met afzetting dreigde, zo hij dit waagde. Voor het H. Avondmaal was geen communicant te vinden. Anderen houden zich des Zondags onledig met naar de kroeg te gaan, en hoewel dikwijls vermaand, willen zij hun dronkenmansleven niet beteren. Ook zelf had hij nog geen Avondmaal ergens gevierd. Met de bediening van de H. Doop begon het te gaan, maar hij werd belemmerd door heer Jacob van Eemnes, die vele kinderen doopt. Ook de heer Elbert Proot van Baarn deed hem veel afbreuk door de lieden uit de kerk te houden. De heer Jan te Amersfoort werd dikwijls geroepen bij stervenden en ernstige zieken. Hij weigerde echter naar binnen te gaan, dan alleen op voorwaarde „van belofte van dat zij nimmermeer in de 'Gereformeerde kercke sullen gaen”.

De schoolmeester durft zich niet te scharen onder de predikant, hetgeen hij gaarne zou willen zien, doch hij vreesde de magistraat tegen zich in het harnas te jagen, daar hij zijn bezoldiging van de Overheid genoot.

In 1618 ontmoeten wij hier Ds Assuerus Joannis. In 1619 moest hij zijn gevoelens te kennen geven omtrent de remonstranten. Hij had te Franeker gestudeerd op kosten van de Staten van Utrecht. Elf jaren had hij reeds zijn standplaats bekleed. Een besliste overtuiging had hij nimmer gehad. Hij had gepredikt, dat wie gelooft, zalig wordt. Ook had hij de kerk nimmer in beroering gebracht. Het vuur werd hem echter zeer na aan de schenen gelegd, en wegens zijn onbesliste antwoorden kreeg hij het vonnis van afzetting. (zie Aanshangsel). Evenwel kreeg hij tijd om zich nader te bedenken, daar hij onberispelijk van leven was. De synode zou bij de Staten het verzoek indienen om hem

gedurende een half jaar zijn tractement te laten houden.

Toen het half jaar verstreken was, werd hem gevraagd naar zijn standpunt ten aanzien van de Dordtse leerbeslissingen. Deze kon hij niet aanvaarden. De afzetting bleef dus gehandhaafd. Nu wilde men hem ook uit Baarn en Ter Eem vandaan hebben, omdat zijn verblijf aldaar schadelijk werd geacht voor de gemeente. Deputaten der synode zouden zich nu wenden tot de Staten van Utrecht.

BENSCHOP. In de acta van de Zuid-Hollandse Synode anno 1579 te Schoonhoven gehouden, lezen wij dat de predikant van Benschop op onkerkelijke wijze in de kerk gekomen is. De classis Gorcum kreeg daarvan de schuld. Deze classis moest in combinatie met die van Gouda middelen te baat nemen om „den onraet ende schade te remedieeren”.

In het jaar 1585 stond daar Ds G. van Zyl Az.

Daar de reformatie in de provincie Utrecht pas in 1606 doorzette, blijken de gemeenten die eerder tot de hervorming overgingen, aangesloten te zijn bij naburige classes, omdat men nog niet de provinciale grenzen in acht kon nemen.

Ter synode van Z-Holland in 1595 te Gorcum gehouden, lezen wij een uitvoerig bericht over Ds Everhardus Bommelius eertijds predikant te Voorburg, waar hij een zeer slecht leven had geleid en de wijk had genomen naar Groningerland om aldaar een nieuwe gemeente te zoeken. De synode schreef naar de synode aldaar, welke hem dan ook niet accepteerde, tenzij hij zich met de kerk verzoende. De synode was er van op de hoogte gesteld, dat hij zich naar Benschop zou willen laten beroepen en deze roeping van plan was op te volgen. De Heer Van Hohenlo, onder wiens jurisdictie de plaats gelegen was, werd ermee in kennis gesteld. Hierop volgde dan in 1598 tot tevredenheid der synode de verzoening na schriftelijke schuldbekentenis. Hij verkreeg daarna zijn standplaats te Yselstein.

In 1602 werd in presentie van enige naburige predikanten beroepen Ds Lambertus Arnoldi van Schoonhoven. Daarna wordt door de classis van Buren in 1610 geëxamineerd en toegelaten om te dienen te Benschop Joannes Timmermans. In 1618 moet hij enige bezwaren bekend maken uit de gemeente van Yselstein, n.l. ter synode van Delft. Het volgend jaar wordt hij benoemd tot kerkvisitator, zodat Benschop niet beroerd schijnt te zijn door de remonstrantse kwesties.

BLAUWKAPEL. De Commissie van 1593 oordeelde dat het kerkje gemakkelijk kon gerestaureerd worden.

De bezittingen brengen *f* 43.— op.

Koster is hier Gijsbrecht Gijsbrechtssen, die ook des winters aan de kinderen onderwijs geeft, waarvoor hij vrij huishuur heeft en *f* 6.— per jaar.

Er is een vicarie met 9 morgen land. Verder zijn hier 12 morgen land verkocht voor *f* 400.—. Voorts zijn er nog 9 morgen land, waarvan men niet weet of ze tot de kerk of de vicarie behoren. De collatie stond voorheen bij een zekere juffrouw Haere, die zich bij de vijand hield.

Het centrum der gemeente is thans verlegd naar Groenekan. Blauwkapel kreeg in 1640 haar eerste predikant in Ds L. Spruit. (Zie verder Oostveen).

BREUKELEN. Het eerste bericht komt van de synode te Leiden gehouden in 1590, waar ons blijkt dat Ds Andrea Stengerus uit Breukelen vertrokken is wegens het feit, dat hij geen betaling van zijn tractement ontvangen had tot grote ellende van hem en zijn huisgezin.

Voorts hadden de visitatoren van 1593 de volgende ervaringen: „De kerk is wel dicht in dak en glazen, maer van binnen nog woest, onversien van bancken voor de vrouwen, ende nog vele reliquien van outaeren ende andere paepsche dingen hebbende”.

Kerkmeesters worden door de heer van Nyenrode aangesteld, voor wie zij jaarlijks rekening doen. De kerkegoederen brengen de som van circa *f* 80.— op. De heren van Nyenrode hebben Erasmus Backer hier als predikant aangesteld. Deze houdt zich aan de Catechismus en christelijke gebeden en heeft reeds vele malen het H. Avondmaal bediend.

Er is ook een koster-schoolmeester en deze bedient ook het uurwerk voor *f* 5.— per jaar en geniet verder een kleine toelage uit een huis-aan-huis-collecte.

Er zijn twee diakenen, aangesteld door de heren van Nyenrode. Voorts is er een goed pastoorhuis met een hof, alsmede een kosterwoning, geschikt om er school te houden.

Ook zijn er verscheidene vicarien en velerlei inkomsten van altaren, welke alle opgegeven zijn aan de Utrechtse beheerskamer. Ten slotte is er nog een broederschap, welker inkomen niet was na te gaan, omdat de penningmeester niet thuis was.

In 1606 verheugde Ds Erasmus Backer de vergadering met te zeggen dat hij een goede opkomst had in de kerkdiensten. De bediening des Woords en der sacramenten geschiedde volgens de bepalingen der kerkorde.

„Van de schoole verhaelde hij, dewijle de collatie van de goederen der costerije staet bij de heer van Nyenrode, den coster daerom door last van den heer voorsz. zijn ampt wel doet ende sich onderwerpt den predicant”.

Hij had gelukkig enige avondmaalsgangers n.l. die van het huis van de heer van Ruwiel en sommige andere gemeenteleden.

Des Zondags hield hij maar eenmaal dienst.

Uit de gegevens van 1612 blijkt dat deze Erasmus Backer een pastoor was geweest. In 1619 vroeg de gemeente aan de synode om een predikant. Doch de synode was drie weken bijeen vergaderd geweest en was zozeer belast met de zaken der Remonstranten, dat zij dit werk der beroeping verwees naar de zojuist ingestelde classis van Utrecht. De kerkeraad van Breukelen had inmiddels een beroep uitgebracht op Joannes Philochronus, een proponent en alumnus van de provincie. Dus diende deze zaak nog op de synode te Utrecht. Het bleek, dat hij niet alleen een Remonstrant was, maar ook een heftig „dryver van die doeling”. Tot bevestiging hiervan bekende hij de schrijver te zijn van een brief aan Ds D. Schagen, predikant te Lopik, waarin hij niet alleen de persoon van Ds R. Festi, predikant te Oosterbierum, maar ook de Catechismus der Kerk „seer bitterlijk doorstryckt”. Daarom besloot de synode de ambachtsheer van Breukelen alsmede de gemeente nader in te lichten. Men moest het oog laten vallen op een ander persoon. Een deputatie zou de kerkeraad helpen.

De proponent deed ter vergadering schuldbelijdenis van zijn onbehoorlijk schrijven. Evenwel was hij niet vast in de fundamenten der leer. Aan de Staten werd nu geadviseerd zijn studietoelage te verlengen om hem in de gelegenheid te stellen nog een poos te Leiden te studeren, om te zien „off hy tavont off morgen de Kercke Godts noch mochte dienen”. Evenwel met de bepaling, dat hij het weer goed maakte met Ds Festi.

Tijdens de zitting, die drie weken duurde, hebben de deputaten zich van hun taak gekweten en rapport uitgebracht, dat de Ambachtsheer en de kerkeraad zich aan het advies van de synode zouden onderwerpen.

BUNNIK. Het visitatie-rapport van 1593 vermeldt, dat het kerkgebouw in goede staat verkeert, behalve dat er nog altaren en dergelijke bijgelovige voorwerpen in staan.

Kerkmeesters worden door de ingezetenen verkozen, en doen voor dezen de rekening. Het bezit bestaat uit vier morgen land. (Een morgen is 97 are en 96 c.a.).

Als pastoor fungeert hier Joannes Gerardi Goudanus. Aan de pastorie behoort 11 morgen land. Het beheer is aan de pastoor. De kosterie-goederen staan onder „de verwer”.

De pastoor kwam hier in 1576 en bedient nog steeds de mis, gelijk nog met Pasen j.l. Ook verkocht hij toen nog wijwater.

Hij is geheel onervaren in de religie, gelijk uit de conferentie bleek. Op de vraag of hij zich binnenkort aan een examen wilde onderwerpen, antwoordde hij dit in beraad te zullen nemen.

Over de Schout van Zeist heeft hij zich zeer hard en bitter uitgelaten, daar hij deze er van verdacht de zegsman te zijn van hetgeen hij met Pasen had bedreven.

Verleden winter is de koster overleden. In zijn plaats heeft de pastoor de schooldienst waargenomen. De bezittingen zijn opgegeven aan de Utrechtse beheerskamer.

In godsdienstig opzicht gaat hier alles zonder enige ordening. Dopen en trouwen gaan nog door op Roomse wijze, zodat hierin noodzakelijk verandering moet komen.

Er is een pastorie en een kosterwoning.

Een jaar of tien later stonden door reformatie de zaken anders. De pastoor was afgezet en door de predikant Gerhard Cornelisz. de Vlieger opgevolgd.

De gehele parochie was onder het gehoor van de predikant, ongeveer 25 à 30 personen. Er was maar één huisgezin weigerachtig.

Maar op het huis „Groenewoud” kwam Mr. Jan nog geregeld diensten doen. Daar predikte en doopte hij en had het personeel onder hem.

Met het H. Avondmaal wilde het niet vloten, omdat de pastoor „de huysluyden wijsmaeckt, datter geen onderscheijt en is tusschen de Gereformeerde kercke en de Roomsche dan alleen in den doop ende int avondmael”.

Te Bunnik was wel een schoolmeester. Deze was ook voorzanger, zodat de diensten een vlot verloop hadden.

De predikant woonde echter niet ter plaatse. Hem werd aangezegd, dat dit niet kon worden bestendigd. Daarop beloofde hij

„syn huysfrou uyt de craem verlost synde, daer te sullen gaen resideren”.

Ten aanzien van een moeilijke huwelijksaangelegenheid werd hij verwezen naar de bepalingen van de heren Staten.

In 1619 stond te Bunnik Ds Regnaerus van Oosterzee, met wie de kerk veel te doen heeft gehad. De notulen beslaan vele blad-zijden. Daarom kunnen wij het slechts zeer verkort weergeven. Hij was gekomen van Soest en was remonstrants gezind. Ter synode van 1618 had hij zich neutraal gehouden, maar was in 1619 bereid het formulier te ondertekenen, waarbij hij dus zich neerlegde bij de besluiten en leerbeslissing van Dordrecht. Maar de jaren te voren had hij zich „ongestadich ende spotachtich” gedragen, ook een berispelijk leven geleid en zich ter vergadering lichtvaardig gedragen. Daarom werd tot zijn afzetting besloten en het vonnis hem in de voorvergadering voorgelezen (zie Aanhangel). Hierover was hij maar slecht te spreken. Hoewel vele malen ernstig vermaand, gedroeg hij zich zeer „onverdullich”. Maar des anderen daags beleed hij zijn schuld en verzocht herstel of „gepromoveerd te mogen worden tot mindere diensten”. Tot levensonderhoud, ziende op zijn vrouw en kinderen, vroeg hij een toelage, hem te verstrekken door de Staten met bemiddeling der synode. Na ernstige en herhaaldelijke vermaning om toch boetvaardig te zijn, beloofde de synode hem „alle favour te bewysen”.

Ter Synode van 5 September 1620 brachten deputaten verslag uit omtrent Bunnik. Ds. Van Oosterzee had afstand van de bediening gedaan en ook een toelage ontvangen van de Staten, maar de plaats was vacant. De in 1619 gestichte classis Wijk had de opdracht gekregen geruime tijd in de predikbeurten bij toerbeurt te voorzien.

In diezelfde vergadering verscheen ook de afgezette predikant. Hij betoonde zijn leedwezen over de begane fouten en vroeg vergeving. Hij had zich toch het laatste jaar onberispelijk gedragen, en overhandigde daarvan getuigschriften. Hierover ontstond enige discussie, waaruit bleek, dat hij geen bezwaar maakte tegen de afzetting als zodanig, maar tegen enige personen, die er aan hadden meegewerkt, hetgeen zij thans niet zouden hebben gedaan. - Na rijp beraad besloot de synode hem een kans te geven door hem onder toezicht te stellen van de classis Wijk. Hij kreeg nu de gelegenheid elke week te prediken tegen „proponentsgagie”. Nog werd hem de pen op de neus gezet een

deugdamer leven te leiden, gedachtig aan de „verscheidene preuven van syne losheid”. Tevens werd hem op het hart gebonden de drie formulieren van enigheid ijverig door te lezen. En als dan na dezen mocht blijken, dat hij zich inderdaad gebeterd had, kon hij zich wenden tot de synode, zodra deze weer in vergadering bijeenkomt.

Nog verzocht hij de synode, indien hij deze aankomende winter te Bunnik zou blijven wonen, als schoolmeester te mogen fungeren, daar het er met het onderwijs maar slecht gesteld was. Dit werd hem toegestaan, mits hij zich stipt hield aan de voorschriften der synode.

BUNSCHOTEN. De visitatie-commissie bevond in 1593 het kerkgebouw in een slechte staat.

De plaatselijke overheid benoemt de kerkmeesters, die dan door de maarschalk geïnstalleerd worden.

Uit de inkomsten der goederen wordt met Pasen een gift aan de armen gegeven. Pastoor is hier sedert 1586 Jacob Moy, wiens tractement is f 300.—

Pastoriegoederen zijn er niet, maar wel drie vicariën.

De pastoor is blijkens zijn dienst reformatorisch gezind en is ook bereid zich aan een examen te onderwerpen.

„Maer also hij een man is van eene ongebonden, schameloos leven, niet alleen van wege sijne dagelijksche ende gewone-lijke dronckenschap, maer oock om de gemeyne geruchte van sijnen hoerdom, item van wegen syn dobbelen ende tuysschen, als oock omme den grooten twist, die hij met accysen te pachten ende anders aenrecht onder de gemeynte, staet alhier te considereeren ofte oock eenige naerder communicatie met hem aen te gaen is, ende of 't niet nutter en waere, dat men hem gaen liet, waarmede hij self den Schout ende anderen in onse tegenwoordicheyt dreychde, indien men hem na sijn sin niet en tracteerde.

Te meer overmits hij bij ons namaels t'Utrecht van eenigen, absent zijnde doen wij hier waren van alle de vorig genoemde poincten beschuldicht is, met ernstelijck verzouck datse sijner doch mochten ontslagen ende met eenen anderen vroomen herder versien werden”.

Hermanus Troost is hier koster en schoolmeester voor f 20.— per jaar. Hij is beschuldigd van doodslag en heeft voortdurend ruzie met de pastoor. Daarom wilde hij terug naar de Betuwe

of naar elders. Het schoolhuis is aan de kosterswoning verbonden. - Ook is er een pastorie.

In 1606 blijkt dan de pastoor als predikant de gemeente te dienen. Hij legde de volgende verklaring af: „In de bediening des Woords en der H. Sacramenten volcht hij d'order der Gereformeerde kercken, houdende tavondmael met 28 communicanten, hebbende geen ouderlingen, diaconen jaerlicks haer rekening doende, houdende kerckenraet met de diaconen ende de geheele gemeente, hebbende geen coster noch schoolmeester ende volgens geen schoole, tavondmael tweemaal sjaers bedienende.

Claechde over de Mennisten, die sij die luyden ter kercke gaende naroeppen, seggende de kercke te sijn een moordcuyl. Hebbende een ordinariisse plaetse, daer sij onverhindert vergaderen. Dat oock sommige der principaelste der Mennisten, die mede int gerecht zijn, soecken door wandelinghe ende aensprake tusschen de predicatie by de kercke de lieden uit de predicatie te houden. Dat oock vele, de geboden (huwelijksaankondigingen) in de kercke gehadt hebbende, ongetrouwt blijven sitten. Dat oock dronckgelagen tusschen de predicatie gehouden worden”.

Twaalf jaren later stond te Bunschoten Ds Joh. Monachus. Hij was een remonstrant. Ter synode verschenen, oordeelde hij de vergadering onwettig, gezien de samenstelling (zie Abcoude). Hierop volgde zijn afzetting, waarna de plaats bezet werd door Ds Cornelius Leoninus. Deze kreeg naderhand een beroep naar Wijk bij Duurstede, doch werd voorhands vastgehouden te Bunschoten, waarbij zowel de classis Amersfoort als de lidmaten van Bunschoten betrokken waren. En dat niet alleen, maar ook de lieden „van den gerechte”. Zij wilden hun predikant niet zomaar direct laten vertrekken. Hij was er veel te kort geweest en men had vele onkosten gehad. De predikant voerde hiertegen aan, dat hij en zijn vrouw er geregeld ziek waren geweest en dat hij gaarne naar Wijk zou willen gaan. De synode oordeelde dan eindelijk dat de kwestie der onkosten met Wijk geregeld diende te worden, zodat hij vergunning kreeg te vertrekken, ondanks dat de classis Amersfoort het tweemaal had afgewezen. Mocht nu in de provincie geen ander predikant voor Bunschoten gevonden kunnen worden, dan gelieve naar het oordeel der synode, de classis zich te wenden tot de Staten met het verzoek er in te bewilligen buiten de provincie te mogen gaan.

COTHEN. In 1593 zag het kerkgebouw er van buiten en

binnen goed uit, behalve dat er zich nog altaren etc. in bevonden. Voorts was het voorzien van allerlei onschriftuurlijke spreuken.

Er zijn twee kerkmeesters, die door de gemeente verkozen worden en voor haar rekening doen. Zij verklaarden 28 morgen land te hebben, die *f* 108.— opbrachten. Twee percelen zijn bezwaard, elk met *f* 400.— en het derde met 100 philips-gulden, welke bedragen zij aan de vijand moesten afstaan als bijdrage der gemeente.

Als pastoor dient hier Jan Gerritsz, afkomstig uit Hoog-Blokland. Hij is oud en nog „gansch paepsgeint, ende gansch superstitieus in syne bedieninge”. Hij gaat niet tot de reformatie over. Niettemin was hij in de conversatie vriendelijk.

De *f* 100.— uit de pastorie-goederen, verworven door de Staten van Utrecht, zou hij niet kunnen missen.

Hier moet noodzakelijk om bovengenoemde redenen verandering in de dienst komen.

De koster houdt des winters school, en ontvangt hiervoor *f* 12.— en *f* 3.10 van uitgangen. Van de gemeentenaren krijgt hij driemaal per jaar „zeecker broot”.

De pastoor heeft een huis met „properen hof” maar voor de koster-schoolmeester is er geen woning.

In 1606 ontmoeten wij hier Ds Johan Sweersz. Deze had over de kerkgang niet te klagen. De doop werd bediend naar uitwijzen van de kerkorde. Echter had hij zijn gemeente nog niet kunnen bewegen het H. Avondmaal te vieren. Zodoende had dit nog niet plaats gevonden.

De schoolmeester was „paepsgezind, doch comende ter kercken en de psalmen voorsingende”.

Met de huwelijksluiting stond het nog niet richtig. Wel lieten trouwlustigen de afkondigingen doen in de kerk, doch de trouwplechtigheid was aan de pastoor. Dit geschiedde dan elders.

De afgezette pastoor Jan van Blockhoven genoot een jaargeld van de Heren Staten, doch desnietteenstaande ging hij voort met dopen en trouwen, hetgeen de gemeente van Cothen grote afbreuk deed.

De vergadering was van oordeel, dat men te Cothen het H. Avondmaal moest trachten te houden met enigen uit het dorp in combinatie met Wijk bij Duurstede.

Zes jaren later ontmoeten wij Ds Joannes Assueri Bodecherus. Misschien is het dezelfde. In elk geval zien wij hem ter synode

in 1618. Geheel in orde was het niet met hem. Een commissie uit de vergadering van 1619 had met hem een onderhoud, waarop hij het formulier ondertekende en als lid der synode werd geaccepteerd, echter op voorwaarde, dat hij verplaatst diende te worden. De classis Wijk, waarbij Cothen was ingedeeld bleef echter nalatig dit besluit uit te voeren en gaf daaromtrent nadere inlichtingen. Deputaten gaven te kennen, dat hun bij gedane kerkvisitatie gebleken was, dat de toestand in Cothen aanmerkelijk was verbeterd. Er was minder afbreuk en meer stichting. „Het lopen der papen” minderde, de ingezetenen hadden de predikant lief en verzochten hem te mogen behouden. Daarom kon de classis tegen hem niet ageren. Zij droeg die zaak nu over aan de synode. Deze besloot nu dat de predikant te Cothen mocht blijven.

DE BILT. Deze gemeente is gesticht in 1632, waar zich als eerste predikant vestigde de proponent L. Spanderus.

DOORN. De Commissie van 1593 vermeldt, dat het kerkgebouw in goede staat is. Er zijn twee kerkmeesters benoemd door de gemeentelieden en treden om de twee jaar af. Zij worden geïnstalleerd door de pastoor en doen hun rekening naar ouder gewoonte ten overstaan van één lid der gemeente en de pastoor. Maar de laatste drie of vier jaar is dit achterwege gebleven. Hij geniet *f* 110,13 per jaar. Hiervan gaat af een bedrag van *f* 15.— voor de armen.

Predikant oftewel pastoor is hier Ds. Anshelmus Dunselis, die hier gekomen is 1572. Deze heeft zich onmiddellijk, toen de tijden rustig waren, aan de zijde van de Reformatie geschaard. Inmiddels heeft hij zijn huisvrouw getrouwd. Hij heeft het H. Avondmaal in 1585 met Kerstfeest gevierd met ongeveer dertien à veertien personen. Daarna echter niet meer uit vrees voor de vijand. Hij heeft een proefpredikatie gehouden voor de Kerkeraad van Utrecht, ongeveer vijf à zes jaar geleden, maar is niet geëxamineerd, hetgeen nog zou kunnen. Maar hij volgt nochtans in zijn bediening, bidden, doop, avondmaal en trouwen de wijze die achter de catechismus is afgedrukt.

Hij had er bezwaar tegen dat de lieden van Maarn en Maarsbergen hun kinderen laten dopen en huwelijken sluiten bij Cornelius Wicanus te Woudenberg en dat wel op zijn „paepsch”, hoewel Anshelmus hem hierover dikwijls vriendelijk heeft aan-

gesproken. Koster is Henrick Jansz, die zijn dienst vervult met klokluiden en zingen, maar hij heeft, naar ze zeggen, geen vast inkomen behalve hetgeen hem als vrije gift wordt gegeven op de feestdagen.

Men wil hier gaarne een bekwame schoolmeester hebben. De betaling zou kunnen geschieden uit een vicarie. Maar deze is gebracht aan de Heer van Moersbergen, 25 jaar geleden, zodat het jus patronatus hem eigenlijk niet toekomt. Maar dit zou geschied zijn met toestemming van de schutterij op voorwaarde dat zijn Edele een huis zou bouwen voor de kapelaan om daar school te houden ten dienste van de gemeente. Men zou dit kunnen nazien in het schuttersboek.

Ook is er nog een vicarie, waaruit de school te Darthuysen betaald zou kunnen worden. Maar de pastoor van Overlangbroek geniet tegenwoordig de inkomsten van de vicarie.

Er is hier geen diakonie maar de kerkmeesters delen de bovengenoemde *f* 15.— jaarlijks uit. Zij beloven echter hierin nader te zullen voorzien. Men zou hiervoor naar Zeist moeten gaan. Er is een pastorie die nu in reparatie is.

In 1606 stond hier Ds. Amsen Daniëls. Deze was ter vergadering van dat jaar kort met zijn verslag. De toestand zijner gemeente was naar omstandigheden goed te noemen.

„De Huysluyden comen tot het gehoor en brengen alle kinderen te doop”. Alleen met Pasen bediende hij het H. Avondmaal. Dan zijn er 16 deelnemers. Het is echter jammer, dat er geen school gehouden wordt.

Ook vinden wij nog vermeld een gewezen priester, die als predikant de gemeente heeft gediend, n.l. Ds A. van Bloemersweert, en in 1619 emeritaat verkreeg.

DRIEBERGEN. In de acta is Driebergen niet bekend. Als eerste predikant vinden wij vermeld Ds A. Hessels in 1631.

EEMNES (Binnen). In 1593 vond de commissie het kerkgebouw in goede staat naar nog vol met de oude afgoderij. De twee kerkmeesters worden na gesteld dubbeltal door de gemeente gekozen en door de Maarschalk beëdigd.

Bij gebrek aan kerkelijke goederen wordt er een hoofdelijke omslag geheven.

Hier wordt gepredikt door Dirck Rijxssz. van Amersfoort, des zomers te 7 uur s'morgens en des winters om 12 uur s'middags.

Hij geniet hiervoor *f* 40.— per jaar, welke uit omslag verkregen wordt.

Voor enkele jaren heeft men een zekere vicarie gekocht ten bate der gemeente en met goedvinden van de bisschop. In het boek van de Utrechtse beheerskamer (Floris van Wede) stond nog een en ander aangegeven, dat tot de pastorie behoorde, maar aan de commissie is verzwegen.

Peter Timensz, alhier geboren is hier koster-schoolmeester voor *f* 26.— per jaar en heeft een goede woning. Het pastoors-huis is ook proper.

EEMNES (Buiten). De kerk is verbrand, zodat men hier in de school kerkdiensten houdt. Maar het is een huis „wesende vol stanx van den roock”. Met de kerkmeesters staat het gelijk als te Eemnes binnen. Kerkegoederen zijn er niet. Toch zijn er volgens de ligger enige „gemeyne landen” die *f* 317.85 opbrengen.

Des zomers wordt hier 's morgens om 9 uur gepredikt en ook des winters door dezelfde predikant als te Eemnes binnen, die hier gestaan heeft 26 jaren op een tractement van *f* 100.— „Ende is oock Secretaris, daarvan genietende de dagelijksche vervallen tegen verscheyden expresse apostolische regulen”.

Hij heeft een vrouw die hij zegt getrouwd te hebben doch zonder voorafgaande afkondigingen, door een pastoor alleen en is „beladen met vele kinderen”. Hij heeft zich nooit bij een Gereformeerde Kerk aangesloten en is ook nog niet geëxamineerd, maar is wel bereid zich aan een examen te onderwerpen. Zo te zeggen is hij wel tot reformatie bereid.

Lambrecht Gerritsz is hier koster-schoolmeester. Hij geniet een stuiver van elk huis en tevens het schoolgeld.

De pastoor of predikant heeft een goed huis op kosten van de gemeente. Er zijn hier twee broederschappen die geregistreerd zijn te Utrecht.

Het is een woeste plaats, zo verklaarde Ds Hendrick Mertensz in 1606. Na veel arbeid had hij nu zo ongeveer 200 hoorders. Maar het H. Avondmaal had hij nog niet kunnen bedienen en ook de psalmen nog niet kunnen invoeren.

Hij kon te Eemnes binnen nog geen voet aan de grond krijgen, daar de „huysluyden hem voorwierpen, dat hij eerst sijn commissie daertoe moste hebben van de E. Heren Staten”.

De secretaris der plaats was naar hij meende een gewezen pastoor. Deze doopte de kinderen. De pastoors van Blaricum en

Hilversum oefenden invloed op de gang van zaken te Eemnes, door de lieden te verzoeken bij hen te komen.

De school was een tijdlang door de dominé verzorgd.

Hij klaagde over de al te kleine behuizing. Hij kon in het geheel geen turf opslaan. Bovendien had hij niet eens de vrijheid om zijn studie waar te nemen, daar de plaatselijke Overheid hem dit had verboden. Dit was hem al te gortig, en daarom had hij dit verbod verwezen naar de Staten 's Lands van Utrecht.

Deze plaatsen zijn tot 1650 gecombineerd geweest.

In 1619 ontmoeten wij Ds Joannes Brouwers als predikant te Eemnes. Voorheen was hij remonstrants gezind, doch thans had hij daarvan afstand gedaan. De Dordtse Synode had er genoeg mee genomen, zodat hij ter vergadering in Utrecht „met vreuchden opgenomen” werd.

ELST (bij Amerongen). Deze plaats werd in 1819 zelfstandig. De eerste predikant was Ds G. W. Bisschop. Hij stond daar van 1820 tot 1824.

Ons land kent vele plaatsen van die naam. Dit komt omdat Elst een samentrekking is van Elista, welk woord in het kerklatijn betekent offerplaats. Zij stammen alle uit de tijd der Romeinse nederzetting.

HAGESTEIN. In deze mijn eerste gemeente vond ik in 1924 een prachtig archief, doch als oude rommel verbleef het in een kist, waar niemand naar omkeek. Het werd gered van verder aanvreten van muizen en motten en netjes gecatalogiseerd. Het was dan ook wel de moeite waard, want er waren nog kerkelijke jaarrekeningen van vóór de Reformatie en een aantal charters uit om en nabij 1560. Het dorp ontving zijn naam naar het kasteel, dat er gestaan heeft, nu nog bekend onder de naam „de Poort”. Eertijds heette het Gasparde of ook Gasparweerde. De publicatie van het archief is vervat in krantenknipsels, die opgeplakt en ingebonden zijn. Het exemplaar bevindt zich op het Rijksarchief te Den Haag, Bleyenburg 7.

Een charter vermeldt, dat pachters geen betaling meer wensden te doen aan de Pastoor Michiel Berchman, hoewel hij driemaal afkondiging vanaf de kansel had gedaan. Vermoedelijk houdt dit verband met de reformatie.

De Commissie der visitatoren oordeelde in 1593 dat de kerk moest gerepareerd worden en van binnen gezuiverd. De heren

van Dom en Oudemunster te Utrecht stellen kerkmeesters aan. De kerkelijke goederen brengen *f* 89.— op per jaar. Hiervan wordt jaarlijks *f* 16.— rente betaald en *f* 22.— wordt besteed aan schoenen, kousen en turf voor de armen. Sedert 1565 staat hier als pastoor Mr. Gerrit van der Goude die te Vianen woont en de vrijheid heeft om dikwijls enige weken achteréén zich te Gouda op te houden.

Jan Cornelissen is hier koster en secretaris. Hij heeft zijn tractement uit enig land en een boomgaardje, en *f* 15.— van de kerk.

De kerkdienst geschiedt nog op de oude „paepsche wyse” zodat hierin noodzakelijk verandering komen moet.

Behalve een koster is hier ook een schoolmeester, die in de Gerfkamer (kleedkamer van de pastoor) woont. Hij heeft jaarlijks *f* 40.—, 12 tonnen turf en een collecte langs de huizen. De pastorie en het schoolhuis moeten beide gerepareerd worden.

Men wilde de pastoor weg hebben. Op de synode van 15 Augustus 1595 te Gorcum kwam deze zaak ter tafel. Wij lezen dan: Wat aangaat het geloop uit steden en dorpen door de pastoor van Hagestein bij Vianen, en besloten was door de classis van Gorcum dit eerstdaags te kennen te geven aan de Staten van Utrecht, waarvan nog niet veel terecht gekomen is, zo is besloten dat deze Classis nog eens bij de Staten zal aanhouden en gedaan te krijgen, dat de pastoor verwijderd wordt, of indien dit niets uitwerkt, zo zal men schrijven aan de synodale deputaten, die dan zich zouden moeten richten tot zijne Excellentie en tot de Staten-Generaal om zulks gedaan te krijgen.

Het volgend jaar kwam dit onderwerp weer ter sprake. Wederom zal men bij de Staten aandringen en zo dit niet baat, moet de Stadhouders ermee op de hoogte worden gesteld. Het blijkt dan weer een jaar daarna, dat de pastoor is verwijderd. - De jaarrekeningen van de Kerk vermelden dan de afbraak van het altaar, het koorhek, beelden en wijwatervaten, en dat de vloer met tegels is „toegeleyt”.

De predikant Jacob Huygensz. verklaarde ter Synode in 1606 (de plaats was gerangschikt onder Utrecht) dat hij de gemeente in droevige toestand had aangetroffen, deels wegens vacature, deels door de activiteiten van pastoors. Wel beterde de toestand in de kerkgang en ook sommige lidmaten waren met de predikant ten Avondmaal geweest te Vianen. Anderen had hij nog

niet toegelaten, daar zij nog niet genoeg onderwezen waren. Met de H. Doop ging het nu iets beter, daar velen hun kinderen ten doop aanboden, waarin zij te voren verhinderd werden door heer Dyrick te Hondswijk, die hem thans nog hinder en schade toebreacht in de gemeente. Ook kwam er nog een priester van Vianen en een zekere Victor uit Utrecht met andere Jezuiten. Deze dreigden de inwoners met verdoemenis en ban, indien zij ter kerke gingen om de predikatie te beluisteren. Verder was zijn klacht, dat velen naar Vianen en Kuilenburg gingen om de mis te horen en de predikatie van de pastoor.

De koster, die te voren de pastoor gediend had, was nu wel een uitgesproken protestant, doch de dominé kon hem niet bewegen tot voorlezen en voorzingen. De schoolmeester komt onder het gehoor en was ook gezind ten Avondmaal te gaan. Aan de schoolkinderen wilde hij ook gaarne gereformeerde boeken leren, doch de ouders dreigden de kinderen dan van de school te zullen halen. Ook had hij gaarne een diaken naast de kerkmeester om de aalmoezen te verzamelen, „omdat wij geen stuver en hebben om jemandt te geven, doordien het de kerckmeester onder hem houdt”. In 1612 klaagt de predikant, dat de huwelijken na de afkondigingen niet voltrokken worden, zodat de lieden zo maar bij elkaar voortleven. Voorts zat hij met de moeilijkheid van dopen van volwassenen. Dezen maakten bezwaar om dat in de kerkdienst te laten doen. Het werd hem nu eenparig toegestaan de doop te verrichten met gesloten kerckdeuren.

Hoewel gelegen in de provincie Zuid-Holland, werd het gerekend onder Utrecht. De jaarrekeningen werden gedaan voor het kapittel van Dom en Oude-Munster tot diep in de zeventiende eeuw. Dat kapittel bestond toen uit protestanten.

In de loop der jaren is deze gemeente nog al eens van Classis veranderd (Utrecht, Gouda, Gorinchem).

Als een bijzonderheid vermelden wij nog, dat de diepe snede aan de voet van de bladzijden der kanselbijbels te Hagestein en te Vreeswijk is te wijten aan een speersteek, aangebracht door een Franse soldaat tijdens de inval van 1795. De bijbel werd dichtgevouwen, op een speer geheven en de kerk ingeslingerd.

HARMELEN. Het bleek aan de visitatie-commissie van 1593 dat de kerk was verbrand, maar men had in de kerk weer een geschikte plaats gemaakt voor de predikdienst.

Jonkheer Maximiliaan van Baex, Ambachtsheer, stelde kerkmeesters aan. Rekening wordt gedaan voor hem, de rentmeester van de baljuw en de gemeente. De inkomsten bedragen *f* 22.— per jaar.

Omstreeks 1589 kwam hier als predikant Jacobus Hardenberch, gezonden door de Staten en naar zijn zeggen door de „classis” van Utrecht geëxamineerd. Hij houdt zich aan de kerkordelijke gang van zaken en heeft driemaal het H. Avondmaal gevierd. De eerste maal waren er meer dan honderd deelnemers.

Koster is Daniël Aelbertsen: Hij heeft zijn bestaan uit 2½ morgen land, een cijns uit een erfje, waar eertijds de koster woonde en van elk huis een stuiver.

Er is ook een schoolmeester, „dienende voor 't bloote schoolgelt”. Deze jongeman heeft te Leiden gestudeerd en is klaar om tot de predikdienst te proponeren. Predikant en gemeente, gesteund door Schout en Schepenen doen het voorstel hem enig tractement te geven, te betalen door de Baljuw, daar deze de beheerder is der kerkelijke goederen.

Kerkmeesters dienen tevens als diaken.

Er is geen pastorie. Doch er is genoeg ruimte in het Commandeurshuis, waar eertijds ook de pastoor woonde, en waar nu ook de predikant wel huisvesting vinden kon.

Toen van 8—10 Juli 1606 de provinciale Synode te Utrecht in het Catharijnen-convent gehouden werd, was de predikant van Harmelen Ds Jacobus Hardenberch ziek. Dit is de oorzaak dat wij van vele gegevens verstoken zijn. Conflicten met Rome worden in de acta niet vermeld.

In 1618 ontmoeten wij ter synode Ds Christophorus Lange-raeck. Hij was remonstrants gezind en gaf met zeven andere collega's te kennen op de synode van Augustus 1619, dat hij de samenstelling van de provinciale synode onwettig vond (zie onder Abcoude). Daarop is hem de sententie der synode van Dordrecht voorgelezen (zie aanhangsel), hetgeen zijn afzetting inhield.

Op deze provinciale synode is de provincie in classes ingedeeld en kwam Harmelen onder Utrecht. Op die vergadering vroeg Harmelen om een predikant, maar de synode, die reeds drie weken bijeen was geweest, kon daarop direct niet ingaan, doch beloofde aan dit verzoek alle aandacht te schenken. Dit bleek geen ijdele belofte te zijn, want in 1620 is de plaats voorzien met Ds Absalon Helmontanus.

HOOGLAND. In 1836 werd deze gemeente gevestigd. De Eerwaarde Heer J. G. Dornseiffen kwam daar in dat jaar als hulpprediker, in 1838 als predikant, waar hij bleef tot zijn emeritaat in 1864.

HOUTEN. In 1593 was men hier bezig de kerk te restaureeren. De kerk was arm, had maar 2 morgen land. Opbrengst *f* 15.— en wat haver. Er was een tekort van circa *f* 400.—.

Van het kapittel van St. Marie te Utrecht had men echter *f* 120.— ontvangen ter vergoeding van de maaltijd, die men pleegt te houden bij het verkopen van de tienden.

Kerkvoogden worden door de gemeente verkozen. Die van thans hebben voor de kerkrestauratie de inkomsten van een vicarie gebruikt, welke *f* 50.— per jaar opbrengt.

In 1578 hebben de heren van St. Marie hier tot pastoor aangesteld. Jan Aertsz, geboren te Houten. Het was toen hun beurt de pastorie te vergeven. De opbrengst dezer goederen belooft *f* 40.— en enige tienden.

Bij enig onderzoek bleek, dat de pastoor in het stuk der religie geheel onervaren was. Hij verklaarde ronduit, dat hij zich niet aan enig examen wilde onderwerpen, daar hij genoeg geëxamineerd was toen hij zijn tonsuur ontving, priester werd en tot prediken werd toegelaten.

Rutger Duys is koster-secretaris. Des winters is hij schoolmeester. Hij is oud en eigenlijk niet meer geschikt voor dit werk. Hij heeft 2 morgen land en geniet de collecte op de feestdagen.

De dienst geschiedt hier gebrekkig en verward, zodat hierop nader orde gesteld moet worden.

De secretaris van de Synode geeft in 1606 als volgt het relaas weer van Ds Floris Gerritsz, predikant te Houten. Voor de variatie doen wij dit in het Oud-Hollands.

Verklaerde den dienaar den ellendigen staet van zijn kercke, datter weynich gehoors is ter oorsake van een ouden paep, genoemt heer Jan van Houten, die aan de Tollsteechsporte staende die huysluyden waerneemt ende haer dreycht mette verdoemnisse, soe sij ter kercken willen gaen om de predicatiën te hooren, bewegende mede eenige huysluyden om te staen bij der kercken ende te beschimpen, die ter kercken ingaen. Verthoonde mede seeker wassen schapen etc. die aldaer selffs onder de predicatie van d'huysluyden in de kercke geoffert worden. Verhaelt dat de maerschalc alleen compt Pinxtermaendach. Claechde

dat den Schout binnen Utrecht woont ende niet in de kercke verschijnt, waardoor vele moetwillicheys bij de huysluyden bedreven wort.

Verclaerde oock den dienaer van Houten, datter int Goy is eene die leest sonder last ende authorityt, die oock spottische fabulen de huysluyden voorleest.

(Zie over de lezers het Adres achter onze verhandeling).

Ook wordt nog vermeld, dat te Houten een zekere Ds Iperseus is geweest, nl. van 15 . . . , en nog aanwezig was in 1618. Dit wijst op onzekere toestand of op verwarring. Gemeenten leenden ook wel eens predikanten uit. In de acta wordt deze naam gespeld Adolphus Spizerus. Deze was aanwezig ter synode in 1612 en 1618. In 1619 werd de gemeente ingedeeld bij de classis Wijk.

JAARSVELD. Reeds vroeg lezen wij over Jaarsveld, maar de berichten zijn schaars. In 1581 was het ingedeeld bij Zuid-Holland. Ter Synode van Zuid-Holland gehouden op 25 April 1581 te Rotterdam komt Jaarsveld ter sprake. Waarschijnlijk betreft het hier de reformatie, want: „Aengaende de kercke van Jaersvelt onder de classe van der 'Goude is aan (Ds) Henricus Corput opgeleeght van der vergaderinghe wegen te schrijven aen de Raden syner Excellentie. Christiaan Sinapius sal de informatie hieraf senden”.

In 1603 stond hier als predikant Ds J. Kamphuis en later een groot voorstander der Remonstranten Ds Paschier de Fyne, die op de schaats preekte, en daarom „Ysvogelken” genoemd werd. In 1619 werd hij afgezet.

Deze zaak diende op de synode van Zuid-Holland te Leiden gehouden van 23 Juli tot 17 Augustus. Wij lezen dan: Paschier de Fijne, predikant te Jaarsveld, is na herhaaldelijke oproep ter synode verschenen. Deputaten hebben van hem gerapporteerd, dat hij gezegd had onder geen enkele classis te staan, van geen kerkorde af te weten en dat hij door de (orthodoxe) predikanten Taurinus en Speenhoven van Utrecht, en door vier andere remonstrantse predikanten uit Z.-Holland tot de dienst was toegelaten en door Ds Scotenus was bevestigd. In de Confessie en in de Catechismus had hij vele ongerijmdheden aangetroffen, en bij nader onderzoek zou hij wel meer vinden. Uit de classis van Buren kwam het bericht, dat hij zou gezegd hebben, dat als hij Rooms was, dan werd hij geen geus. Ook de leer van Calvijn

aangaande de predestinatie was aan God noch aan de duivel behagelijk, omdat deze leer voor God te oneerlijk en voor de duivel te goed was.

Na dit te hebben aangehoord, heeft de synode hem alleen afgevraagd of hij de vijf artikelen tegen de Remonstranten met goed geweten kon ondertekenen, waarop hij antwoordde, dat hij geen menselijke geschriften kon ondertekenen om die als goddelijk te leren.

Toen de voorzitter er hem op attent maakte, dat zulks ook niet van hem geëist werd, doch dat men hem vroeg of hij de leerregels van Dordt voornoemd dan niet schriftmatig vond, antwoordde hij, dat hij ze niet kon onderschrijven. Zij kwamen met Gods Woord niet overeen. Hierop volgde dan het afzettingsbesluit. Ook weigerde hij de acte van de H.M. Heren te ondertekenen, welke inhield dat men van nu voortaan zwijgen zou. Maar Paschier oordeelde, dat het niet geoorloofd is de gaven, die men van den Heer ontvangen heeft, ongebruikt te laten, hetgeen in deze acte was vervat.

Jaarsveld werd nu ingedeeld bij de classis Buren, omdat de plaats nog nergens onder ressorteerde, waaruit vele moeilijkheden sproten. Over deze indeling werd de Heer van Jaarsveld aangesproken. Deze wilde zich tegen kerkelijke besluiten niet verzetten, doch vond het beter, dat Jaarsveld onder Holland behorende, nu in overleg met de Gecommitteerde Raden, bij Gouda zou worden ingedeeld. Dit werd een feit met de komst van Ds Arnoldus Helliuss in Juni 1620.

JUTPHAAS. Visitatoren bevonden de kerk in 1593 in goede staat, maar er waren nog enige altaren in. Op de Goede Vrijdag pleegt men hier kerkvoogden aan te stellen die om de twee jaar rekening doen, hetgeen van te voren vanaf de kansel wordt afgekondigd. De laatste jaren heeft men dit voorbij laten gaan, zodat de rekening gedaan werd voor Schout en Schepenen.

De goederen zijn aan de Utrechtse beheersinstantie aangegeven.

De opbrengst is ruim *f* 70.—. De pachten zijn echter te laag.

Gervasius Drijel is hier predikant, gezonden door de Staten. Hij doet zijn dienst naar kerkelijke ordening, doch heeft nog geen Avondmaal gehouden.

Jan Mattheussen is hier koster en secretaris. Hij heeft het gebruik van drie morgen land, *f* 14.— van de kerkmeesters en

f 5.— van een broederschap, onder verplichting dat hij ook school moet houden, waarin hij nalatig is.

Voorlopig wordt de diakonie verzorgd door de kerkmeesters, maar hierin komt verandering. De pastorie is tijdens de oorlog verbrand en thans een weinig gerepareerd. Een broederschap brengt jaarlijks ruim *f* 12.— op.

Ds Cornelius Egbertsz. predikant mocht in 1606 een goed verslag geven van de staat zijner gemeente. De bediening des Woords en der sacramenten geschiedde naar de kerkorde dit voorschreef. Er waren 16 communicanten.

Er was echter nog heel geen kerkeraad. Als ouderlingen fungeerden de kerkmeesters. Tevens bedienden zij de diaconie.

Hij had een goede schoolmeester, en de koster die tevens gemeentesecretaris was, werkte in alles mee en was ook een goed communicant.

Echter in huwelijksaangelegenheden stond de zaak nog niet best. De bruidsparen kwamen wel hun huwelijksbevestiging aanvragen, waarop dan de drie afkondigingen plaats vonden, doch op de afgesproken dag verschenen zij niet in de kerk, doch hadden zich door een pastoor laten overreden bij hem ergens het huwelijk te laten voltrekken.

Sommige ouders lieten hun kinderen door een pastoor te Utrecht dopen. Ook gebeurde het, dat zij de pastoor met een wagen lieten halen. „Door de leelijke gewoonte van het schutten waren vele huysluyden genoodtsaecht haer elders te laten trouwen”.

In 1612 lezen wij (dus zes jaren na het bovenstaande) verkort: Is nog aangediend de zaak van Ds Cornelis van Dungen, gewezen predikant te Jutphaas. De secretaris van de Heren Staten verklaarde dat hij was ontslagen om wangedrag en niet om enig leerverschil.

De gemeente kreeg nu tot predikant Ds Johannes Ravesway. Deze kam echter in moeilijkheden te midden van de remonstrantse strijd. In 1619 was hij echter bijgedraaid en werd na onderzoek met vreugde in de vergadering begroet.

KAMERIK. In 1593 was de kerk in goede staat, behalve dat er nog overblijfselen waren van het Pausdom. Schout, predikant en aftredenden stellen kerkmeesters aan. De inkomsten belopen circa *f* 200,—. Sedert 1585 hebben de heren Staten hier als predikant aangesteld Nicolaas Nicalai, die zegt, zich gedragen te hebben naar reformatorische beginselen. Hij heeft de vergade-

ringen bezocht zonder dat dit te bewijzen is. Reeds voor 17 jaren heeft hij zijn huisvrouw getrouwd in Noord-Holland.

Hij zou in Oostzaan reeds als Gereformeerd predikant gediend hebben, hetgeen nader onderzocht zou kunnen worden. Ook verklaarde hij zich bereid aan alle bepalingen van de Heren Staten te voldoen. Tevens fungeert hij als schoolmeester.

Koster is Reyer Aarentssen. Hij geniet van elk huis twee stuivers en heeft vrij wonen, voorts *f* 34.— van de kerkmeesters. Ook moet hij het uurwerk verzorgen.

De Heilige-Geest meesters collecteren in de kerk voor de armen. Voorts verzorgen zij de landpachten en houden goede administratie.

De pastorie is geruïneerd. De kerkmeesters zorgen echter voor een woning, hetgeen zij niet doen uit plicht maar uit gunst. (De pastorie-goederen stonden nl. gescheiden van de kerkegoederen).

Ook is er nog een broederschap die een eigen huis heeft. Voorts zijn er nog twee vicariën waarvan de éne verduisterd is door de vrienden van Monsema, deken te Utrecht. Deze vicarie bestond uit meer dan 30 morgen land. De andere staat te vergeven door de kerkmeesters.

Deze plaats was nog lang in R.K. handen. De predikant van het naburige Zegveld gaf in 1606 de volgende inlichtingen: Enige „vrome huysluyden” hadden hem bij geschrifte medege-deeld, dat de pastoor Claes Claesz. Dael, wanneer hij in de kerk komt om zijn predikatie te doen, eerst voor een altaar neervalt, daarna kruisjes slaat zo dikwijls hij de klok hoort slaan. Hij vermaant zijn parochianen dit ook te doen. Daarna houdt hij zijn predikaties uit het evangelie en uit de brieven. Hij laat echter geen psalmen zingen. Na de predikatie haalt hij het „memorie-sielboek” te voorschijn, bidt dan voor de doden en dat wel om gewin. Hij staat reeds 22 jaren te Kamerik, doch gebruikte nooit het H. Avondmaal. Daartoe was hij echter wel vermaand. Steeds heeft hij geweigerd door openlijk te zeggen, dat zulks niet nodig was. Men behoefde alleen maar te geloven, dat was genoeg. Zodoende kwam het H. Avondmaal in verachting en noodzaakte hij de mensen die het begeerden, naar andere dorpen en steden te gaan. Bij de bediening van de H. Doop pleegde hij vele bijgelovige gebruiken. Stierf er iemand in het dorp, dan bad hij voor de dode. En „als men het lichaem ter aerden brengt, heeft hy een schup of spaay, schryvende drie cruycen op de kist met vele mommelinghe der woorden, die hij gebruyckt”. Aan zijn pa-

rochianen levert hij wijwater voor geld. Desgelijks eist hij betaling voor het bidden voor de doden, voor huwelijkssluiting enz. Zelfs sluit hij huwelijken bij nacht. Ook pleegt hij „pauze-lijke superstitiën op de dag van Vrouw Lichtmis en Palmdag”.

Het blijkt dat zes jaar later er een predikant is, nl. Lowys du Bois (1612), waarschijnlijk gekomen van Kudelstaart in 1609, en die zou dan de opvolger zijn geweest van Ds A. Booth, die aangegeven staat als predikant van Kamerik van 1591 tot 1609. Zolang de pastoor zich gelden liet, konden de predikanten nog niet tot algehele reformatie overgaan.

Lodovicus du Bois was dan predikant van Kamerik, maar had zich in de remonstrantse zaak vóór 1619 neutraal gehouden, doch werd in dat jaar ter synode ondervraagd. Hij wenste nu de formulieren van enigheid te ondertekenen. Echter had hij op de kansel te Kamerik enige goede broeders van Woerden belasterd. Voorts had men hem aangetroffen in openbare dronkenschap en ter vergadering had hij zich onordelijk gedragen. De vergadering oordeelde hem „inhayl tot den kerckedienst”, zodat hij werd afgezet. In en buiten Kamerik mocht hij zich met geen enkele kerkelijke aangelegenheid bemoeien. De heden ingestelde classis Utrecht kreeg nu de verdere zaken in handen.

In 1620 deden deputaten verslag van de toestand in Kamerik. Het bleek, dat Ds du Bois zich van alle kerkelijke diensten onthouden had en in levensonderhoud was bijgestaan door de Staten. Voorts was Kamerik weer voorzien van een ander predikant, nl. Ds Florentius Middelhovius.

Op diezelfde vergadering verkreeg Ds du Bois toegang ten einde zijn zaak nader te bepleiten. Hij had zich goed gedragen en vroeg om vergeving voor zijn begane zonden. - De synode besloot na rijp beraad hem aan te bevelen bij de heren Staten voor een proponentstoelage. Hij mocht dan te Utrecht onder toezicht van collega's in een particuliere woning predikaties houden. Daartoe moest hij te Utrecht gaan wonen, opdat de Utrechtse predikanten hem naar leer en leven konden gadeslaan. Deputaten van classis en synode konden beoordelen of hij in de normale kerkdiensten kon terugkeren.

KOCKENGEN. De Commissie van 1593 vond de kerk „zeer geramponneert ende noch ongezuuyvert van de reliquien van het pausdom”. De Heer van Zuylen stelt alleen kerkmeesters aan. De rekening geschiedt voor hem, de schout en de schepenen. De

inkomsten belopen niet meer dan *f* 14.— omdat er goederen verkocht zijn ten bate van de kerkrestauratie.

Als pastoor is hier Andreas Bartholdi, geboren in Zevenwouden en voorheen woonachtig in Groningerland. Vijf jaren geleden is hij hier aangesteld door de Heer van Zuylen.

De pastoriegoederen brengen *f* 105.— op doch krachtens een pauselijke bul pretendeert Peter van Honthorst, dat hij recht heeft op *f* 40,— hetgeen nog een proces is voor de Magistraat van de stad Utrecht.

Deze pastoor wist weinig in religiezaken te antwoorden, maar gaf zich uit voor een leerling van Brenz. Hij was ten aanzien van het H. Avondmaal een voorstander van bediening met brood en wijn voor de gemeente, doch wist geen nader verslag te geven omtrent het gevoelen van zijn leermeester. Na enige bespreking was hij het wel eens met de leer van de catechismus. Ook was hij bereid zich aan een examen te onderwerpen. Hij zegt in Groningerland zijn huisvrouw getrouwd te hebben, toen hij daar geen pastoor, doch alleen koster was. „Volcht in 't doopen de grove forme Lutheri, een weynich versuvert (zoo 't hem liet aansien) tot Woerden door J. Ligarium, ende in druk wtgegeven”.

De huwelijken sluit hij in zijn huis, maar doet de afkondigingen in de kerk vanwege de opstandigheid van het volk en om allerlei ellende te voorkomen.

Na deze visitatie kwam naar de provincie Utrecht een zeker Hollands predikant uit de classis van Rijnland, genaamd Robrecht de Ridder. Lange tijd had hij met de reformatie de spot gedreven, hetgeen de Commissie ook had waargenomen. Ook was hij schuldig aan doodslag, begaan in Groningerland. (Het kan zijn, dat hij ook te Kockengen wilde komen of er gestaan heeft).

De koster is in militaire dienst. Daarom heeft de Heer Van Zuylen een jongen aangesteld. De koster geniet de inkomsten van 5 morgen land, *f* 8,— van de kerk en 36 stuivers uitgangen en voorts tweemaal per jaar een stuiver van elk huis. De moeder van deze jongen houdt een herberg, waarin zeer schandelijke dingen geschieden. De Schout zelfs verzocht, dat hiertegen maatregelen mochten genomen worden.

Hier zijn twee Heilige-Geest meesters (burgerlijke armverzorgers), die in de kerk voor de armen en voor de kerk collecteren op de feestdagen. Ook zijn hier vier kamertjes voor de

armen besproken door de Heer Cornelis, eertijds pastoor te Zegveld.

Op het kerkhof was een groot houten geschilderd kruis, waaraan vele vodden en kousebanden waren gebonden etc. Boven genoemde predikant zeide, dat er wel 8 dagen lang na de visitatie bedevaart was gedaan.

Hoewel het een schoon dorp is, ontbreekt hier een pastorie, een kosterswoning en een schoolhuis.

In 1581 wordt hier reeds van enige arbeid melding gemaakt van Ds B. Witstein, doch hoelang is niet bekend. De Reformatie kwam hier waarschijnlijk met wisselende kansen. Maar in 1612 ontmoeten wij de predikant Ds Johannes Lindenius.

Verslag uitbrengende van zijn gemeente, deelde hij mede, dat de lieden op nieuwjaarsdag om de kerk liepen met een geweer en ander lawaai makende objecten. Hierdoor werd hem de predikatie bemoeijkt. Dit alles „smaect naet pausdom”.

Ook hielden papisten vergaderingen, broederschappen genaamd, alleen toegankelijk voor geestverwanten.

De predikant gaf de gecommitteerden van de Overheid in overweging hiertegen op te treden, daar dit nadelig was voor de kerk alsook voor de staat.

Voorts vroeg hij advies in de volgende kwestie: Er waren lieden die van buiten de provincie bij hem kwamen om gedoopt te worden. Op de vraag waarom zij dan zich niet lieten dopen ter plaatse van „hun residentie”, hadden zij geantwoord, dat zij daar verplicht werden meteen ten H. Avondmaal te gaan. Hier tegen hadden zij voorsnog bezwaren. Wat moest de predikant van Kockengen nu doen? Eenparig werd het advies gegeven, dat als deze lieden in de hoofdstukken der leer waren onderwezen, hij hen ten doop zou toelaten, mits zij beloofden godvruchtig te zullen leven en ook zouden deelnemen aan het H. Avondmaal.

In 1620 deed de predikant verslag van het schoolwezen. Bij zijn weten was ten plattenlande geen schoolmeester noch „bij-schoolmeester” in gebreke gebleven, maar hij had last van een bij-schoolmeester, die op drie plaatsen van het territoir van Kockengen onderwijs gaf tot schade en afbreuk der scholen. Gevolg was, dat de schoolmeester ter plaatse door de diaconie moest worden onderhouden. De heer Johan Strick, kanunnik van Oudemunster zou hierin maatregelen nemen (het kapittel van Oudemunster bleef nog lang onder die naam bestaan, maar

was protestants). Ds Lindenius verkreeg in 1628 emeritaat en stierf een jaar daarna.

KORTENHOEF. Deze plaats werd gerekend bij Utrecht. In 1593 bleek de kerk in goed onderhouden staat te verkeren, „maer noch besmet met d'outaren”. Schout en Gerecht nomineren de kerkvoogden, die dan door de Ambachtsheren verkozen worden. Na voorafgaande bekendmaking wordt rekening gedaan in de kerk. De opbrengst der goederen bedraagt circa *f* 160.—.

Reeds drie jaren dient hier als pastoor Nicolaes Martenssen afkomstig uit Kralingen. De Heren van St. Marie hadden hem hierheen gezonden, zonder medeweten van de Heren Staten. Zijn loon bedraagt een daalder per week en dat wel uit de goederen, die op naam van de kerk staan, maar dat geheel niet zeker is.

Na een kort onderzoek in het stuk der religie wist hij geen enkel goed antwoord te geven. Hij beriep zich op het oude en vond het niet nodig zich naar iets beters te voegen. Met dopen en trouwen handelde hij naar omstandigheden, te weten naar wens in het latijn of in het nederlands.

De Secretaris is tevens schoolmeester, zonder vast salaris, maar de gemeente heeft hem *f* 12,— toegezegd. Een week of drie geleden is hier een man gekomen uit Hazerswoude, Nicolaes Adriaenssen, die de kerk goede diensten zou kunnen bewijzen met het zingen van psalmen in de kerk.

Er is een goede pastorie en een geschikte woning voor de koster-schoolmeester.

In 1606 staan de zaken anders. Dan is hier predikant Ds Rombert Jansz. Hij rapporteerde, dat hij een redelijke opkomst had in kerkdiensten en bij het H. Avondmaal 14 deelnemers. De Schout en zijn secretaris maakten het hem echter lastig. Dit was tot schade van de loop des evangelies. Zij hadden beide grote ergernis veroorzaakt. De schout draaide gelukkig bij, daar hij weer in de kerk begon te komen.

De koster, tevens secretaris bleef hardnekkig weigeren, zodat de predikant geen dienst van hem had. Bovendien was hij een vooraanstaand persoon, waardoor de ergernissen vermeerderden. Dit lag vanaf de intrede van de predikant aan het schoolwezen. Er was overeengekomen, dat de predikant onderwijs op school zou geven, doch de koster-secretaris wilde liever „sijn eygen soon daerin dringen”. Hiermede hield verband, dat de koster des morgens, 's middags en 's avonds het Ave Maria klept.

KUDELSTAART. Deze plaats op Hollands gebied gelegen, werd gerekend tot Utrecht. De Reformatie was er reeds vroeg doorgedrongen. In de zeventiger jaren dienden daar reeds de predikanten B. Vesekius en N. van Stralen. In 1593 kon de commissie deze plaats niet bezoeken wegens de onbegaanbaarheid van de wegen. Daarom hadden de visitatoren de predikant L. G. Valkenaar, de Schout, Schepenen en kerkmeesters ontboden om hen te Uithoorn te ontmoeten, op de weg naar Thamen. Zij waren echter niet verschenen, omdat de Schepenen onder Holland ressorteerden.

Althans waren dit de gedachten van de commissie.

De predikant is door de Staten van Utrecht gezonden en houdt zich aan de kerkordelijke bepalingen.

Na het bezoek heeft hij enige bezwaren ingediend met verzoek hem hierin tegemoet te komen. Hij had nl. een koster en schoolmeester die zich wel laat betalen doch met de predikant niet meewerkt in de dienst, inzonderheid wat betreft het voorlezen en zingen der psalmen. Ook houdt hij op slechte wijze de schooldienst bij.

De diakonie is meest in handen geweest van de vijanden der religie tot schade der vromen. Zo staat het ook met de kerkmeesters, die hun rekening alleen doen voor de Magistraat. De woning van de predikant staat op Hollandse bodem waardoor hij meer lasten heeft te dragen dan de Utrechtse predikanten.

Daarom verzocht hij overplaatsing naar Utrecht om in het huis van de koster, dat naast de kerk staat te wonen. (Over de papistische predikanten anno 1582 zie Abcoude). Ds. Valkenaar werd opgevolgd door Ds L. du Bois.

In 1606 stond hier diens opvolger Absalon Helmont. Over de toeloop van zijn gehoor kon hij tevreden zijn, terwijl hij het Avondmaal hield met 50 à 60 deelnemers.

Er waren echter drie à vier pastoors, die vergaderingen hielden tijdens de predikdiensten. Twee van die vergaderingen werden gehouden in den Nienthoorn en twee in het Rijnland. Zij hielden dan kerkdienst in particuliere huizen. De pastoors waren afkomstig uit Ouderkerk, Haarlem, enz.

De schooldienst functioneerde goed, daar er een goede meester en koster was.

De diakenen deden hun rekening voor de kerkmeesters, Schout en predikant.

Viermaal per jaar bediende de predikant het H. Avondmaal en in de vasten predikte hij des Woensdags.

In 1863 is Kudelstaart bij Aalsmeer gevoegd.

LANGERAK (over de Lek). Hoewel niet in de provincie gelegen, behoorde deze plaats onder Utrecht. In 1600 kwam daar als predikant Ds Petrus Valck, geëxamineerd door de classis Gouda op 15 Augustus. Op de verschillende synodale vergaderingen treffen wij hem aan, maar in 1619 kwam hij in de knel. Hoewel hij genegen was de besluiten van de Nationale Synode van Dordt te ondertekenen, werd hij voor drie maanden geschorst, om te onderzoeken of hij rechtzinnig was. Zo ja, dan werd hem een andere standplaats beloofd. Inmiddels werd de plaats ingedeeld bij de classis Utrecht. Ds Valck werd na gedane ondervraging weer in zijn dienst hersteld en vertrok als predikant naar Zegveld. Te Langerak kwam Ds J. Pistorius.

LEERSUM. In 1593 lag de kerk er treurig bij. De goederen brachten slechts *f* 2.— op, doch er werd een hoofdelijke omslag geheven. De plaats was reeds 7 jaar vacant, hoewel de pastorie goederen heeft, welke zijn opgegeven aan de Utrechtse beheersinstantie. Er is hier nog nooit een schoolmeester geweest, hoewel er wel 14 of 15 boerderijen staan. Uit de pastoriegoederen zou (onder correctie) een goede school gesticht kunnen worden, omdat de kerkdienst wel met Amerongen kan gecombineerd worden.

Dan zou de schoolmeester in het huis van de koster kunnen wonen.

Deze plaats is tot 1699 inderdaad met Amerongen gecombineerd geweest.

LEUSDEN. Visitatoren oordeelden dat de kerk van binnen moest gerestaureerd worden maar er zijn geen kerkmeesters. Hierin moet zo spoedig mogelijk worden voorzien. De inkomsten belopen *f* 34.—. Hier is predikant Lambertus Brinxius. Deze volgt in zijn dienst de kerkordelijke voorschriften, maar hij heeft nog geen H. Avondmaal kunnen vieren.

Er is een voorlopige koster die zijn inkomsten heeft van wat hem gegeven wordt door de gemeente. Voorts een collecte naar ouder gewoonte.

De predikant verzocht, dat de klok die op last van de Heren

Staten in de aarde begraven was, weer in de toren mocht worden gehangen. Maar de burgerij was hiertoe niet bereid. Verder verzocht hij dat hier het placaat van het huwelijk eens mocht vernieuwd worden tot afdoening van verscheidene ongeregheden, die hij anders niet kon weren.

De pastorie is verbrand en daarom is de predikant genoodzaakt te wonen te Amersfoort.

In 1606 treffen wij hier aan Ds Johannes Bergerus, die een tamelijke opkomst had.

Maar in de dienst de psalmen in te voeren was hem nog niet gelukt. Dat kwam „doordien den coster niet can voorsingen ende hij selffs een valsche stem heeft”. De klok kwam weer in de toren, maar nu uitte hij zijn grief over het onuitstaanbaar klokluiden tijdens de kerkdienst bij het begraven. Ook zaten of stonden de mensen onder de predikatie verveeld te kletsen.

De schout werkte tegen, daar hij de mensen uit de kerk probeerde te houden. Een rondzeizend priester liep de omgeving af en bediende de sacramenten. (Velen reisden rond met een karretje dat bij opening een altaartje bleek te bevatten). Ook poogde hij de R.K. gebruiken in stand te houden. Nog lieten velen hun kinderen bij de priester dopen. Huwelijken werden wel bij de predikant aangevraagd, doch dikwijls niet voltrokken, en in sommige gevallen bij de pastoor.

De koster nam het ook niet al te nauw, want hij was herbergier en liep af en toe de kerk uit om te tappen.

Daar de predikant alsnog geen woning ter plaatse had, woonde hij steeds te Amersfoort.

Niettegenstaande de Synode had voorgeschreven, dat de „lijckpredicatiën afgestelt sullen werden” hield de dominé van Leusden deze toch. Mogelijk om het volk te gerieven.

Deze predikant kreeg een standje, dat hij al te zeer bezig was met de „oefeninge van de medicijnen ende daerbij selffs onbehoorlicke ende superstitieuse (bijgelovige) middelen gebruikt, alsmede dat hij al vrij wat ongebonden van tongen is”.

De predikant nam deze vermaning aan en beloofde zijn leven te beteren.

De plaats is in 1829 geheel zelfstandig verklaard, daar het te voren behoorde onder Amersfoort.

LINSCHOTEN. Visitatoren van 1593 melden, dat de kerk onlangs is verbrand, doch dat er een geschikte plaats in de oude

kerk is gemaakt om te prediken, „edoch bekladt zijnde met de oprichting van een nieuw altaar”.

Het kapittel van Dom en Oudemunster stelt kerkmeesters aan en deze doen rekening voor een commissie daarvan, waarbij de Schout en Schepenen tegenwoordig zijn. Dit wordt „polityck” en niet kerkelijk afgekondigd. In 1591 hadden de kerkelijke goederen zo ongeveer *f* 50,— à *f* 60,— opgebracht.

Pastoor is hier Joannes Uitenbroeck, afkomstig uit Den Haag. Zeven jaar geleden heeft hij dit ambt hier gekregen van de heren van Oude-Munster te Utrecht. De pastoriegoederen brengen *f* 80,— op. De pastoor is ook Secretaris, tevens tot nog toe koster en schoolmeester, doch onlangs heeft men hem het kosterschap afgenomen, waardoor hij de inkomsten van 3½ morgen land derft. Deze man is niet onervaren of onbelezen in de gereformeerde boeken, doch hij is de reformatie vijandig. Hij wil zich niet laten examineren. Ook wil hij zijn huisvrouw niet in het openbaar trouwen, daar hij zegt haar genoeg getrouwd te hebben door zijn verklaringen aan die van „den Gerechte”.

Hier geldt de bepaling, dat het overschot van de opbrengst der kerkelijke goederen aan de armen moet worden uitgedeeld.

Daar de pastorie verbrand is, woont de pastoor „in een proper huysken, staend tot de schoole”.

In 1606 was de plaats vacant, zodat geen verslag in de notulen vermeld staat. Alleen wordt de aandacht gevestigd op de wens, dat de heren Staten spoedig in de vacature mogen voorzien.

De plaats werd in 1619 ingedeeld bij de classis Utrecht. In 1623 stond hier Ds C. Boekhoven.

LOENEN (aan de Vecht). Deze plaats behoorde onder de classis Amsterdam, zodat de Utrechtse kerkelijke bronnen zwijgen. Echter zijn wij door Dr S. van der Linde ingelicht door zijn studie: *Duizend jaar dorpsleven aan de Vecht* (1953). In dit boekje verhaalt hij op bl. 62 tot 68 de reformatie te Loenen.

Het blijkt dan dat in 1578 Kerstmis het met de R.K. dienst is afgedaan. De oude pastoor Jacob Geerlofse heeft daar reeds langer dan een halve eeuw gestaan. Hij werd op pensioen gesteld.

Het blijkt, dat te Loenen en omgeving het boekje van de gezezen pastoor Anastasius Veluanus (Garderen): „*Der Leken Wechwijzer*”, gelezen was, waarover een proces viel. De vrouw, die dit boekje gelezen had, werd echter te Leiden vrijge-

sproken. De koster, die haar koeien met wijwater wilde besprengen als afweer tegen spokerij, kreeg van haar te horen: Loop, loop, ik en wil mijn koeien met uw water niet besmakt hebben.

Met de overgang naar de reformatie in 1578 moesten de ramen der kerk weer glasdicht gemaakt worden, zodat de hervorming niet geruisloos is voltrokken. Het oude gothische doopvont werd in de Vecht geworpen, doch later weer opgevist en staat nu in de tuin van Mater Dei.

„De Rooms-Katholieken, die nu zonder kerk en pastoor komen te zitten, hebben in het begin gekerkt in Oucoop en Het Honderd. Daar is een zeker ook wel in stilte samenkomende gemeente. Nog lang is een plek daar aangewezen als het „Pape-nessie”, dus als het nestje van de Rooms-Katholieken”.

Tot 1591 is er geen H. Avondmaal gehouden, mogelijk vanwege de onkunde der gemeentenaren. Het salaris van de predikant bedroeg *f* 400.—. Aanvankelijk had de hervormde gemeente geen diakenen in verband met de machthebber van „Cronenburch”.

De eerste predikant was Hendrick Jansz. Hij kwam uit Naarden en overleed in 1585. Zijn opvolger was J. B. Strijdholt; die in 1604 ontslagen werd. Daarna Ds F. Villerius van 1605—1609. Met diens opvolger Ds Hermannus Montanus (1609—1619) kwamen er moeilijkheden. Ter Synode te Enkhuizen werd men gewaar, dat hij met enige dwalingen besmet was. Vier punten worden genoemd, waarvan sommige toegeschreven worden aan Ds Montanus: De overheid mag geen zwaard dragen, erfzonde is er niet, God is niet alom tegenwoordig en een mens kan volmaakt in deze wereld leven. Ds Montanus werd voorlopig geschorst, zodat naar de synode van 27 Augustus 1619 te Edam gehouden, wordt afgevaardigd de ouderling van Loenen de heer Antonis Barentsz Coop. Ds H. Montanus werd nu tegen 2 September d.a.v. geciteerd om ter vergadering te verschijnen. Hij zou daar de vijf artikelen tegen de remonstranten moeten ondertekenen. Hij kon dit echter met goed geweten niet doen, waarop hem de „acta van deportement” werd voorgelezen. Nog werd hem tijd van beraad gegeven t.a.v. de acte der Staten-Generaal, doch hij kon dat zo haastig niet doen, want hij wilde eerst met zijn vrienden spreken. Het stond hem nu vrij zich tot Den Haag te wenden. Deze man heeft wel veel strijd gehad, want hij heeft naderhand de acte van gehoorzaamheid ondertekend, doch de

classis Amsterdam deelde 25 Augustus 1620 mede, dat hij dit weer had ingetrokken. Zijn afzetting bleef dus een feit.

LOOSDRECHT. De beide Loosdrechten zullen oorspronkelijk één geweest zijn, althans worden zij in de notulen niet van elkaar onderscheiden vóór 1608.

Ook deze plaats behoorde onder Amsterdam, hetgeen te verklaren valt uit het feit, dat Amsterdam in 1578 tot de reformatie overging. Op een antiek plaatje zien wij, dat de geestelijkheid op een schuit uitgeleide wordt gedaan om getransporteerd te worden. Daar de reformatie in de provincie Utrecht circa 30 jaren later valt, had Loosdrecht met Loenen en Waverveen de steun van Amsterdam.

Innerlijke spanningen zullen er ongetwijfeld geweest zijn, doch wij vonden die in de bronnen der kerk niet vermeld. Op 28 Mei 1584 vinden wij de predikant van Loosdrecht als afgevaardigde ter Provinciale Synode van Noord-Holland te Hoorn, nl. Ds Nicolaus Joannis. Desgelijks 2 Juli 1591 te Enkhuizen en 22 Juni 1598 te Edam. Daar krijgt hij de opdracht met een collega een zaak te schikken met een collega, die de Synode van partijdigheid beschuldigt.

In 1601 treffen wij aan Ds Pieter Hedisz.

In 1604 komt de scheiding aan het licht tussen beide plaatsen. Dan lezen wij: Dat de classis Amsterdam „in hare classe hebben aengenomen den geleerden Nicolaus Bodegerus tot den dienst der nieuwer kercke in Loosdrecht met voorgaende attestatie sijner kercke van Suyderwoud ende des classis van Edam”. Deze predikant is op 30 Mei 1606 ter Synode te Haarlem.

In 1608 is er sprake van Oud-Loosdrecht. De Loosdrechten blijken elk een aparte gemeente uit te maken. Dan is ter Synode te Hoorn als afgevaardigde Ds Matthias Joannis, predikant te Oud-Loosdrecht (1607—† 1636). Hij was de opvolger van Ds P. Poppen Edesz., die elders vermeld wordt predikant van Oud-Loosdrecht geweest te zijn van 1597 tot 1607. De lijst te Oud-Loosdrecht vermeldt de naam van Nicolaas Johannes Tol, priester van 1584—1597.

LOPIK. De kerk was in 1593 in goede staat, doch was nog niet gezuiverd van altaren. Het kapittel van St. Marie stelde twee kerkmeesters aan, nadat de Schout en Schepenen candidaten hadden genomineerd. De Heer van Cabbau stelde de derde

aan. Na afkondiging in de kerk deed men rekening voor Schout en Schepenen op gezag van de Ambachtsheer. De inkomsten bedroegen *f* 174.—.

Hier staat als predikant Aegidius Nothaeus, aangesteld door de Staten. Hij houdt zich aan de kerkordelijke bepalingen.

Koster, schoolmeester en secretaris is Henrick van Haeften, die van de kosterij *f* 26.— geniet uit de kerkelijke goederen. Ook heeft hij enig land.

De Kerkmeesters collecteren voor de kerk en de Heilige Geestmeesters voor de armen. De inkomsten bedragen voor laatst genoemden *f* 46.80. Zij doen rekening voor Schout en Burge-meesters.

De pastorie wordt van binnen gerepareerd. Er zijn hier twee vicariën waarvan de éne eertijds werd beheerd door een zekere Heer Buchel, zonder dat men het patronaatsrecht kan bewijzen.

De andere is verduisterd door de Heer Straetman, wiens zoons de inkomsten geniet.

Vóór 1604 stond hier als predikant Pieter Jansz., die daarna naar Abcoude vertrok. Zijn opvolger Ds Samuel Gerobulus treffen wij ter synode te Utrecht in 1606 aan. Daar deed hij verslag van de toestand in zijn gemeente. Hij mocht zich verheugen in een honderdtal toehoorders en aan het H. Avondmaal namen 9 à 10 communicanten deel. Hij had een goede schoolmeester. Maar er was nog geen kerkeraad. Daar hij geen pastorie had, woonde hij elders. (Dit gebeurde in die dagen meer, omdat de pastoor nog in de pastorie woonde en men niet hardhandig de eerwaarde er uit wilde zetten).

In 1618 is Benjamin Wanmaker als predikant ter synode te Utrecht. De storm in de remonstrantse tijd werpt hem over boord. Dit blijkt in Augustus 1619, toen de provinciale synode de besluiten van Dordrecht moest ten uitvoer leggen.

Hij had gestudeerd te Leiden en toonde zich aanvankelijk orthodox. Op enkele punten vroeg hij nader onderricht. Toen werden er bezwaren tegen hem ingebracht, daar hij met de leerbeslissingen van Dordrecht niet meeinging. „Maer daerenboven was hij vol van verscheyden vreemde, grouwelijcke ende lasterlijcke opiniën, met name van de providentie Godts”. Derhalve werd hij van zijn ambt ontzet (zie Aanhangsel).

De plaats werd ingedeeld als „Lopik ende Capel” bij de classis Utrecht. In 1620 kwam hier Ds Daniël Schagen.

LOPIKERKAPEL. Visitatoren vonden de kerk „woest”. De altaren staan er allemaal nog in. Kerkmeesters worden benoemd door de Ambachtsheer Buys voor wie zij alleen rekening doen. De inkomsten bedragen *f* 65.—. Sedert 1589 is Volpardus Nicolai hier pastoor, geboren te Katwijk aan de Rijn. Hij is op verzoek van de gemeente hier gekomen en begiftigd met de pastorie door de deken van St. Marie. De inkomsten bedragen jaarlijks *f* 61.— van landpachten en uitgangen, terwijl de kerk er nog *f* 10.— bij doet. Maar de gemeente heeft hem beroepen op *f* 100.—. Het resterende komt uit pastorie of kerk en ook bij omslag. Een koster en schoolmeester is hier niet. De kinderen worden door de pastoor onderwezen. Armverzorging is hier in het geheel niet.

De doop wordt bediend in het latijn, terwijl het trouwen geschiedt in het hollands. Beide zaken geschieden „confuselijk ende sonder fundament”. De pastoor heeft een vrouw bij zich, die hij voor zijn echte huisvrouw houdt. Hij verklaarde dat hij deze vrouw genomen had op raad van zijn vrienden. Naderhand verstond de Commissie, dat hij consent gekregen had van de moeder van het klooster. In dat klooster was hij pater en zij bagijn. Hiernaar dient wel nader geïnformeerd te worden daar hij haar wel 10 jaar bij zich heeft gehad.

Ondervraagd naar enige punten der religie wist hij weinig te antwoorden. Ook stond hij twijfelachtig tegenover de reformatie. Eerst wilde hij hiervan niets weten, doch hij nam later be- raad.

De oude pastorie is geruïneerd maar heeft een tuin met een boomgaardje. De tegenwoordige pastoor woont in een huis, dat aan de school is gebouwd.

Bij de aanvang der reformatie was hier een „leser”, over wie de predikant van Lopik in 1606 klaagde, dat de lezer zich verstout te prediken, waarmee hij zijn opdracht te buiten ging. Dit was dezelfde Joannes Lucasz, die wij vermeld vinden in 1619. Daar wordt ter synode verklaard, dat de schoolmeester te Lopikerkapel niet alleen des Zondags leest, maar ook schriftverklaringen er bij voegt. Bovendien bediende hij ook het sacrament van de H. Doop. Dit alles bekende hij, alsook dat hij niet was van goed gedrag. Hij was afkomstig uit de classis Zutphen, doch kon geen goede attestatie overleggen. Op grond hiervan werd hij geschorst tot men nader uit genoemde classis inlichtingen had bekomen. Die inlichtingen waren niet al te best. Ook daar was

hij ontslagen en hadden de Staten hem uit de provincie verbannen.

Als eerste predikant wordt hier aangegeven Ds J. Ridderbach, 1623.

MAARN. Deze plaats werd in 1929 een zelfstandige gemeente met als eerste predikant Ds J. H. Schuurman-Stekhoven.

MAARSSSEN. In 1593 was het dak van de kerk wel dicht, doch het gebouw slecht gerepareerd en nog niet gezuiverd van de Roomse overblijfselen. Kerkmeesters werden door de gemeente verkozen, voor wie zij ook rekening doen. De inkomsten bedragen *f* 51,—, doch vroeger was dat bedrag veel hoger, waarvan de moeder van de Schout meer zou weten te vertellen.

Pastoor is hier de Utrechtenaar Cornelius Petri, te Maarssen gekomen naar zijn zeggen „na de restitutie van de uitgeleyde overhey”. Te voren had hij zeven à acht jaren gestaan te Breukelen. De pastorie had hij ontvangen van de collator de heer Van Vock.

Toen men inlichtingen vroeg aangaande zijn dienst, antwoordde hij, dat hij het evangelie gepredikt had uit het Oude en Nieuwe Testament. Aan een examen wilde hij zich niet onderwerpen, daar hij zich hield aan het examen, dat hij voor 15 jaren had afgelegd voor de officiaal. Hierop hield men hem voor, hetgeen zich met hem te Utrecht had afgespeeld, waarop hij het stilzwijgen bewaarde. Hij gaf echter te kennen, dat hij noch door de Staten, noch door iemand anders in zijn geweten wilde gedwongen worden.

De inkomsten der pastoriegoederen belopen circa *f* 85,—.

Hij heeft zijn huisvrouw nog niet getrouwd, hoewel de Staten hem dit bevolen hadden. Hij verklaarde uitdrukkelijk, dat hij haar niet in het openbaar wilde trouwen, en voegde er nog aan toe, dat hij haar wel wilde verlaten omdat hij zonder haar wel leven kon. Spottenderwijs bood hij haar aan ieder aan die haar nemen wilde.

Koster is hier Augustyn Isaacsen, ook te Utrecht geboren. Hij is tevens des winters schoolmeester. Hij geniet als inkomsten de opbrengst van 4 morgen land, heeft een vrije woning met een boomgaardje, gelegen aan de weg. Daar houdt hij des zomers herberg. De visitatoren maakten er hem opmerkzaam op, dat het koster- en schoolmeesterschap kwalijk overeenkwam met het

vak van herbergier. Zij vroegen hem hoe hij hierover dacht in de toekomst. Zijn antwoord was, dat hij zonder te tappen niet wist hoe hij met zijn huisgezin met acht kinderen zou kunnen rondkomen. Overigens zou hij de tapperij wel willen sluiten en zich gaarne gedragen naar de kerkelijke voorschriften.

Uit dit alles blijkt, dat het te Maarssen maar slecht gesteld is, („gelijk oock des paeps speciale verclaringe van syn wyse van doopen ende trouwen mede brengen”) en dat hier noodzakelijk een nieuwe orde op de zaken gesteld dient te worden.

Er is hier een schoon pastoriehuis met een hof. Er is ook een vicarie en een broederschap.

Inmiddels brak de reformatie zich hier baan. In 1606 verklaarde Ds Wigbaldus Belida, dat hij met Pasen 1606 voor het eerst het H. Avondmaal had bediend. Hij had zich voorgenomen het voortaan tweemaal des jaars te houden en dan zich met Pinksterten te laten bijstaan door de predikant van Westbroek. Het aantal hoorders was redelijk te noemen.

Jammer genoeg had hij geen schoolmeester, maar wel een koster. Maar de koster was een vijand van de religie.

Zoals het meer gegaan is in de dagen van deze crisis, hadden de Rooms-Katholieken de goederen van de kosterij en die van de school onder zich weten te houden.

Ds Wigbaldus was een oud man en kon volgens zijn zeggen niet veel goed werk meer verrichten. De vergadering hield dit in gedachte met de opmerking, dat men te zijner tijd hierin zou trachten verbetering te brengen.

Inderdaad treffen wij in 1612 een opvolger aan nl. Ds Rudolphus Zylius. Deze deelde mede, dat lieden van zijn parochie te Utrecht op het stadhuis de huwelijksgeboden laten gaan en aldaar trouwen, zonder dat „se bescheydt verthoonen, dat de geboden te Maarssen onverhindert geaen syn”.

In 1618 maken wij kennis met Ds Franciscus Taurinus. Hij was een van de acht predikanten, die de samenstelling der synode te Utrecht onwettig vond. Hem verging hetzelfde lot als de anderen (zie Abcoude en Aanhangel). Opzettelijk werden uit zijn afzettingsbul weggelaten de woorden „doorgaans en seer heftig”.

Nu verzocht Maarssen een predikant, doch de synode gaf te kennen dat men zich, nu de provincie in classes was verdeeld, moest richten tot de classis Utrecht. Van alle vacante plaatsen bleef Maarssen het langst zonder eigen predikant.

MAARTENSDIJK. Bij het bezoek der visitatoren in 1593 bleek het kerkgebouw er maar slecht aan toe te zijn, reden waarom hierin moest voorzien worden. De gemeente koos hier elk jaar twee kerkmeesters, maar thans was er een weigerachtig deze functie te bekleden. Er zijn geen vaste inkomsten.

Predikant is hier Ds Tielman Jansz., hier geplaatst door de heren Staten. Hij houdt zich in zijn dienst „aan de christelijke ceremoniën en gebeden, achter de catechismus gedrukt”. Hij heeft eenmaal het H. Avondmaal met grote stichting gehouden. Er waren toen meer dan dertig deelnemers.

Bij gebrek aan salaris is hier geen koster, zodat de predikant altijd de klok heeft moeten luiden. Er is wel een schoolmeester, een boos en ergerlijk persoon, die zich nergens naar wil schikken. Daarom zal hierin verandering moeten komen.

Voorlopig doen Schout en Kerkmeester dienst als diakenen, volgens generale ordening der Staten, maar dit wacht op verbetering.

De pastorie is onbewoonbaar en de kerk moet gerestaureerd worden hetgeen geschieden kan door een omslag in te voeren op gezag van de Staten.

Predikant, Schout en Kerkmeester klaagden ernstig over een pastoor, genaamd Willem Laurensen, geboren te Gouda, hier gekomen voor zestien jaren. Eertijds had hij te Utrecht bordeel gehouden en op dit oogenblik geeft hij gelegenheid tot dansen.

Voorts is hij een man, „die sich onderstaet opentlijk duyvelen uit te werpen ende t'ontoveren”.

Zo tegen het jaar 1600 stond of werkte te Maartensdijk Ds Th. J. Gois. Uit de acta blijkt niet, dat er strijd is geweest tegen Rome. De eerste berichten zyn dan ook vry laat, nl. uit 1612. Dan zien wij Ds Cornelius Leoninus ter synodale vergadering te Utrecht. Zijn opvolger was Ds Henricus Welsingius, in 1618 bekend, doch wegens ziekte niet ter vergadering. Dat nam niet weg, dat de synode over hem het vonnis streek.

Deputaten kregen de opdracht met hem te gaan spreken en gaven te kennen, dat hij niet alleen de Dordtse besluiten niet wilde ondertekenen, doch ook onder verdenking stond van grove dwalingen van voorheen, die nu aan het licht waren gekomen. Dus werd hij afgezet. Dit werd hem aangezegd, met de vermelding, dat hij een afkeurenswaardig boekje over de plicht van een Christenmens te Franeker had uitgegeven, hoewel de

voorrede niet van zijn hand was. Per expres-brief gedateerd 26 Augustus 1619 kreeg hij zijn vonnis thuis.

De synode deelde mede, dat de gemeente spoedig weer zou worden voorzien van een predikant.

DE MEERN. De Commissie van 1593 trof hier een „vervallen capelleken” aan, dat men gerestaureerd had om er ook school in te houden. Eigenaardig genoeg was de vicaris verplicht het gebouwtje in goede conditie te houden. Dit was naar ouder gewoonte. Ook moest hij uit de goederen op St. Anthoniesdag aan de armen enige ondersteuning uitreiken.

Predikant is hier Arnoldus Steenland uit Hulst. In Januari j.l. kwam hij hier en zou meteen de schooldienst waarnemen voor f 50,— des jaars. Uit de vicarie zou f 34,— betaald worden en de rest zou de gemeente opbrengen. Naar zijn zeggen heeft hij maar drie predikaties gehouden omdat de onder-Maarschalk het prediken verder verbood.

Toen de commissie op die dag te Jutphaas kwam, hoorde zij dat de predikant van De Meern een duivelbezweerder was en de kunst verstond toverheksen te neutraliseren.

Over de religie ondervraagd zijnde, verklaarde hij bij het oude Roomse geloof te blijven, dat is bij de „papisterije”. Dit waren zijn eigen woorden. Toen men hem vroeg over de aanroeping der heiligen, wist hij in het geheel geen antwoord te geven, hoewel hij dit onderwerp zelf had aangesneden. Hij had een vrouw met acht kinderen en beweerde haar onder getuigen getrouwd te hebben, doch niet in de kerk, en dat hij ook niet gezind was zulks alsnog te doen.

De vicarie brengt meer dan f 100,— per jaar op.

In de provinciale notulen komt deze plaats niet voor. Als eerste predikant wordt genoemd in 1643 Ds J. Costerus.

MONTFOORT. Het predikantenboek van Van Alphen vermeldt in 1583 de naam van Ds H. Bulkius, die datzelfde jaar stierf. In 1586 stond hier Ds A. Jansz. De reformatie had hier dus reeds vroeg een begin. Maar het visitatie-rapport hangt een droevig schilderij op van de toestand in 1593 (blz. 241). Visitatoren hadden gehoord van de ellendige en beklagenswaardige staat waarin de gemeente van Montfoort verkeerde. Deze was bezwaard „met een persoon niet alleen openbaarlijk als een verrot lidmaat van ’t lichaam van Christus gemeynthe, alhier binnen

Utrecht om syn continueel ende goddeloos ongeneeslijk quaet leven affgesneden (wesende een zaecke die noyt in enige kercke geleden is geweest, self niet in den Pausdom) maer oock hem nog daglijx dragende erger als een openbaer potteboef, tot groot schandael ende cleynachtinge van de hooge Overheyt deser provincie. Wij hebben oock uyt eenige verstaen, dat de kercken van de genabuurde geunieerde Provincien hier van bedacht zouden zyn (na haere schuldige plicht) te doleren bij de Generaliteyt, indien door dese visitatie hierin niet en zoude mogen versien werden, also de name des Heeren om desen boosen mensche oock buyten lants geseyt wert, door 't overbrengen van den genen die hier handelen ende frequenteren, gelastert te wesen. Biddende in den name onses Heeren Jesu Christi, dat hierin doch eens ordre gestelt ende behoorlijke veranderinge moge gedaen worden, met presentatie van haeren dienst, hetzij omme de zaecke door voorgaende kerckelijke informatie in loco (gelijck nu overal ten platten lande geschiet is) of de autoriteyt van Uwe E.E. met alle christelijke bescheidenheyt genomen, te praepareren ofte andersins te doen, zoo het u E.E. zoude mogen goetvinden te believen”.

In 1606 verklaarde Ds Andries van Oosterbeke, dat de toestand van zijn kerk droevig was te noemen. Dit kwam door vele godsdienstoefeningen der Roomse Kerk aldaar. De Reformatie brak nog niet genoeg door. Er kon nog geen sprake zijn van een gereformeerde kerk. Het was alles nog maar een begin. Hij hield twee maal per jaar het H. Avondmaal met slechts 30 deelnemers. Voorheen waren er wel 300 en soms op de christelijke feestdagen 500 à 600 kerkgangers, doch nu maar 100. Dit kwam door de activiteit van een zekere priester heer Hinderick uit Utrecht. Deze bediende de sacramenten en hield predikaties.

De diaconie werd verzorgd door de magistraat.

De toestand van de school was verward, daar de schoolmeester wel van gereformeerde religie is, doch onderwijs geeft uit allerhande boeken.

De vergadering vermaande de predikant „om syn pondt int werk te stellen” ten einde op zijn standplaats enige vruchten van zijn arbeid te zien.

In 1616 stond hier Ds. J. Alarstius, die in 1632 emeritaat verkreeg en het jaar daarop overleed.

MYDRECHT. „De kercke is redelijck onderhouden ende be-

hoeft maer van eenige rommelinge, daein staende, bevrijt, ende beter met bancken voor de vrouwen versien te wesen". Alzo het oordeel van de Commissie. De gemeente kiest de kerkmeesters, voor wie zij dan ook rekening doen. De „proost" hoort de rekening af. Uit landerijen en huizen komt *f* 42,— per jaar.

Als predikant staat hier Joannes Assueri, door de Staten gezonden. Hij houdt zich aan de kerkordelijke voorschriften. Hij hield reeds driemaal het H. Avondmaal met meer dan 60 deelnemers.

Nicolaas Meeuwssen te Mijdrecht geboren, is hier koster. Voor zijn werkzaamheden geniet hij *f* 12,— per jaar, terwijl hij naar zijn zeggen ook kon zingen.

De schooldienst wordt waargenomen door de Secretaris en dat wel „gansch paepsch en partiael". Van diezelfde kracht is ook de koster, zodat hierin noodzakelijk verandering moet komen.

Merkwaardig genoeg is hier een kerkeraad. Met de diaconale zaken wenst de plaatselijke Overheid zich niet te bemoeien. Diakenen collecteren in de kerkdienst en doen verantwoording voor predikant en ouderlingen. De burgerlijke overheid heeft ook twee arm-meesters, die op goede voet staan met de diakenen en met elkaar overleg plegen.

Er is hier een pastorie, doch geen enkele andere kerkelijke woning. Ook is er een broederschap van onze lieve Vrouw met twee gildemeesters. Voorheen moest de pastoor, beheerder van dit gilde, ook de schooldienst waarnemen, waarvoor hij de inkomsten genoot van de vicarie.

Niettegenstaande dit alles trof de commissie hier nog een pastoor aan, Anthonius Godefridus, geboren te Pelt bij Luik, die dagelijks nog dienst doet tot grote verstoring der gemeente. Bij ondervraging bekende hij nog steeds heimelijk te dopen en te trouwen, waarvoor hij zich liet betalen. Zijn activiteit strekte zich uit over de gehele omgeving, tot in Holland toe, waarover klachten zijn ingediend bij de Classis Amsterdam alsmede bij de Staten.

In 1606 deed Ds Johannes Lindenius ter Synode een merkwaardig en omstandig verhaal van hetgeen in de Mijdrechtse dreven aan de hand was.

Allereerst was de plaats door de pestziekte zeer geteisterd. Evenwel waren er toch nog 120 deelnemers aan het H. Avondmaal. Dit werd gehouden om de tien weken en niet zoals veelal te doen gebruikelijk was op de Christelijke feestdagen. Des Zon-

dagsmiddags predikte hij de catechismus, maar niet „in den bouw”. In de hooitijd stond de middagdienst dus stil. Des winters predikte hij des Woensdags ook. Soms preekte hij des Zondags driemaal, te weten des morgens vroeg te Mijdrecht, daarna om 9 uur te Thamen en des namiddags in de school de catechismus.

De diakenen verzamelden de aalmoezen en deelden die uit, doch hij vond het niet goed, dat er nooit rekening gedaan werd.

Ook klaagde hij „over seker paepgen, die dikwijls van de boeren versocht wert om te dopen”. Verder dat er te Waveren paepsche vergaderingen gehouden werden, waarheen zijn gemeentelieden getrokken werden. Voorts hadden laatstleden biddag de pausgezinden een kindermaal gehouden en in hun dronkenschap gespot met de biddag.

De school kon financiëel eigenlijk niet bestaan. Maar er was een Gilde van drinkebroers. Het tractement van de schoolmeester zou uit de inkomsten van dat Gilde wel verzorgd of verhoogd kunnen worden.

Voorts stond er op zijn dorp een crucifix. Met het aanhechten van kousebanden pleegde men daarmee grote praktijken van bijgeloof. Ten slotte nog iets over begrafenissen. Vrouwen in de kraam gestorven werden door zwangere vrouwen begraven, in de bijgelovige mening, dat hun aanstaande bevalling vlotter zou verlopen. Vrouwen moesten „generalijck” van de kerkhoven geweerd worden. Om de magistraat van zijn actie „te beroven” deed men het voorkomen, dat men „neergeleyde en omgebrachte menschen naar het kerkhof sleepte als op een vrije plaats”, en op deze wijze trachtte de doodslager aan de greep van het gerecht te ontkomen.

In 1618 stond te Mijdrecht als predikant ds Johannes Aucoop, die op 12 October benoemd werd als afgevaardigde (tertius) naar de te houden Nationale Synode te Dordrecht.

De gemeente werd ingedeeld bij de classis Utrecht.

Onder Mijdrecht behoorde ook Thamen, hetgeen een zware combinatie wordt genoemd. In 1593 was men bezig de kerk te restaureren. Pastoor en gemeente stelden voorheen kerkmeesters aan, doch dat geschiedde nu door de proost. De pastoor genoot circa *f* 80,— en de koster *f* 15,— plus uit elk der zestig huizen vijf stuivers.

De combinatie met Mijdrecht brengt vele onkosten mee, zodat hierin eigenlijk moest worden voorzien.

Momenteel is er geen koster, want een paar jaren geleden heeft de proost de fungerende koster tot kerkmeester gepromoveerd.

Wel is er een schoolmeester. De goedgezinden zijn met een lijst voor vrijwillige bijdragen rondgegaan, omdat de kerkmeesters weigerachtig zijn hierin ook maar iets te doen. Men diene deze zaak aan bij de hoge Overheid, daar deze toestand niet langer zo kan blijven.

Gelijk als te Mijdrecht zijn hier ook diakenen.

Vrome lieden klagen, dat de proost de klok uit de toren heeft gehaald toen hier in de plaats van de „mispapen” een gereformeerd predikant werd aangesteld. Verder dat overal in de proostdij een pastoor komt prediken, heer Gerrit genaamd, afkomstig uit Amsterdam, tot grote verstoring van het volk en van de kerkdienst.

NEDERHORST DEN BERG. Hoewel gelegen buiten de provincie, behoorde deze plaats met „Overmeer” tot Utrecht.

De Commissie van 1593 meldt, dat OVERMEER een kerkgebouw heeft, dat in goede staat is en van Roomse objecten gezuiverd is. Kerkmeesters werden door predikant en gemeente aangesteld. De opbrengst der goederen belooft *f* 100,—.

Hier is pastoor Jan Hermanssen, geboortig van deze plaats en reeds 37 jaren hier werkzaam. Hij ontving deze bediening van de Graaf Van Egmond en was aangewezen op een tractement van *f* 200,—.

Deze man heeft geen bijzit, zoals algemeen werd aangetroffen, doch betracht het coelibaat. Hij leeft met een „eerlijcke oude weduwe, die hem dient en syn huys voorstaet”.

In zijn dienst is het een twijfelachtige figuur, nog meest „paepsch” en zich bij de lieden aanpassend. Hij verklaarde nog het gebed voor de doden te doen, om niemand ergernis te geven. Daarom zal deze man geëxamineerd en in zijn ambtelijke bediening aan algemene regels gebonden moeten worden.

Asusuerus Dirksen is koster, schoolmeester en Secretaris. Aan vast inkomen geniet hij de opbrengst van 6½ morgen land.

Er is geen diaconie, maar het overschot van de kerkelijke goederen is voor de armen. Kerkmeesters houden soms een collecte. Zij beloofden voortaan in de kerk te zullen collecteren.

Hier is wel een goede pastorie, doch geen kosterwoning.

De vicarie van „Onze Vrouwen outaer” brengt *f* 40,— op. Een

St. Anthonius broederschap brengt *f* 6,— op ten bate van de armen.

In 1618 vinden wij hier als predikant Ds Gerhardus van Bree. Het volgend jaar wordt als politiek commissaris afgevaardigd de heer Govert van Rede, heer van Nederhorst.

De plaats werd ingedeeld bij de Classis Amersfoort.

Zie voorts J. Krol, 'Geschiedenis van Nederhorst den Berg, 261 bladz.

NEERLANGBROEK. In 1593 zag het kerkgebouw er van binnen en buiten keurig uit. Er ontbraken alleen nog een paar banken. De kerkmeesters beloofden die te zullen laten maken. Zij doen jaarlijks rekening voor de gemeente, door wie zij verkozen werden. De predikant is er dan bij aanwezig. Afkondiging geschiedt vanaf de kansel. De inkomsten bedragen ruim *f* 22,—.

De predikant staat hier al veertig jaren. Eertijds was hij hier pastoor, doch hij is met de Reformatie meegegaan, gelijk uit zijn ambtsbediening blijkt. Hij had wel een en andermaal het H. Avondmaal gehouden, doch nu reeds in geen drie jaren.

Koster is hier Aelbrecht Claesz. voor *f* 25,— per jaar.

Hier ontbreekt nog een schoolmeester, maar die zou betaald kunnen worden uit een vicarie behorende tot de kapel van Sterckenborch, waar men voorheen een kapel aanhield.

Men beloofde een diaconie te zullen instellen. Voorlopig zullen de kerkmeesters de gaven in de kerkdienst collecteren.

Er is een pastorie met een hofje.

In 1606 stond hier als predikant Christiaan van Oyen. Hij verhaalde, dat zijn gehoor talrijk vermeerderde. Echter had hij last van de „paep Steven”, die hem in zijn werk hinderde. Deze deed hem „groot belett”. De predikant had 7 à 8 lieden onderricht gegeven om des Heren H. Avondmaal te gebruiken, doch zij waren nog niet ter tafel verschenen.

Met het huwelijk stond het niet zo fraai. Verscheiden lieden lieten wel de huwelijks-afkondigingen doen zonder echter te trouwen. Blijkbaar konden zij geen keuze doen tussen Rome en Reformatie.

De predikant kreeg de vermaning het H. Avondmaal te houden in combinatie met Wijk bij Duurstede.

NIGTEVECHT. In 1593 bleek het kerkgebouw redelijk onderhouden, maar was van binnen nog niet gezuiverd van Roomse

objecten. Kerkmeesters treden om de beurt af, worden door „Het Gerecht” verkozen en doen voor dat college hun rekening. De inkomsten belopen *f* 63,—, waarvan ook de koster betaald wordt.

Vanaf 1580 is hier pastoor Hessel Robrechtsen, die deze plaats verkregen heeft naar zijn zeggen van Frederick van Wtenenge ende Amerongen, deken van Oude Munster te Utrecht. De pastoriegoederen brengen jaarlijks *f* 64,— op. In zijn bediening is hij nog geheel Rooms, behalve dat hij somtijds de huwelijken in het Nederlands sluit.

Ten aanzien van de Reformatie zeide hij te willen blijven bij zijn antwoord, dat hij aan de gecommiteerden van de Staten gegeven had op 27 Juni 1590 in de kamer te Utrecht. Hij verklaarde ronduit dat hij altijd Katholiek geweest was en dat begeerde te blijven. Toen men trachtte nader met hem in contact te komen begon hij eindelijk kwaad te spreken met de laster, dat men hen in het handelen over Goddelijke zaken in het huis van Bacchus, dat is tevens het huis van de Schout, ontboden had. Niettegenstaande de commissie hem wees op het onredelijke hiervan, bleef hij dit menigmaal bitter herhalen. Op deze onbeschaamdheid dient bijzonder gelet te worden.

Koster en schoolmeester is hier Egbert Cornelissen van Abcoude. Hij doet dit werk voor *f* 30,— 's jaars. Evenals de pastoor is hij Katholiek en bitter in zijn antwoorden.

Hier zijn twee huisjes door arme lieden bewoond. De huisjes worden onderhouden uit het overschot van de kerkegoederen. Ook worden arme lieden daaruit ondersteund. Op de feestdagen wordt gecollecteerd. Pastoor en koster hebben beide een goede woning.

In 1606 treffen wij hier aan als predikant Ds Egbertus Ottonis, die te kennen gaf dat hij over de huidige toestand der gemeente tevreden kon zijn. Tevens bracht hij een brief mee, waarin zijn kerkeraad een goed getuigenis gaf omtrent de predikant. Aan het H. Avondmaal namen 31 lidmaten deel. Inmiddels waren er enigen vertrokken en enigen gestorven. Tot zijn vreugde had hij ouderlingen en diakenen.

Over de schoolmeester-koster had hij echter te klagen. Wel kwam deze eerst ter kerk, doch bleek achteraf „paepsgezind”. Nu zoekt hij „zijn quaet saat te sayen” en de lieden tot bijgeloof te misleiden.

Des Zondags hield hij maar eenmaal dienst, doch des winters

tweemaal. Hij klaagde over een ongedoopte Mennistenzoon, die buiten echt met een vrouw leeft. Nu verzocht deze, dat zijn huwelijks proclamaties (kanselafkondigingen) zouden gedaan worden, zonder echter dat hij zich liet dopen. De Predikant had dit geweigerd. Voorts klaagde hij, dat des Zondags vele lieden gingen werken zonder dat zij daarvoor beboet werden. Ten slotte bracht hij in het midden, dat de koster van Overmeer onstichtelijk leeft, aan de predikant geen diensten bewijst, en door klokgeklep de lieden aldaar van de zuivere godsdienst afhoudt.

Deze predikant was op alle synodale vergaderingen aanwezig en zijn gemeente werd in 1619 ingedeeld bij de classis Amersfoort. Hier waren geen remonstrantse kwesties.

ODIJK. Visitatoren vonden in 1593 „een kercke zeer wel onderhouden, edoch noch vol van outaeren ende andere superstitieuse dingen”. Kerkmeesters doen rekening voor de gemeente door wie zij ook worden verkozen. Men zeide dat de goederen aan de Utrechtse beheersinstantie waren aangegeven, maar zij werden in het boek van de administrateur Floris van Wede niet aangetroffen. Daarom zal men hier nader naar moeten informeren. Vanaf 1564 staat hier als pastoor Everardus Alberti, geboren te Amerongen. Wij houden hem voor een eerbaar man, „hebbende kynderkens, waarvan de moeder overleden is”.

Deze pastoor heeft naarstig de boeken van Bullinger gelezen, alsmede meer andere van de Gereformeerde religie. Hij is bereid zich in het algemeen te voegen naar de Reformatie, zoals die door de Staten zal ingevoerd worden. Hij leeft van de pastoriegoederen die f 60,— opbrengen. Ook krijgt hij nog iets van het fonds van St. Servaas.

Joachim Janss is hier koster-schoolmeester. Hij geniet niet meer dan de opbrengst van ruim 1 morgen land.

De pastoor doopt en trouwt net naar gelang de mensen het willen, maar hierin moet evenals ten aanzien van zijn persoon nader voorzien worden.

Hier staat een slecht onderhouden pastorie. Ook is er een kosterwoning.

Tijdens de eerste vergadering van 1606 was de plaats vacant, zodat een verslag van de toestand ontbreekt. Maar in 1612 staat daar Ds Joannes Antonii, tevens deputaat der provinciale synode. Tegen de tijd, dat de remonstrantse processen aanvingen, had de toenmalige predikant Ds Joannes Rommius zich neutraal ge-

houden, doch volgens ingesteld onderzoek bleek hij afgezet te moeten worden. De acta luiden als volgt: Joannes Antonii Rommius, predicant tot Odijck, alhoewel hy op het scheidende des voorgaende synodi hemselve aen de syde van de rechtzinnige broeders verclaert hadde ende nu oock geteykent heeft het formulier van de eenicheyt inde leere (gelijck hy oock dienvolgens als een lidt van dese vergaderinge was aengenoemen ende eenige dagen geseten hadde), nochtans dewyle verscheydene grote ende sware clachten tegen syn leven syn ingebracht, als van lichtveerdicheyt ende ongebondenheyt in schimpen ende lasteren oock tot naedeel van trefflijcke persoenen, van dronckenschap ende andere vuylichkeiten, dewelke hy ten deele selfs bekent heeft, ten deele vuyt schriftelijke attestatien ende andere gewisse getuychenissen gebleecken syn, is verstaan dat hy insgelijcks van synen dienst sall gedeporteert syn volgens de sententie hierby gevoecht, die hem oock in de vergaderinge is voorgelesen”.

Hierop volgt dan het besluit tot afzetting, waarin geen nieuwe gezichtspunten meer voorkomen. Het is gedateerd 18 Augustus 1619. Ds Rommius ging nu naar Oost-Friesland en vestigde zich bij de Lutherse Kerk met de standplaats Hagen. - De synode van Utrecht ging op het bericht hiervan daarmede zomaar niet accoord. Rommius werd aan zijn gedane beloften herinnerd en de broeders in Emden werden verzocht te informeren hoe hij daar gekomen was, nl. op welke getuigschriften.

De gemeente Odijck werd ingedeeld bij de classis Wijk.

OOSTVEEN. Hier stond Ds Halewynus Godefridi. Hij had wel 40 deelnemers aan het H. Avondmaal en hoopte dit aantal binnenkort te kunnen opvoeren tot 70 à 80.

Hij had een goede Schout en ook de koster-schoolmeester was op zijn hand. Hij bediende ook de kerk van *Blauwkapel*. Het gebouw was nog niet gerepareerd, maar de heer Van Gent had de reparatie op zich genomen. De predikant woonde echter niet ter plaatse, daar dit hem onmogelijk was vanwege de slechte staat van de pastorie.

Met de samenstelling van een kerkeraad wilde het nog niet vlotten. Wel had hij twee diakenen tot verzorging der armen, maar de Schout en de Kerkmeester dienden als ouderling, hoewel zij daartoe formeel niet waren verkozen.

Wij merken hierbij op, dat op vele plaatsen in die tijd van crisis en overgang het hebben van een kerkeraad een nieuwig-

heid was. De pastoor had immers altijd alles alleen gedaan, en nu kwam daar een raad om de predikant heen te staan. Daarom staat hier en daar vermeld: „men dorst sich dit ampt niet aennemen”.

De predikant kreeg de vermaning in zijn gemeente een woning te kiezen.

OVERLANGBROEK. Het bericht uit 1593 vangt aldus aan „De kercke leyt seer desolaet, behalven dat se van dack redelijk versien is”. De goederen bestaan uit 4 morgen land en nog wat uitgangen. De bezittingen kon men niet precies opgeven, en Juffrouw van Amstel, die een juiste opgave zou kunnen verschaffen was heden niet aanwezig.

Hier is een „paepschen pastoor” Steven de Cruyf genaamd. Hij woont hier reeds 17 jaren. Dopen, trouwen en andere plechtigheden doet hij op de Roomse wijze. Hij verklaart echter, dat hij zich tot nadere reformatie zal voegen gelijk anderen, en de gemeente voor te gaan in het houden van predikaties, als men hem tenminste hier op zijn standplaats laat. De commissie vertrouwde hem niet, want er was geen duidelijke aanwijzing, dat hij dit waar zou maken. Immers heeft de commissie gehoord van de predikant uit Wijk, n.l. Gooswynus, dat hij aldaar dikwijls komt om daar heimelijk kinderen te dopen.

De pastoriegoederen brengen *f* 60 op, (althans naar het zeggen van de pastoor), maar in contrarie staat in het boek van Floris van Wede *f* 72. Hij is ook bezitter van een vicarie welke wij onder Doorn hebben vermeld. Ook trok hij nog inkomsten uit het Reguliers klooster te Den Briel.

Koster is hier Cornelis Hermanssz de Wijse. Hij leefde van hetgeen hem door de gemeente werd gegeven. Dit bleek de commissie ook weer onjuist, want in het boek van de beheersinstantie bleek dat tot de kosterie nog een boerderij behoorde, en dat hij ieder jaar *f* 6,— placht te ontvangen van de gemeente voor zijn huiscollecte.

Men zou hier gaarne een goede schoolmeester hebben, wiens salaris gevonden kon worden uit een omslag. Hier is een pastoorhuis met een keurig hofje.

Nog vele jaren ontmoeten wij hier de pastoor, namelijk heer Steven de Cruyff. Hij wordt nog in 1606 vermeld. Maar ook hier keerden de kansen ten gunste van de reformatie en zien wij dat in 1608 als predikant optreedt Ds Joannes Arnoldi Bornius. In

1612 is hij ter synode aanwezig. Daar klaagde hij over de koster, dat deze zich niet wilde gedragen naar de bepalingen van zijn instructie. In 1618 was de predkant weer ter synode en gevoelde de storm opsteken. Het volgend jaar op 24 Augustus kreeg hij zijn vonnis. Een weinig verkort luidt dit als volgt:

Joannes Bornius, op kosten van de E.Mo. heren Staten eerst te Franeker, daarna te Leiden gestudeerd hebbende, is tot de dienst gekomen te Overlangbroek in 1608. Ondervraagd over de leergeschillen gaf hij te kennen nooit verstaan te hebben de preciese predestinatie (zoals hij dat noemde). Na hem enige dagen beraad te hebben gegeven, verklaarde hij de vijf artikelen tegen de remonstranten niet te kunnen ondertekenen. Na onderzoek van zijn leer en leven en enige kwade geruchten, schriftelijk ingediend bij de synode, is hij van zijn dienst ontzet.

Daarop werd het oordeel der synode hem voorgelezen (zie Aanhangsel). Er stond echter ook in, dat „hy in syn leven nyet en is van goede getuygenisse ende geruchte zoals een dienaer van Jezus Christus behoort te zyn”. Deze woorden wilde hij geschrapt hebben. Hij verklaarde namelijk dat hij zijn leven zou beteren. De voorzitter maakte hem er echter op attent, dat hij afgezet was, omdat hij de artikelen tegen de remonstranten niet wilde ondertekenen, en dat de woorden aangaande zijn levensgedrag er stonden om een beroep te doen op zijn geweten, weshalve deze bleven staan, doch zonder dat deze synode hem bij betering zijns levens hierover zou bezwaren. Deputaten brachten in 1620 verslag uit over de stand van zaken. Ds Bornius had afstand gedaan van zijn dienst, zonder echter een verklaring af te leggen tot voldoening der kerk. Wel was hij door de Staten van Utrecht „met noodtdruftigh onderhoudt versorgt”. De plaats werd voorlopig met Wijk bij Duurstede gecombineerd.

POLSBROEK. Deze plaats komt in de acta niet voor. De eerste predikant was Ds J. van Kerkhoven van 1599 tot 1636. In 1608 is hij ter synode te Delft. De plaats schijnt niet beroerd te zijn door remonstrantisme.

RENSWOUDE. Deze plaats is later zelfstandig geworden. Haar eerste predikant was Ds M. van Middelhoven in 1638.

RHENEN. Het oudste bericht uit de acta is uit 1586. Daar ondertekent -Ds Wilhelmus Wirtzfeldius de geloofsbrief afge-

geven aan de afgevaardigden naar de Synode van Den Haag 1586. Twintig jaar later ontmoeten wij daar (waarschijnlijk zijn zoon) Ds Joh. Wirtzfeld. Van de naam remonstranten was toen nog geen sprake, dat komt pas in 1608. Hoezeer men nog elkander verdroeg, ondanks het feit, dat de verschillen sluismerden, blijkt wel uit het feit, dat Ds Johannes Uitenboogaart, het latere hoofd der Remonstranten, tot voorzitter gekozen werd van de belangrijke verslaggevende synode van 1606 te Utrecht.

Ds Joh. Wirtzfeld verklaarde aldaar, dat zijn gemeente zich in redelijke welstand bevond. Alleen werd hij wel zeer gehinderd door het geschreeuw van de kooplieden op de Zondagse markten tijdens de predikatie. Er waren nog vele ongedoopte kinderen, „ende dat men naderhand geen kennisse van derselver doop hebbende, daaruit grote confusie soude mogen ontstaen”. Het hinderde hem tevens, dat in het klooster een bijschool werd gehouden tot nadeel van de christelijke religie. Hij deed deze mededeling niet om de hulp in te roepen van de Edelmogende Heren Staten 's Lands van Utrecht, doch om een objectief beeld te geven van de toestand te Rhenen. De plaatselijke magistraat had hem zijn hulp toegezegd, gelijk als in de andere steden geschiedde.

Voorts verklaarde de predikant, dat hij gewoon was met Kerst, Paas en Pinksteren het H. Avondmaal te vieren en dan ook nog eenmaal tussen Pinksteren en Kerst. De kerkmensen hadden dan beter gelegenheid en waren er ook beter toe gestemd. De synode vond dit goed en bepaalde, dat het H. Avondmaal in de steden gehouden zou worden als te Rhenen gebruikelijk was.

In 1612 werd hij tot synodaal deputaat aangewezen, en in 1618 tot tertius afgevaardigde naar de Generale Synode te Dordrecht binnenkort te houden. De plaats werd in 1619 ingedeeld bij de classis Wijk. De provinciale synode zou een request indienen bij de Staten om: te weren de „schandaleuse byeencompsten van de melaetschen tot Rhenen die op seeckeren tyt jaerlicx eenige dagen langh groote dronckenschap ende ongebondenheyt plegen tot sware ergernisse van de goede gemeynthe”

SCHALKWIJK EN 'T GOY. In 1593 vonden de visitatoren het kerkgebouw in een niet al te beste staat. De Schout beloofde kerkmeesters op te dragen daarin te voorzien. Zij werden door de gemeente en „die van het Gerecht” verkozen. Het bezit der

kerk beliep 23 morgen land. De Heren van het kapittel van Dom en Oudmunster kregen enige erfpacht.

Geestelijk verzorger is hier Cornelis van Eck. De heer van Culemborg, Ambachtsheer en Collator had hem hier aangesteld op voorwaarde, dat Van Eck niet zou prediken, doch de predikaties van Anthonius Corvinus zou voorlezen. Deze handelden over de Evangeliën, welke meer des Zondags plachten voorgelezen te worden. Een devote Franciscaan had deze uitgegeven.

Hij genoot ook de inkomsten van een vicarie, hem toegewezen door de Burgemeester van Amerongen als Patroon. Verder was er nog 23 morgen land, hetgeen overeenkwam met de opgave aan de Utrechtse Beheersinstantie. Verzwegen was echter een „thientjen”, dat in 1588 verkocht was voor *f* 13,—.

De ambtsbediening was „gansch sonder ordeninge”, behalve dat hij dit doet in het hollands, terwijl anderen het latijn bezigen. Hij is ook weinig ervaren in de H. Schrift, maar is bereid zich aan een examen te onderwerpen en alles te doen wat tot verbetering strekken kan met heel zijn vermogen.

De heer van Culemborg heeft ook de koster, Melchior Huybrechtsen aangesteld. Er is echter geen schoolmeester.

Er is hier een pastorie en een vicarishuis, beide in vervallen staat. Voorts is er nog een weinig land van de broederschap van St. Anna, waarvan de pacht in lange tijd niet is betaald.

In HET GOY ligt de kerk „gansch desolaet”. Daar er geen tegenwoordiger was ter vergadering, kon geen opgave gedaan worden van de bezittingen.

Hier dient als pastoor een frater Joannes de Busco, afkomstig uit Aalst in Vlaanderen. Hij was 40 jaren in het Brigittenklooster te Utrecht geweest. Op verzoek van de gemeente was hij hier gekomen, doch tegen de zin van de regering. Wel had hij verzocht hier des Zondags te mogen prediken, zonder echter ooit antwoord te hebben ontvangen. Hij gaf te kennen dit verzoek gedaan te hebben „overmits sij in haar clooster gesepareert waren ende elck boven de *f* 35,— 's jaers niet en ontgingen”.

Over de hoofdzaken der religie werd hij een weinig ondervraagd, doch hij wenste niet te antwoorden. Hij gaf te kennen bij het oude te willen blijven, daar hij zijn eed aan de Bisschop had afgelegd. Hij genoot de opbrengst der pastoriegoederen ad *f* 60,—.

Hier dient als koster Marten Cornelissen, geboren in 't Goy

en heeft geen andere inkomsten dan hetgeen hem door de gemeente wordt gegeven. Hij is ook bode en verklaarde zich bereid tot schoolmeester te dienen, indien men hem daartoe bekwaam achtte.

De kinderen worden gedoopt te Houten alwaar ook de huwelijksluiting plaats vindt.

Het pastoorshuis verkeert in vervallen staat. De koster heeft de kosterij gekocht voor *f* 225,—, terwijl de akker van de broederschap van St. Anna *f* 6,— opbrengt.

Dertien jaren later verklaarde de predikant van Werkhoven, dat de pastoor van Schalkwijk grote afbreuk deed aan de Reformatie. Na 1606 wordt ook nog van zijn activiteit melding gemaakt.

In 1612 treffen wij hier aan Ds Christianus Joannis, die het er echter niet zo gemakkelijk had, althans de eerste tijd. Hij ergerde zich aan de altaren en beelden in het kerkgebouw en verzocht maatregelen te nemen om heel deze herinnering aan het pausdom weg te nemen.

In 1619 stond hier Ds Cornelius ab Ematenbroer, ook wordt gelezen ab Emolenbroere, die met enige andere predikanten ondervraagd werd aangaande leer en leven. Aanvankelijk remonstrants gezind, had hij zich later neutraal gehouden, doch koos uiteindelijk de zijde der Dordtse Synode, zodat hij met vreugde in de vergadering werd ontvangen.

Bij de nieuwe indeling kwam Schalkwijk onder de classis Wijk. In 1620 vertrok de predikant naar Maartensdijk.

SOEST. In 1593 bleek dat aan de kerk nog al wat gerepareerd moest worden en dat de overblijfselen van het Pausdom dienden verwijderd. De plaatselijke Overheid stelt kerkmeesters aan. De weinige kerkelijke goederen brengen slechts *f* 25,— op.

Vanaf 1585 werd hier de predikdienst verzorgd door Bruno Jacobus van Amersfoort, voorheen een monnik uit het klooster te Soest. Hij was hier de pastoor. Het bleek, dat hij geheel onervaren was in de religie en daarom wenste hij ontslagen te worden. Pastoriegoederen zijn er niet, weshalve er een omslag werd geheven.

Opvolger van deze monnik was de predikant Theodorus Anthony Victor dd. 14 Juni 1594.

Als koster fungeert Goort Janssen, die des winters ook schoolmeester is. Hij heeft een huisje met twee kleine akkers.

Er is een pastoriehuis, voorts een schutterij met een inkomen van *f* 200,—.

In 1606 treffen wij hier aan Ds Samuel Pitius. Op zijn weg lagen allerlei moeilijkheden. Het kerkbezoek was goed, maar overheidspersonen stonden hem in de weg. Deze waren pausgezind. Hoe gaarne hij met sommige anderen ook het zingen van psalmen wilde invoeren, het lukte hem niet. De schoolmeester-koster zou er wel voor te vinden zijn, doch hij was aangesteld op conditie, „dat hij geen psalmen singen sal op poene van gecasseert te worden”. De gemeente zou er naar het oordeel van de predikant geen moeite mee hebben. Ook waren er wel onder de Overheidspersonen, die het zingen van psalmen zouden toestaan, doch de tegenstand kwam van de zijde van enige rijke lieden. Derhalve kon momenteel deze zaak geen voortgang vinden.

Bij zijn komst had hij het verzoek gekregen om de doop te bedienen aan de huizen en tevens om de huwelijken bij de lieden thuis te bevestigen. Maar dit behoorde nu tot het verleden. De kerkgangers zongen echter wel bij zichzelf: „Christus is opgestanden”. Verder liet men zich niet zo gemakkelijk in de nieuwe orde voegen, daar de huwelijken niet gesloten werden, en men dus maar bij elkaar woonde. Daar het bijgeloof nog de overhand had, kon hij nog geen Avondmaal vieren, vooral omdat Overheidspersonen hiervoor niet te vinden waren.

Ten slotte ontbrak er ook nog de diaconie. Als unicum werden de armen door de gemeenteleden zelf verzorgd.

SOESTERBERG. Deze gemeente is in 1860 gesticht en ontving haar eerste predikant in Dr F. L. Rutgers.

TER AA. Toen de Commissie in 1593 het dorp naderde zag zij, dat de kerk was verbrand. Er was echter een afdak gemaakt, zodat in de beschutte ruimte er een plaats was om kerkdienst te houden.

De heer van Ter Aa stelde met de predikant de kerkmeesters aan voor welke zij ook rekening deden. Deze beliep een bedrag van *f* 15,— per jaar.

Predikant is hier Henricus Dussius Alberti. Hij kwam hier reeds in 1583 en was met de pastorie begiftigd door de heer van Ter Aa. Ook zijn pastoriehuis had hij aan die heer te danken, evenals de koster zijn woning. Ds Henricus was wettelijk geëxamineerd en met goede attestatie van de classis van Alkmaar hier

gekomen. Hij doet zijn dienst volgens de kerkelijke voorschriften, doch beklagt zich, dat hij het nog niet zover heeft kunnen brengen om het H. Avondmaal te vieren.

De koster is ook Secretaris der plaats. Ook is er een schoolmeester, aangesteld ook door de heer van Ter Aa.

Een diaconie is er nog niet. Daarom zal men hier nader orde op moeten stellen. De predikant beklagt zich verder over het dopen en trouwen, waarin hij zeer gehinderd wordt door de pastoors van Wilnis en Vinkeveen.

Eertijds was hier een broederschap, welke financieel de schooldienst verzorgde.

In 1606 horen wij iets naders over dit dorp. Op de vergadering te Utrecht kwam de toenmalige predikant Ds Cornelius Polletz een dag te laat. De post werkte nog niet zo vlug. Hij verkreeg alsnog gelegenheid de staat zijner gemeente te verhalen.

Het bleek, dat hij een tamelijk gehoor had. In de bediening hield hij zich aan de bepalingen van de kerkorde. Maar in de buurtschap Denmercken was er nog maar één kind ten doop aangeboden. In de buurtschap Portengen werkte de pastoor van Kockengen hem tegen. De parochianen lieten deze halen bij doop enz. of hij kwam zelf.

De herbergen waren onder kerktijd open en de Zondag werd ontheiligd doordat de mensen gewoon aan hun werk gingen. De Schout verstond in dezen zijn plicht niet.

Driemaal per jaar hield de predikant het H. Avondmaal met 12 deelnemers, maar kort geleden had hij op verzoek van de gemeente het tweemaal overgeslagen. De vergadering nam met een en ander genoegen.

Het volgend jaar vertrok hij naar Uitwijk.

In 1612 stond hier Ds Dominicus Sapma, opgevolgd door Ds Joannes Porcelius. Deze werd in 1619 aan een onderzoek aangaande leer en leven onderworpen. Hij was bereid de formulieren te ondertekenen, doch werd om niet nader aangeduide redenen voor drie maanden geschorst. In 1620 werd hij wederom in ere hersteld, hetgeen de predikant van Mijdrecht van de kansel afkondigde. Dit geschiedde in opdracht van de Classis Utrecht, waarbij Ter Aa was ingedeeld.

TIENHOVEN. In het jaar 1593, het jaar van de wolvenjacht, kwam de commissie ook te Tienhoven. Volgens het gedenk-

boekje 1946 „Zeven eeuwen Tienhovense geschiedenis in vogelvlucht” is de naam ontstaan uit „decem mansi” een toenmaals geldende oppervlaktemaat. De kerk van Maarssen heeft hier een kapel gesticht, die er in 1593 zeer slecht bij lag en ongeschikt om daarin te prediken. Een plaatje uit 1611 toont duidelijk het verval.

Kerkmeesters werden door de gemeente verkozen en doen rekening in de kerk. De inkomsten belopen *f* 12,—, waarvan Maarssen de helft ontvangt.

Gedurende enkele maanden was hier onlangs een pastoor uit De Meern, die echter door de Tienhovenaren verjaagd is om zijn slechte leven, en gehaat door allen, is hij vertrokken naar Embderland. Zijn tractement werd gevormd door de opbrengst van een stukje land, gelegen te Breukelerveen, dat *f* 20,— beliep en voorts *f* 40,— uit een geheven omslag. Deze pastoor had ook de schooldienst waargenomen.

Een koster is er niet. Men zou echter kunnen omzien naar een bekwaam persoon om de kinderen te leren en des Zondags leesdienst te houden. Dit blijkt inderdaad het geval geweest te zijn, zoals uit latere gegevens blijkt. Men streefde echter naar een eigen predikantsplaats, doch was afhankelijk van Maarssen, waaronder Tienhoven ressorteerde. Maarssen moest eerst bezet zijn en dan kon Tienhoven met die plaats gecombineerd worden. Tienhoven had een predikantswoning, welke geschikt was om er school te houden.

In 1624 werd de gemeente zelfstandig met de predikant Ds J. van Westenburg.

TULL EN 'T WAAL. Het kerkgebouw lag er in 1593 treurig bij en moet gerestaureerd worden voor en alear men er prediken kan. Wij treffen deze toestand schier overal aan en schrijven dit toe aan oorlogshandelingen, gelijk dit onder Amerongen met name wordt vermeld.

Kerkmeesters worden aangesteld door de gemeente, en de Schout is aarwezig bij het doen der rekening. De inkomsten zijn *f* 45,—, waarvan de Secretaris *f* 4,— geniet.

In 1567 kwam hier als pastoor Cornelis Alphartsz., aangesteld door het Kapittel van Dom en Oudmunster te Utrecht. De pastoriegoederen brengen *f* 45,— op, waarbij nog kwam *f* 14,50 voor het lezen van missen. „Dese persoon is een out, miserabel ende in 't stuk van de relige geheel onervaren man; hem noch in

syne bedieninge houdende na d' oude wijze, zulx dat hierin anders zal moeten versien wesen”.

Koster-secretaris-schoolmeester is Jan Jansz. Ook hij is een oud man, wiens salaris *f* 10,— bedraagt. Bovendien heeft hij een akkertje van 500 roeden in gebruik. Verder geniet hij het schoolgeld.

Het vervallen pastoorshuis wordt weer in goede staat gebracht. Ook is er een kosterwoning.

Deze plaatsen worden steeds in combinatie genoemd, doch een enkele keer alleen 't Waal. Daar wordt als eerste predikant genoemd Ds J. Leegschuttel, zonder aanduiding van het jaar. In 1606 roerde zich daar de pastoor van Honswijk, de heer Dirck van Eck (zie Vreeswijk). De plaats T. en 't W. was toen vacant en de synode nam maatregelen om de gemeente van een predikant te voorzien. Als zodanig ontmoeten wij daar zes jaar later Ds Johannes Schotenus. Deze klaagt, dat de dorpsmagistraat met enige anderen de koster dwars zitten omdat hij zijn diensten aan de predikant bewijst. Nu derft de koster de inkomsten van de kosterij, waarvan de bedoeling is, hem kwijt te raken.

In 1618 staat hier Ds Wilhelmus Rittersbach. Deze was remonstrants gezind; doch bereid zich nader te laten onderrichten. Evenwel werd hij afgezet. (Men zie voor het vonnis het Aanhangel). Deputaten brachten verslag uit in 1620. Daaruit blijkt, dat hij vertrokken was, doch hij had met de Staten een overeenkomst getroffen waarbij hem „een vierendeel gagie” was toegelegd plus een extra toelage wegens zijn ziekte. De plaats was nog vacant.

UTRECHT. Het zou te ver voeren de reformatie in de stad Utrecht hier te beschrijven. Tevens zou dit een aparte en uitvoerige verhandeling vereisen. In de Vaderlandse Kerkgeschiedenis kan de lezer zijn hart ophalen. Een lijst van predikanten kan men vinden bij Van Alphen jaarboek 1910, bijlagen bl. 165.

Ter Synode van 1606 drukten de predikanten hun tevredenheid uit over de voortgang der reformatie in de stad. Vele jaren waren er droevige „differenten ende missverstanden” geweest, die echter met volle tevredenheid der gemeente waren overwonnen. De aanwas blijkt groot te zijn. Aan de magistraat was rapport uitgebracht dd. 25 Maart 1605.

Met deze korte mededeling heeft de afgevaardigde volstaan.

VEENENDAAL. In 1593 was de kerk in restauratie. Kerkmeesters werden door de Veenraden gekozen, voor wie zij ook rekening doen. Er zijn geen vaste goederen.

Predikant is hier Theodorus Siligineus, die in zijn bediening zich houdt aan de bepalingen der kerkorde. Reeds tweemaal heeft hij het H. Avondmaal gehouden met meer dan 70 deelnemers.

Er is wel een koster, maar geen schoolmeester. Dit zou echter wel in orde kunnen komen, indien de heren Staten er zich achter zetten om de Veengenoten daartoe aan te sporen. De nodige kosten zouden dan bij omslag gevonden kunnen worden. Desgelijks voor de kerk.

De burgerlijke armverzorgers collecteren in de kerk, zonder dat er nog orde gesteld is op de administratie, behalve de jaarrekening. Deze wordt gedaan ten overstaan van de gemeente.

De pastorie is gebrekkig gerestaureerd.

Ter Synode van 1606 deed de predikant bovengenoemd het volgende merkwaardig verhaal:

Toen hij met de hervorming in Veenendaal kwam was het in kerkelijk opzicht vrij ruw. Echter had hij orde in de chaos weten te scheppen. Des morgens predikte hij uit het evangelie en des namiddags uit de catechismus. Dit laatste had hij momenteel vervangen door predikaties uit de Openbaring van Johannes. De sacramenten van doop en avondmaal werden normaal bediend naar kerkenordering. Het Avondmaal hield hij vier maal per jaar. Het aantal kerkgangers kon wel opgevoerd worden, indien de markten onder kerktijd maar geweerd werden. Ook dienden dan de herbergen gesloten te worden. Het aantal avondmaalgangers was 43, doch indien op de voorsz. „abusen” verbetering zou intreden, dan hoopte hij te komen tot de 80 of 100. Hij verheugde zich in een gereformeerde schoolmeester. Maar een grote smart was, dat in zijne dagen er wel 30 doodslagen alleen te Veenendaal hadden plaats gehad. Voorts was het hem in de dagen van de pest niet toegestaan testamenten te maken, hetgeen de diaconie zeer benadeeld had. Deze had weinig inkomsten. Ook had hijzelf daarvan schade, daar hem tijdens het leven donaties waren toegezegd, die hij nu niet kon verkrijgen.

De praeses der vergadering vermaande de predikant, dat hem ter kennis was gebracht, dat hij een onstichtelijk leven leidde. Hij diende een goed voorbeeld te zijn. De beschuldigde weersprak het niet en beloofde zijn leven te beteren. Voorts moest

hij de prediking uit de Openbaringen nalaten en de gemeente „ietwes stichtelickers voordragen”.

In 1620 verklaarde Ds 'Gerardus Helmichius, dat hoewel alle bij-schoolmeesters aan de verplichtingen, hun opgelegd door de Dordtse Synode, in de classis Wijk hadden voldaan, er nochtans te Veenendaal als uitzondering een Mennoniet was, die enige kinderen leerde breien en lessen geeft. Mocht de synode oordelen, dat dit onder het schoolwezen valt, dan was de meester bereid er mee op te houden. De synode oordeelde, dat het schooltje gesloten moest worden.

VINKEVEEN. De Commissie van 1593 hoorde tot vreugde dat de kerk was aanbesteed, te weten de restauratie. Herstel van de Roomse overblijfselen moet uitgesloten geacht worden.

Kerkmeesters worden hier aangesteld door gemeente en Overheid. Bij het houden der rekening na afkondiging in de kerk, blijkt het jaarlijks inkomen *f* 69,— te zijn.

In 1577 kwam hier Matthias Arnoldi als pastoor, aangesteld door Cunertorf, kanunnik van Oudemunster te Utrecht. In zijn naam was de deken Monsema de curator. Deze verhuurde 21 akkers, waarvan de pastoor *f* 64,— trok. Om de mensen te leren was hij geheel onbekwaam, daar hij zijn toehoorders naar zijn eigen zeggen om de zaligheid te beërven wijst op de goede werken „ende weet van het Evangelium ende het geloof niet te seggen”. Hij leidt daarbenevens een goddeloos en ergerlijk leven, „met dagelijcx te zuypen ende andersins”, zodat hij een bespotting is voor goeden en kwaden. De mensen van de straat noemen hem in de wandeling „de grote godt van Vinkeveen”. Onlangs heeft hij zich met geweld vergrepen aan de huisvrouw van de predikant van Mydrecht, toen deze afwezig was. (De pastoor wachtte op het gereed komen van zijn woning te Waverveen). In dronkenschap was hij tot deze daad gekomen, daar hij van de predikant gehoord had, dat de visitatie op handen was.

Koster is hier Jan Jansz. afkomstig uit Gassel-Ambacht in Vlaanderen. Hij geniet van de Kerkmeesters *f* 52,— plus vrije woning. Hij is ook secretaris en een goed musicus en bereid de kinderen te leren uit de Catechismus, indien de ouders het begeren. Tevens wil hij ook wel voorzingen in de kerk. Een woning is beschikbaar.

De diaconie is hier in wording.

In 1606 stond hier Ds Christiaan Jansz. Ter vergadering deed

hij een kort en treurig verhaal. De Reformatie schoot nog geen wortel. De opkomst in de kerkdienst was nog maar gering en geen kind was nog ten doop aangeboden, daar de ouders nog naar de pastoor gingen. De schoolmeester weigerde de kinderen te onderwijzen uit de boeken, welke de ouders hun meegaven.

In 1612 is de predikant vertrokken, want dan blijkt de plaats gecombineerd te zijn met Wilnis, hetgeen geduurd heeft tot 1772.

VLEUTEN. „De kercke leyt hier geheel in 't wilt ende is noch vol geschilderde beelden ende outaren”. Ziedaar de eerste indruk van de Commissie (1593). De gemeente kiest kerkmeesters ten overstaan van de Schout of van een gedelegeerde van het kapittel van Dom en Oudemunster. Bij klokslag doen zij rekening. Deze heeft een budget van *f* 4,52½.

Deze plaats is bij provisie een poos bediend door Gerardus Stratenus, die nog woont te Utrecht. Er is hier ook nog een pastoor, nl. Hendrik Willemsen uit Zegveld, die naar zijn zeggen hier kwam in 1565, aangesteld door bovengenoemd kapittel. Hij geniet nog in de inkomsten van de pastoriegoederen. Hij verstoort echter de kerkdiensten door in het geheim te dopen en te trouwen. Bovendien houdt hij de mensen aan de praat in de herbergen tijdens de kerkdienst. Hierover had Ds Tieleman Janssen ook al geklaagd voor hij naar Maartensdijk vertrok, gelijk Stratenus vandaag nog doet.

Koster en schoolmeester is Cornelis Cornelissen van Vleuten, Zijn salaris is samengesteld uit een morgen land, vrije woning, *f* 4,— van de kerk en uit elk huis tweemaal per jaar 3 à 5 groten.

De broederschap van Onze Lieve Vrouw heeft hier een huis, dat voor pastorie dient. Bij de plechtigheid van bepaalde maaltijden versieren zich de gasten met juwelen, behorende aan deze broederschap.

In 1612 blijkt de plaats bezet te zijn met de predikant Ds Floris Gerridsen. Deze deelde de vergadering te Utrecht mede, dat Jonckheer Utenham een priester op zijn huis hield, onder voorwendsel dat deze zijn kinderen moest onderwijzen. Doch daar hij ook godsdienstoefeningen hield, was dit tot schade van de voortgang der reformatie. Ook hield deze priester kerkdiensten op het huis te Nijveld „tot grooten afbreuck der religie”.

In 1618 treffen wij hier aan Ds Didericus Camphuysen. Per expresmissieve werd hij ter synodale vergadering anno 1619

ontboden, doch hij liet voor de tweede maal verstek gaan. Ook had hij zomaar het ambt neergelegd, zonder de vereiste toestemming te hebben aangevraagd. Hij had zich doen kennen als een „bitteren ende caluminieus Remonstrant”. Dus werd hij 16 Augustus 1619 afgezet, hetwelk hem per expresse werd bericht (zie Aanhangsel). De plaats, bij de nieuw gevormde classis Utrecht ingedeeld, verzocht een predikant, die zij in 1620 verkreeg met de komst van Ds Thomas Slosius.

VREELAND. De eerste berichten vinden wij bij Dr S. van der Linde in zijn boekje over het daarnaast gelegen Loenen. Hij schrijft op bl. 62/63 als volgt: Een klein stukje voorspel van de Hervorming vinden wij in 1562. Het betreft wel Vreeland, maar zegt o.i. wel wat voor onze streek en ons dorp. Het Hof van Utrecht heeft dan vonnis gewezen tegen Gerrit Joostensz en zijn vrouw, afkomstig uit Vreeland. Zij worden ervan beschuldigd, dat zij in het Nieuwe Testament hebben gelezen en dat in hun huis een „wederdoper” heeft gepreekt. Dat wijst erop, dat er dus meer geweest moeten zijn, die het oor lenen aan de „nye lere”. Zij worden veroordeeld, om gedurende lange tijd in de kerk van Vreeland geknield de Mis bij te wonen en hun dwalingen af te zweren”.

De Commissie van 1593 vond de kerk in goede staat, „maer noch bezuydelt met outaren ende andere reliquien van het pausdom”.

Het ene jaar verkiest de gemeente de kerkmeesters en het andere jaar worden zij verkozen „buyten de stadt van de parochie”. De plaatselijke Overheid hoort de rekening af. De inkomsten bedragen *f* 9,65.

Ds Guilielmus Aegidii is hier predikant, in 1585 hierheen gezonden door de heren Staten. Hij gedraagt zich in zijn bediening naar de „Christelijcke ceremonien ende gebeden, achter den catechismus gedruickt”, maar heeft nog nooit het H. Avondmaal bediend.

De heer Bruin Petersen is hier Schout, koster en schoolmeester. Bij zijn arbeid behoort ook het stellen van het uurwerk en alles bijeen genomen heeft hij *f* 40,— per jaar.

Er is hier nog geen diaconie. Een algemene ordonnantie zal hier nodig zijn om orde op zaken te stellen. De armen worden geholpen uit het overschot van de St. Anthonie-vicarie.

Men kan bogen op een schone pastorie, waarbij een boom-

gaard is. Echter ontbreekt een kosterwoning en een schoolhuis.

Gemeente en Overheid ter plaatse deden het verzoek om overplaatsing van hun predikant. Wel verklaarden zij, dat zij met de predikant tevreden waren en dat de dominé de laatste tijd niet zo erg meer aan de drank verslaafd was. - De commissie kreeg de indruk dat het verzoek gedaan was „ten aensien van eenige voorige kibbelingen ende harde woorden, daeruit geresen, waerover eene aversie van syn persoon schijnt te wesen”.

In 1606 was het echter vrede in Vreeland. Het deed zijn naam eer aan. Ds Evert Voskuyl vertelde, dat hij zo ongeveer 100 kerkgangers had en 30 communicanten. De schoolmeester was gereformeerd, gaat mee ten Avondmaal en leert de kinderen uit gereformeerde boeken. „Hij resideert op de plaats zijner bedieninge”.

In 1612 kwam de toenmalige predikant Ds Johannes Geysternus met de vraag: of men sich in het stuck der huwelijksche geboden ende het trouwen simpelick soude houden aen de ordonnantie, daerop bij de Ed. Mog. Heeren Staten gemaect. Daerop geantwoordt is ja, ende dat in cas van duysterhey de predicanten hun sullen voegen aan de gecommiteerden des Synodi, die des noodt ende in cas van swaricheyt, hun sullen adreseren aant collegie van de E.M. heeren Staten ofte derselver ordinaris gedeputeerden”.

In 1619 was Vreeland vacant en deed verzoek aan de Synode van Utrecht in de plaats te willen voorzien. Na drie weken vergaderd te hebben was vermoeidheid ingetreden. Daarom werd de gemeente verwezen naar de classis Amersfoort, waarbij zij zo juist was ingedeeld. Er moest aan Vreeland bijzondere aandacht worden geschonken, omdat „de parochie van Vreelandt langh hadde gevaceert ende te vooren met seer onsuyvere personen was bedient geweest”.

Daarom wilde de Synode ditmaal nog helpen met de goedkeuring van het beroep, dat de kerkeraad wilde uitbrengen op Ds Wernerus Henrici van Ankeveen. Nu zou dit beroep nog uitgaan van de Synode.

VREESWIJK. Oudtijds heette dit dorp „De Vaert”. De eerste berichten zijn uit 1589 van de Synode van Zuid-Holland, te Gouda vergaderd. De plaats werd dus nog niet tot Utrecht gerekend. Waarschijnlijk is echter dat bij de eerste lichtstralen der Reformatie men zijn toevlucht zocht bij de aangrenzende

streken, indien eigen gebied nog geen hulp verstrekken kon. Ook zijn er plaatsen als Hagestein, in Zuid-Holland gelegen, die verbonden waren aan het kapittel van Dom en Oud-Munster. Staatkundige grenzen dekken niet altijd de kerkelijke.

In 1589 vroeg dan Isebrant Janssen aan de Synode om tot schoolmeester of ziekenbezoeker te mogen worden aangesteld op „De Vaert”. De zaak ging niet door, want hij kreeg geen aanbeveling.

De Synode van Leiden maakt in 1590 gewag van Ds Petrus Berck, die van Vreeswijk vertrokken was zonder dat hem tractement was betaald. Dit was tot grote schade van zijn huisgezin. Vandaar dat men zich bij requeste zou richten tot de Staten van Utrecht.

Het blijkt, dat er toch na korte tijd tekening in de situatie komt. Vreeswijk behoort bij Utrecht, want volgens het Visitatie-rapport worden kerkmeesters aangesteld door de Raad van de stad Utrecht.

De kerk was verbrand en men hield dienst in de „Speuye-Boven”, tot groot ongerief der gemeente. Met toestemming van bovengenoemde raad had men *f* 425,— hypotheek genomen voor herstelwerkzaamheden op 4 morgen land, terwijl het jaarlijks inkomen *f* 51,50 beliep.

Predikant is hier Ds Cornelys Braeckel, gezonden door de Staten van Utrecht. Hij houdt zich aan de kerkelijke voorschriften. Hij klaagde, daarin gesteund door de plaatselijke Overheid, over zijn sober tractement, „vermits den groten aanval, die hij heeft”. Des Zondags preekt hij tweemaal en is ook bereid af en toe naar 't Waal te gaan voor ziekenbezoek en andere diensten te bewijzen, zodat wellicht nader te overwegen valt een combinatie met genoemde plaats aan te gaan. Het H. Avondmaal is hier enige malen gehouden met 8 à 9 ingezetenen en verscheidene schippers van buiten met hun familie.

De Secretaris-koster voorziet ook in de schooldienst, maar is een onbekwaam persoon. Zijn toelage is *f* 2,40 per maand met vrij wonen. „Hij is den predikant zeer wederhoorich”.

De predikant heeft een huurhuis. Kerk en Overheid betalen de huur.

In 1606 deed genoemde predikant verslag van de toestand der gemeente. Prediking en bediening van de sacramenten hadden een vlot verloop. Hij mocht zich verheugen in een dertigtal communicanten. Met het huwelijk stond het echter niet best, want

de jongelieden woonden reeds samen eer zij getrouwd waren. De gemeenteleden van 't Waal en die van de kapel van de heer Dirck van Eck te Honswijk werden tegengehouden en misleid van R.K. zijde door „doopen, smeeren, etc.” Met het onderwijs was het in orde, want er was een goede schoolmeester en een goede school.

Ds Bartholomeus Prevostius ontmoeten wij in 1618. Hij was remonstrants gezind en oordeelde, dat de vergadering der provinciale Synode van 1619 onwettig was samengesteld. Hierop volgde zijn afzetting (zie Aanhangel). Classicaal werd de plaats nu gerekend onder Utrecht. Een verzoek om spoedig een predikant te mogen krijgen werd ingewilligd. Het volgend jaar was ter Synode aanwezig de heer Oth Jansz. Hafacker, ouderling der gemeente. Te Vreeswijk kwam als predikant Ds Joannis Baers. (Over de kanselbijbel zie laatste alinea onder Hagestein).

VUURSCHE. Deze plaats valt buiten ons bestek. De eerste predikant aldaar was Ds N. van Hasselt in 1639.

WAVERVEEN. Deze gemeente behoorde in 1600 tot de classis Amsterdam. De predikant Ds Cornelius Paludanus werd afgevaardigd naar de Provinciale Synode, te Haarlem gehouden op 5 Juni 1600.

In 1605 treffen wij nog eenmaal Waverveen aan. De plaats was kort geleden vacant geraakt, doch met de helpende hand van Amsterdam kwam de plaats weer bezet. Wij lezen als volgt: „In den classe van Amsterdam is Goossen Dirrickszen, synde geweest sieckbesoeker op eenige der Oost-Indischer schepen ende hebbende attestatie van de kerkcke van Wesep, na examinatie ende goedkenninge tot een predikant aengenomen voir de gemeynte tot Waverveen”.

Over inwendige spanningen in de overgangstijd valt niets te melden. Mogelijk was Waverveen een buurtschap van Vinkeveen.

WERKHOVEN EN DWARSDIJK. De kerkmeesters, aangesteld door de gemeente, voor wie zij ook rekening doen in het bijzijn van de predikant, beloofden aan de Commissie van 1593 dat zij in de gerestaureerde kerk alles zouden verwijderen wat aan Rome herinnerde. De inkomsten bedroegen *f* 50,— per jaar. Pro memorie werd medegedeeld, dat men enige percelen land

had bezwaard tot loskopingsprijs ten bate van enige gevangenen te Deventer.

Gillis Petersz. is hier sedert 1573 pastoor, afkomstig van Heumen uit de Betuwe. Hij is „noch weynich gereformeert” maar geeft de schijn zich aan het examen te willen onderwerpen om tot de rechte bediening gebracht te worden. De pastoriegoederen behoren tot zijn onderhoud. De inventaris heeft hij daarvan onlangs opgegeven aan de rentmeester Simon Claesz.

Koster-schoolmeester is hier Huybrecht Henricxsz., geboren ter plaatse. Een vast inkomen heeft hij niet, maar hij geniet *f* 5,— voor het stellen van de klok plus enige collecten.

In de gehele gang van zaken moet hier verbetering komen, gelijk het examen zal uitwijzen, „gelijck als in andere plaetsen van de selve conjuncturen”. De ontvangst van de Heilige-Geestmeester bedraagt ruim *f* 14,—. Ook is er een pastoorshuis en een kosterwoning, geschikt om er school te houden.

Op de DWARSDIJK staat een vervallen kleine kapel, „waerin een paep woont, gansch ongesont in lere ende quaet van leven, daertoe bitter ende quaetsprekende, genamt Simon van Arckel, maer in de wandelinghe beter bekend onder den tytel van paep mutse in het vuur”. Hij is hier zo maar gekomen zonder aanstelling. Deze toestand duurt hier al 20 jaren. De bezitting van de kapel is zo ongeveer anderhalve morgen land, hetwelk „meest gegeven is in de dijkagie”. Ook is er een vicarie, die *f* 88,— opbrengt. Uit een gezegelde brief van 1579 blijkt, dat de gemeente een gebruiker op de nominatie stelt en dat de Landsheer hem benoemt. Zij is momenteel in handen van een kanunnik van St. Pieter te Utrecht.

Ter Synodale vergadering 1606 verklaarde Ds Werner Conraeds het niet gemakkelijk te hebben. De kerkelijke toestand was „verweerd”. Zijn klachten betroffen hoofdzakelijk de koster en de officier. Met deze laatste is bedoeld een overheidspersoon, die o.a. ook de belastingpenningen int. De koster doet maar wat hij wil „in roomsche superstitiën”. De gemeente is echter wel ijverig.

De predikant had een aanzienlijk persoon van het H. Avondmaal geweerd, omdat deze zich „in hoerdom verlopen had”. Nu bleven ook de gewone lieden weg. Nu hoopte de predikant, dat de afgewezene tot betering zijns levens gebracht mocht worden alsmede ook de schoolmeester-voorzanger.

Maar niet minder de officier. Want deze bestond het de be-

lastingpenningen (hoewel de officier niet meer Rooms was) tijdens de kerkdienst op te vorderen, „comende met syn schuldboek onder de predikatie”. Zo verstoorde hij de kerkdienst door de voornaamste lieden bij zich te roepen in de kerk en dat wel tijdens de dienst. Hoewel de predikant hem verzocht had zulks na te laten, stoorde hij er zich niet aan.

Ten slotte klaagde hij, dat de pastoor van Hondswijck hem overlast bezorgde in de kinderdoop. Desgelijks die van Schalkwijk. De vergadering vond een en ander belangrijk genoeg om een deputatie naar Werkhoven te zenden, opdat de „scheuringe” die er was, weer geheeld mocht worden. Utrecht en Westbroek werden hiertoe afgevaardigd.

WESTBROEK. „De kercke is in raeck en daeck wel onderhouden, maer noch vol van outaren, sacramentshuis ende andere paepsche dingen”. Aldus de aanhef van het visiatie-rapport 1593.

Kerkmeesters worden aangesteld door de gemeente, en doen rekening in de kerk ten overstaan van de plaatselijke overheid. De inkomsten bedragen *f* 125,— per jaar.

De heren Staten hebben hier in 1590 Peter Dammissen als predikant aangesteld, die zich als een gereformeerd dienaar gedraagt.

Koster en schoolmeester is hier in een hand verenigd, waarvoor uit de kerkekas *f* 38,— wordt betaald. Bovendien uit elk huis een stuiver.

Zolang er nog geen diaconie is beheren kerkmeesters deze zaak.

Voormelde predikant woont te Zuilen in een gewoon burgerhuis, en dat wel met de verplichting de kinderen te onderwijzen in de kleine Catechismus, „anders het Corte Onderzouck genaempt”, hetgeen enigen dagelijks opzeggen. De koster woont in Westbroek.

Hier woont nog een pastoor Hendrick Henricksen uit Haastrecht in Holland, reeds 20 jaren. Eerst was hij „een gemeyn mispaep” en daarna pastoor, aangesteld door de proost van Oudemunster te Utrecht. Hij werd zwaar beschuldigd heimelijke roomse diensten te doen, hetgeen hij toegaf, echter doopte hij „sonder zout, smout en duivelbanning”. Zijn vicarie en pastorie brengen jaarlijks *f* 66,— op. Voor een mis, die hij leest ontvangt hij 4 goudguldens. Hij woont in zijn eigen huis met *f* 9,— vergoeding.

Voor korte tijd was hij met enige anderen te Utrecht geweest om zijn gevoelens kenbaar te maken ten aanzien van reformatie. De heren Staten wachtten op antwoord. Thans zeide hij er niet veel moed op te hebben, daar hij in geen drie jaren een boek had ingezien. Wel had hij een poos geleden boeken gelezen van Luther, Calvijn en Brenz en meer anderen, maar dit was hem slecht bekomen, daar hij om zijn lofprijzing hierom tweemaal gevangen had gezeten te Utrecht. De Commissie onderzocht hem nader over enige hoofdzaken der leer, te weten de rechtvaardiging door het geloof, het ambt van Jezus Christus enz., waarop hij niet geheel onbekwaam antwoordde. Maar toen het ging over de algenoegzaamheid van de offerande van Christus met uitsluiting van de mis, weigerde hij zich hierover uit te laten. Dit was hem voorheen ook al gevraagd en bij verder doorspreken kon hij van de mis geen kwaad zeggen.

De Commissie hoorde verder dat hij een grote dronkaard was. Hij was ook secretaris van Achttienhoven, welke functie hij te danken had aan het kapittel van St. Pieter. Ook had hij aan verschillende lieden te kennen gegeven fundatiebrieven onder zich te hebben, waarvan hij momenteel niets wilde weten. De gemeentelieden wisten ook van een vicarie, welke f 60,— opbracht, eertijds bestemd voor de kapelaan. Ook waren er nog meer geestelijke goederen, nl. een halve hoeve, tegenwoordig in gebruik bij Cornelis Otten. De Graaf van Rennenberch had dit van de pastoriegoederen overgedragen aan een pastoor, die hem in de oorlog had gediend. Deze hoeve ligt naast de kerk.

In 1606 was de kerkelijke hemel opgeklaard. Toen stond daar als predikant Ds Johannes Anthonii, die zich in een goede opkomst mocht verheugen. Voorheen had hij 50 deelnemers aan het H. Avondmaal, doch de pestziekte had de helft weggemaaid. Maar sindsdien was het aantal weer tot 45 à 50 gestegen. Hij had een goede koster en schoolmeester. De ouders der kinderen wilden echter niet betalen en daardoor kwam de schoolmeester in financiële nood. Ten einde raad heeft deze nu ook het ambt van secretaris aangenomen. Ook was er een kerkeraad ingesteld, bestaande uit 4 ouderlingen en 2 diakenen.

Tot 1619 had alles een rustig verloop en had men geen last van de remonstrantse beroering. De gemeente werd ingedeeld bij de classis Amersfoort.

WILNIS. Visitatoren vonden dat de kerk er in 1593 van bui-

ten en van binnen keurig uitzag. Er waren echter nog altaren in.

De pastoor en de gemeente stellen kerkmeesters aan en van de kansel wordt afkondiging gedaan wanneer het tijd is de rekening te doen. Van vaste goederen en verdere inkomsten wilden de aanwezigen niets uitlaten of zij hielden zich er niets van te weten. Dat was natuurlijk al te mal en daarom bekendend zij enig land verkocht te hebben tot reparatie van de kerk. Maar hoe groot het overschot was konden zij ook niet zeggen.

Sedert 1557 is hier pastoor Wicher Janssen. Hij was ter plaatse geboren en was ook secretaris. Hij ontving de pastorie van de proost Goch. De goederen brachten *f* 70.— op.

„Hij is een man gansch onverstandich in de religie ende vast van leven als die van Vinkeveen. Heeft noch op Paesschen sijn Broot-Godt vercocht, ende hem in het openbaar beroemt dat hij een goede merckt voor dese reyse gedaen hadde, zulx dat verscheyden vrome lieden hier wonende, zo professie doende, zo liefhebbers van de gereformeerde religie, benodicht zijn zich in andere omleggende dorpen van Hollant, en oock tot Mydrecht te kercke te begeben”.

Koster en Gerechtsbode is hier Gysbrecht Claessen, ter plaatse geboren, „een man vast als syn pastoor”. Hij geniet uit elk huis jaarlijks 4 stuivers. Bovendien is er een jong gezelschap, die school houdt zonder enige vergoeding en ook zonder orde en regel.

Er is ten slotte een pastorie met een keurig tuintje.

In het archief der kerk bevindt zich een predikatie uit het inwijdingsjaar der nieuw gebouwde kerk anno 1742. Op 4 Februari werd zij uitgesproken door Ds Henricus Hendricxsen. Hierin komt een stukje geschiedenis voor, dat wij niet willen verzwijgen.

De gemeente heeft namelijk vier geslachten van vader op zoon gedurende 138 jaren een predikant gehad met de naam Hendrik ten Brinck. De eerste was in 1538 te Antwerpen geboren, kwam naar Holland, werd onderweg door zeeroovers overvallen en beroofd en kwam na omzwerven te Hamburg terecht. Op 60-jarige leeftijd werd hij de eerste predikant van Wilnis, dus in 1598. Hij stond hier tot 1634 en verkreeg op 96-jarige leeftijd emeritaat. Hij was in 1618 lid van de Utrechtse Synode. Hij overleed op 10 Juni 1651 en bereikte de ongelooflijk hoge leeftijd van 113 jaren. Nog in 1641 had hij op 14 November zijn kleinzoon Jacob gedoopt. Hij was nooit ziek geweest dan vijf weken voor zijn

dood. In 1564 was hij op 14 October getuige geweest van de marteldood van Christoffel Fabritius. Zijn zoon Hendrik was in 1620 schoolmeester te Thamen en werd op 23 November 1634 bevestigd als predikant te Wilnis, waar hij stond tot zijn dood op 8 Maart 1664. Diens zoon Hendrik, geboren 23 September 1633, werd in Juli 1664 beroepen en 28 Augustus bevestigd. Hij overleed 21 Maart 1703. Ten slotte werd de vierde opvolger 9 April 1704 beroepen en 31 Augustus bevestigd en maakte de 34 jaren vol tot zijn dood op 8 Maart 1736.

Tijdens de Reformatie moest de pastoor Henricus Wynoldi naar Mydrecht vertrekken ten einde zijn dienst voort te zetten in beide plaatsen. Hij stierf in 1636 te Mydrecht aan de pest. De provinciale notulen verstrekken over hem nog nadere gegevens, zoals blijkt uit het verslag van de eerste Ds Ten Brinck. Deze kon over de toestand omstreeks 1600 niet roemen. Het was maar sobertjes.

Hij had maar 30 à 40 toehoorders en slechts 4 Avondmaalgangers. De bediening geschiedde driemaal per jaar, en dat wel in combinatie met naburige gemeenten bij toerbeurt. De koster, tevens schoolmeester leerde verschillende boeken, zo Rooms als gereformeerd.

Er was te Wilnis een oude blinde pastoor. Deze beschuldigde de Heren Staten van geweldpleging, daar hij uit zijn ambt was ontzet. Daar waren zeker wel redenen toe geweest, want hij was een dronkaard „ende sich oock roemende over zijne schandelicke oncuysheyt”. Deze oude pastoor werd van alle kant opgehaald om doopdienst te verrichten, hetgeen hij ook in zijn huis deed. Aan vrouwen, die eerstdaags moesten bevallen, bediende hij eerst de mis en daarna het sacrament. Het volk ging tegen Pasen te biecht en ontving dan ook het sacrament. Ook klaagde de predikant, dat men buiten de gewone kerkdiensten de kerk opent voor vrouwen, die „uit de craem comen”. Zij doen dan omgangen buiten en binnen de kerk met superstitiën van pater-nosters, Ave maria etc. Ook bij het begraven pleegde men vele bijgelovige praktijken: men zette de dode voor het graf en bad daarbij op de knieën en stak dan in de aarde met kruisen enz. Op sacramentsdag hield men opentlijk bedevaart om de kerk heen, zowel in wol gekleed als barvoets. Wie bij de predikant ter kerke gaat wordt bespot.

Ook leefden velen in concubinaat, zodat het tijd werd hierin verbetering te brengen.

In 1612 verklaarde hij, dat het met de kerkdiensten wel beter zou gaan als de Baljuw van Amstelland de roomse kerkdiensten te keer ging en als de Schout een beter voorbeeld gaf met naar de kerk te komen.

Tot 1772 was de plaats gecombineerd met Vinkeveen, en was ingedeeld bij de classis Utrecht. Hier deden zich geen remonstrantse troebelen voor.

WOUDENBERG. In 1593 lag de kerk „geheel woest”.

Kerkmeesters werden door de gemeente verkozen en hun budget bedroeg *f* 80.—.

Hier houdt zich nog steeds als predikant op Ds Cornelis Jansz. van Wijk bij Duurstede, hoewel hij door de examencommissie van Utrecht onlangs was afgewezen. Aan de visitatoren gaf hij te kennen binnenkort te zullen vertrekken.

Er is hier wel een koster, maar geen schoolmeester.

Het pastoorshuis is onbewoonbaar. Een vicarie en een broederschap met hare goederen zijn aangegeven bij de beheersinstantie.

Wat een moed voor Ds Gerrit Hendricksz Bree om te Woudenberg te staan in de crisis der Hervorming. Wij schrijven 1606.

Hij noemde de staat zijner gemeente ellendig. Dit kwam door het gedrag van zijn voorganger en diens houding. Wel had hij nu 150 kerkgangers, doch geen deelnemers aan het H. Avondmaal.

Het bijgeloof vierde nog hoogtij bij begrafenissen, want men droeg de doden om de kerk heen, waarbij dan de schoolmeester het gebed deed. Tevens droegen zij een crucifix rond. Deze schoolmeester was pausgezind. Men eiste ook van de predikant dat hij evenals zijn voorganger predikaties hield over de doden. Tijdens de kerkdiensten was het zeer onrustig en om de kerk heen veel getier. De kerkgangers moesten het ontgelden daar zij uitgejouwd werden.

Daar de pastoor of rondreizende priester gezegd had, dat de kinderen die gereformeerd gedoopt werden stierven, lieten de meesten hun kinderen Rooms-Katholiek dopen.

„Verhaelde, datter wel eenige sijn, die ten avontmael souden gaen, maer soo weynich, dat hij noch het avontmael niet en heeft aengestelt; dat hij selve oock eenige jaeren lang niet en heeft ten avontmael gegaan”.

Over de misstanden ging er een request naar de Staten. In

1612 klaagde hij dat een pastoor er kwam prediken, n.l. in enige huizen.

Weer zes jaar later steekt de storm op, maar nu in eigen gemeente. Toen stond daar Ds Joannes Nederlagius. De Synodale vergadering van 1619 vond hij onwettig. Derhalve werd hij om remonstrantse gevoelens afgezet. (zie Aanhangsel). De woorden „doorgaens ende seer heftig” werden uit zijn bul weggelaten. De plaats werd ingedeeld bij de classis Amersfoort, en in 1620 bezet door Ds Nicolaus Ketelius.

WIJK BIJ DUURSTEDÉ. Het verslag van Ds Gerbrandus Johannis was als volgt:

De toestand zijner gemeente was goed, hetgeen hij bewijzen kon uit een geschrift. Daarin stond te lezen, dat zijn kerkeraad bestond uit zes ouderlingen naast de predikant. De diaconie werd verzorgd door twee diakenen. Het H. Avondmaal hield hij drie maal des jaars. Ook deed hij regelmatig huisbezoek, en hield voorbereidingspredikaties. In presentie van twee ouderlingen werden de nieuwelingen op belijdenis des geloofs tot het H. Avondmaal toegelaten. Hij hield drie predikaties per week. Des Zondagsmorgens uit het evangelie, des middags uit de Heidelbergse Catechismus en des Donderdags behandelde hij de eerste brief van Paulus aan de Corinthen. De rector van de school onderwees de leerlingen in het zingen van de psalmen.

Bovendien vertoonde hij nog een brief, waarin de kerkeraad van Wijk de Edelm. Heren Staten dank betuigde voor het bijeenroepen der Provinciale Synode. Tevens verzocht de kerkeraad, dat deze Heren geregeld toestemming zouden geven tot het bijeenroepen van Synoden provinciaal en Classicale vergaderingen.

In dit geschrift klaagde de kerkeraad, dat in de stad Wijk tegen het plakkaat der Staten van Utrecht nog verscheidene „paepsche conventiculen” gehouden worden, waarin missen gelezen, kinderen gedoopt en huwelijken gesloten worden, en dat wel door heer Steven van Overlangbroek en anderen. Ten slotte vroeg de kerkeraad om tractementsverhoging voor de rector der school, zijnde maar *f* 145.—, hetgeen betaald werd uit de goederen van het klooster, dat nu onder beheer staat van de Heren Staten. Ten slotte werd een ouderling der gemeente ontvangen met het verzoek een tweede predikant te mogen beroepen, hetgeen werd toegestaan.

YSELSTEIN. Hoewel gelegen in de provincie Utrecht, werd de plaats gerekend bij Z.-Holland. In 1582 stond hier Ds Joannes Backhusius. In 1586 ondertekent hij mede de geloofsbrief voor de afgevaardigden naar de Nationale Synode van 's-Gravenhage. In 1597 wordt de plaats voorlopig onder de classis Woerden gebracht, totdat er meer vastheid in de begrenzing der ressorten komt. Een jaar daarna overleed de predikant en werd opgevolgd door Ds Everhardus Bommelius. Daar de Weduwe in zorgen verkeerde besloot de synode van Leiden in 1600 bij de Overheid aan te kloppen om onderhoud. Dit te meer omdat Ds Backhusius te voren vele jaren gestaan had te Gouda. Deputaten van de Overheid zouden met die van de synode deze zaak aanhangig maken.

In 1606 komt weer aan de orde waar Yselstein eigenlijk onder ressorteert. Het was ook een tijdlang ingedeeld geweest bij de classis Gorcum. Vandaar het excuus, dat geen afgevaardigde uit Yselstein ter Zuid-Hollandse Synode verschenen was. Tot nadere regeling der grenzen zou de plaats voorlopig blijven onder de Zuid-Hollandse synode. Nu echter ontstond er de vraag, of Yselstein zou behoren onder de classis Buren of onder Gorcum. De Ambachtsheer Generaal Van Hohenlo, aangesproken met „Zijne Genade” speelde hierin ook een voorname rol. Dit ter illustratie.

Ds Bommelius had een (schoon)zoon Daniel Wittius. Vader Bommelius liet zijn zoon optreden in de kerkdiensten. Dit gaf grote ergernissen, want hij was niet volgens huwelijksordinantie getrouwd en was niet eens kerkelijk geëxamineerd. Ook had hij geen attestatie getoond omtrent zijn levenswandel. Het prediken moest hem verboden worden, tot de tijd, dat hij zich van de gegeven „ergernissen zou hebben gepurgeert”. De beklagde kwam ter vergadering in 1607 te Delft. Hij was verheugd zich te mogen verantwoorden en zeide, dat de klagers zeer overdreven hadden. De classis Woerden gaf echter aan de synode te kennen, dat Wittius niet zo'n best leven had geleid, hetgeen de synode voor overtuigend aannam, hem censureerde en tot berouw aanspoorde. Het prediken werd hem voorlopig verboden, en een eventuele beroeping mocht hij niet aannemen voor en aler hij zich verzoend had met degenen die hij te kort gedaan had. Dit werd hem ter vergadering medegedeeld, waarop hij door de mand viel en schuld beleed.

In 1618 wordt Ds Petrus Vliegerius door de classis van Buren

afgevaardigd naar de synode van Delft. Hij werd erkend, doch enige anderen niet, als weer een gevolg van de begrenzing van het graafschap Buren. Ook had de kerkeraad van Yselstein de predikant van Benschop naar deze vergadering afgezonden om enige moeilijkheden ter sprake te brengen. De synode verwees deze zaak naar de classis Buren. Het betreft waarschijnlijk de vacature, want het volgend jaar (1619) moet de remonstrantsgezinde predikant van Yselstein zich verantwoorden op de Zuid-Hollandse synode te Leiden. Hij wenste de besluiten der Nationale Synode niet te ondertekenen en werd daarom afgezet. Op de ondertekening van de „acte van stilstand” wilde hij zich beraden, doch liet zijn tijd verstrijken, waardoor aan het verblijf van Ds Nicolaus Hartsoeker te Yselstein een einde kwam. Het blijkt dat Yselstein toen twee predikanten had, want in 1620 was Ds Vliegerius van Yselstein ter synode te Gouda aanwezig. Daar werd hij verkozen tot kerkvisitator.

ZEGVELD. Het verbrande kerkgebouw was in 1593 dermate weer gerestaureerd, dat men weer ter predikatie kon gaan.

Kerkmeesters werden benoemd door de pastoor, schout en aftredenden, maar zij doen hun rekening voor de gemeente na afkondiging van de kansel. Het had nog al wat voeten in de aarde om er achter te komen hoeveel bezittingen er waren, daar men weigerachtig was dit op te geven. Doch op ernstig aandringen der visitatoren kwam de pastoor met de rekening voor de dag, waaruit bleek dat de inkomsten *f* 160.— beliepen.

Deze pastoor was Dirck Cornelissen van Bergen, geboren te Gouda, eertijds rector te Utrecht. Hij kwam hier in 1588 en werd met de pastorie begiftigd door het kapittel van St Marie te Utrecht. De inkomsten bedroegen *f* 106.—. Ook ontving hij van de kerk nog een pond groot. (een pond vlaams is *f* 6.—).

Hij werd door de visitatoren ondervraagd over de hoofdzaken der Christelijke religie, doch gaf ontwijkende antwoorden. Toen men hem ernstig ondervroeg over de volkomenheid der Heilige Schrift, werd hij dermate in het nauw gedreven dat hij geen uitkomst meer zag en vermoeid en zuchtend zeide: „wat wil ick veel zeggen, ick ben van het oude en wil mij niet laten examineeren, also ick tot Leuven geëxamineert ben”. In de vastentijd was hij te Wilnis geweest om de passie te prediken. Daar had hij het volk aangespoord om bij het oude te blijven, „belovende

syne siele voor hen in het oordeel Gods te pande te stellen". De pastoor is hier ook koster en schoolmeester en geniet als inkomsten een halve morgen land en 5 stuivers uit elk huis plus het schoolgeld.

Er is een pastoorshuis doch geen kosterwoning, terwijl de school in aanbouw is. De inkomsten van een broederschap zijn overgegaan op de kerk.

In 1606 zijn de toestanden ten gunste van de Reformatie gekeerd. De predikant Lodewicus du Bois had ter vergadering belangrijke dingen te vertellen. Zijn verhaal geeft een duidelijk beeld van de crisis der Reformatie.

Er kwamen tot zijn tevredenheid circa 100 mensen onder zijn gehoor en bij de dienst van het Heilig Avondmaal 23.

Een kerkeraad was in wording. Hij had n.l. één ouderling. Met de diaconie ging het stroef, want de armverzorging berustte nog bij de overheid n.l. „de Heylige-Geestmeesters”.

De schoolmeester-koster bevond zich gelijk veelal elders in een dwangpositie, daar de burgerij hem met afzetting dreigde, indien hij het kleppen van het Ave Maria naliet en voorts de Roomse gebruiken veronachtzaamde.

De predikant klaagde, dat men onder de predikatie de klok luidde bij sterfgeval. Dan bracht men het lijk onder de preekstoel, terwijl de predikant zijn predikatie hield. (De lezer bedenke, dat de kerkgebouwen veelal nog geen vaste banken of stoelen hadden, omdat de kerkruimte diende als begraafplaats. Men liep in en uit en de koster verhuurde particulier stoelen en losse bankjes). Voorts lag de kerk er vuil en „seer ongereynicht” bij.

De pastoor van Kamerik deed hem veel afbreuk, daar hij het gebed voor de doden deed. Ook had de predikant een geschrift mee gebracht, waarin verschillende klachten waren vervat: de „paepsgezinde huysluyden” bespotten het H. Avondmaal zeer, zij riepen de Avondmaalsgangers bij het verlaten der kerk na: „Sij hebben om een brock geweest”.

De Staten 's Lands van Utrecht hadden een ordonnantie uitgevaardigd om de schoolmeester *f* 28.— jaarlijks uit te betalen, doch de kerkmeesters hadden er maling aan. Ook was het kleppen verboden, doch het ging al maar door.

Toen de predikant op Vastenavond een zieke ging bezoeken, werd hij „van de huysluyden met modder, steen ende andere vuylicheyt beworpen”.

Tijdens een trouwplechtigheid maakten vele lieden vlak naast de kerk groot lawaai met schieten en schreeuwen. Hoewel de Schout gewaarschuwd was, wilde hij het niet door verbod verhinderen.

Op Palmzondag was het in één woord een bende. Lieden waren aan het kaatsen, schreeuwen en tieren, zodat de predikant zijn dienst midden in moest afbreken. Met Pinksteren geschiedde zulks ook. Toen bombardeerden zij de kerkdeuren met stenen en andere voorwerpen. „Ende de Schout vermaend sijnde sijn plicht tegen sodaenige rebellen te doen, heeft dit niet en willen doen” zodat hij een voorstander „van haer schijnt te zijn”.

Des Zondags waren de herbergen en drinkgelegenheden open, die druk bezocht werden. Alles „seer schandelijk”.

In 1612 deed de predikant een vraag naar de bediening van het H. Avondmaal bij een zieke aan huis. Is dit geoorloofd of niet? Algemeen was men van oordeel, dat zulks grote opspraak zou wekken en dat er allicht misbruik van gemaakt zou kunnen worden. Men diende zulke mensen goed in te lichten en dan dit verzoek af te raden.

ZEIST. Hier nam de Commissie van 1593 haar aanvang. Het was niet erg moedgevend, want de kerk lag er „gansch woest” bij. Van binnen en buiten was restauratie nodig.

De gemeente koos kerkmeesters en zij beloofden in vereniging met de plaatselijke overheid aan het werk te zullen gaan en de kosten te vinden uit een omslag, daar de inkomsten der kerk ontoereikend waren, omdat men 4 morgen land gelegen in Jaarsveld bezwaard had met *f* 300.—, welk bedrag men over twee jaar wel weer zou kunnen aflossen. Echter deed men het verzoek aan de Staten om De Bilt tot bijdrage in de kosten te verplichten. Vooral moest deze genoemde plaats de klok mede betalen, die alrede gekocht was.

Cornelis Anthonisz. is hier predikant en woonachtig te Utrecht. Hij hield eens het H. Avondmaal met 200 personen en houdt zich aan de gereformeerde bediening in zijn ambt.

De Schout is tevens koster, door de gemeente verkozen. Men verzocht een bekwame schoolmeester aan de heren Staten, die dan de betaling zouden kunnen vinden uit een vicarie, te Driebergen gelegen, maar behorende aan Zeist. De inkomsten bedroegen *f* 78.—, een mud boekweit, 22 haantjes en 100 eieren.

Om te bewijzen dat deze vicarie aan Zeist behoorde, werd naar voren gebracht, dat men voorheen daaruit betaalde *f* 12.— voor wijn en misbrood en daarna *f* 10.— voor de predikant. Dit laatste geschiedt vandaag ook. (1593). In het boek van de Utrechtsche Beheerder stond nog een vicarie aangetekend.

Kerkmeesters fungeren als diakenen, doen rekening voor predikant en plaatselijke overheid. De inkomsten bestaan alleen uit wat in de kerk wordt gecollecteerd. Toch moet er binnenkort een diaconie komen. Desgelijks een school.

Ter Synode van 1606 oordeelde de predikant Ds Adolphus Spitzerus, dat de voortgang der hervorming gestuit werd door twee dingen.

Ten eerste was er geen klok. Men kon dus niet weten, wanneer men uit de herberg moest opstappen om naar de kerk te gaan. De herbergier hield het volk aan de stamtafel en veinsde van geen uur of tijd te weten, zodat de lieden zich maar liever bedronken. Onder kerktijd dienden de herbergen gesloten te zijn.

Ook had hij ten tweede last van een priester uit Wijk, die de hervorming tegenstond. Met de Kerstdagen had hij 3 en met de Paasdag 40 communicanten gehad bij de bediening van het H. Avondmaal. Een kerkeraad had hij nog niet, doch hij hoopte die spoedig te kunnen verkiezen.

Op verzoek van de „huysluyden” had hij zichzelf tot schoolmeester opgeworpen. Het tractement kwam echter uit de inkomsten van de vicarie-goederen, welke in R.K. handen waren en hem niet werden uitbetaald. De ridder, die deze vicarie beheerde, moest tot de orde geroepen worden door de Synode. Deze kon zich dan schriftelijk richten aan de Genadige heer Van Beverwijk om een eigen schoolmeester te Zeist te krijgen.

ZUILEN. Hier stond in 1593 een kleine kapel, welke in goede staat verkeerde. Vaste goederen waren er niet en het gebouwtje werd door de gemeente onderhouden.

De predikant Peter Damissen van Westbroek deed hier zijn dienst, gecombineerd als het was met die gemeente.

De kerkelijke geschiedenis van deze plaats is beschreven door Dr W. ten Boom in jaargang 1928 van Niftarlake. De aanvang is 1652.

Na het relaas uit 1606 lezen wij het

OORDEEL DER VERGADERING.

Hiernaë heeft men beginnen te spreken van de middelen, daermede men d'ongeregeltheyden, de voorgaende dagen ontdekt, soude konnen beteren, end heeft de vergaderinge ingesien, dat sommige van de voorss. ongeregeltheyden niet konden gemedieert worden dan door d'authoriteyt van de heeren Staten, sommige niet dan door een eenparig kerckenordeninge of forme van kerckbedieninge, nae dewelke een jegelijck voortaan gehouden soude wesen sich te reguleeren. Is derhalven geresolveert, dat soveel teerste aengaet men alle d'ongeregeltheyt van sodane natuere sijnde, dat se niet dan door d' authoriteyt als voren konnen gebetert worden, in geschrijfte soude vervaten ende deselve heeren Staten verthoonen met versoeck en bede, dat hunne E. E. nae haere discretie, wijsheyt ende godsalicheyt, daerinne willen voorsien oft bij sodanige middelen, als mede in deselve remonstrantie werden aangewesen, offte met ander beter, die hunne E. E. souden mogen weten te bedencken.

Ten slotte was de vergadering eenparig van oordeel, dat de predikanten vast en zeker niet buiten hun gemeenten mochten wonen, want „onverbrekkelijk moeten de predikanten resideeren op de plaetse haerer dienst”.

De politieke gecommiteerden zouden de Staten verzoeken, dat de onkosten, die voor de afgevaardigden op deze vergadering waren gevallen ditmaal en voortaan van Overheidswege vergoed dienden te worden.

ADRES.

Daarna heeft de Provinciale Synode van Utrecht, vergaderd in het Catharyne-Convent op 8, 9 en 10 Juli 1606 zich gericht tot de Staten 's Lands van Utrecht met het volgende request:

Edele Erentfeste hochgeleerde wyse ende seer vermogende heeren.

Wij onders. kerckendienaren, als specialijck hiertoe gecommiteert by de vergaderinge aller dienaren des Stiffts, nu onlangs door Uwe E.E. authoriteyt ende bevel gehouden binnen deser stad Utrecht int Catharinenconvent, dancken Godt den Vader, dat Hij uwer E. E. herten hoe langs hoe meer stiert ende

beweecht tot de rechtsinnige vordering ende voortplantinge vant geestelijk koningrijk sijns Soons. (Volgt een breedsprakig beroep op de hulp der heeren Staten bij verdere reformatie). Gods heylige Woord worde met meerder vrucht ende aanwas als tot nog toe gepredikt, de gemeynen gesticht, de godsalicheyt vermeerderd, Gods eere verbreyt, de salicheyt van Uwer E. E. goede onderdanen gevordert ende selfs uwer E. E. autoriteyt ende christelijcke regeeringe hoe langs hoe meer in godsalicheyt ende gerechticheyt gevestigd.

In den eersten worden doort geheele land groote afgoderyen gepleecht ende superstitionen met missen, bedevaerts ect. daerdoor het volck vant gehoor van Godts woord vervreemt, ja daerentegens so verbittert wordt, dat op sommige plaetsen heel weynige, op sommige plaetsen gansch geene kinderen ten doope gebracht worden.

De bedevaerden te Cockengen, te Amerongen op St Cuneren-dach, te Wilnis op Sacramentsdach.

Noch verscheyden ander superstitionen, als dat men over de dooden luyd tusschen de predikatie, ende de dooden in de kerck voor den predickstoel brengt te Segvelt, Leusden, Woudenberch, Wilnis daer noch ander superstitionen in swangh sijn;

dat men de craemvrouwen gestorven zijnde van swangere vrouwen laet dragen, voorgevende dat se dan eerder soudent verlossen, Mydrecht;

dat men de omgebrachte sleept op de kerckhoven om alsoo den heer van syn actie tegen den dootslager te beroven;

datter op sommige plaetsen crucifixen staen (als te Mydrecht) ende omgedragen worden by de doden (als te Woudenberch), daer veel superstitionen mede gepleecht worden;

datter noch offerhanden in de kercke geoffert worden, als bysonder te Houten;

dat men dreymael daechs het Ave Maria clept te Cortehoef, te Overmeer ende op meer andere plaetsen.

In dese afgodische blindheyt wordt het arme volck onderhouden door verscheydene papen of mispriesteren, van dewelcke eenige noch den opentlijcken dienst als pastoren betreedden, eenige van buyten innecomen ende door het land loopen, eenige in de steden ende dorpen deser provincie wonende de dorpen doorcruppen.

Die noch als pastoren resideeren, sijn: Niclaes te Cameryck,

heer Steven tOverlambroeck, die te Cockengen, te Scalckwyck, te Honswyck.

Die van buyten innecomen worden meest gevonden in de proostye, als te Mydrecht, Wilnis, Cudelstert, alsoock te Apcoude, Houten, Hagesteyn, Neerlambroeck ect. ende comen van Waverveen, Blaricum, Hilfersum, Auwerkerck, Amsterdam, Culemborch, Vianen.

Die noch in de steden ende dorpen wonen ende alleen het volck verleyden zijn: Victor Schorel, heer Jan van Houten ende meer andere woonende tUtrecht; heer Hendrick, woonende te Montfoort, die aldaer sulcken afbreuck gedaen heeft, dat van 300, somtyds 5 of 600 toeoorders nu maer 100 ter kercke comen; een ander te Coten, die noch alimentatie treckt van uwe E.E., die so daer als oock te Wyck syn quaet saet saeyt; heer Jan tAmersfoort, die menichmael gehaelt wordt in doodsnoot te Baeren ende dacromtrent, ende dan noch weygart tot de lieden in te gaen anders als op voorgaende belofte, van dat se nemmermeer in de Gereformeerde kercke sullen gaen; heer Elbert Proot, noch te Baeren woonende; den Secretaris tEemmenes (gewesen paep), aldaer alsoock ter Eem ende te Baeren doopende ect.; seecker blind paep te Wilnis so elders als in syn huys doopende, over de craemvrouwen misse doende, het volck opentlyck tegen Paesschen biechtende, sich roemende van syn schandelycke oncuysseheyt, de E. E., heeren staten beschuldigende van geweld hem gedaen, als hem uyt het syne gestooten hebbende etc.

Men verstaet, dat op sommige dorpen lesers syn, die de sacramenten niet en moogen bedienen, streckende sulcks tot verachtinge van het heylige ministerium, van dewelcke eenige met last (als dien te Thienhoven, te Capelle (Lopikerkapel), denwelcken syn last te buyten gaet ende genoechaem het predicken aenneemt) ende eenige sonder last lesen, als dien int Goy by Houten, die oock de huysluyden spottische fabulen voorleest.

Men bevindt alomme, dat de sabbathen ende biddagen schrickelyk worden geprophaneert met taveernen te houden, merckten ect.

De sabbathen ende sondagen worden ontheylicht door merckten (te Veenendael ende elders) door herbergen, dronckengelagen ende andere woesticheyt der huysluyden te Veenendael, Nigtevecht, Wilnis, Segvelt, Bunschoten, Seyst (daer d'herbergiers voorwenden, dat deweyle sy geen klock hebben, d'uyre

niet en kunnen weten), waeruyt dickwyls droevige ongelucken ontstaen van kijven, vechten, dootslagen, en beclaechlijk is, dat den predicant van Veenendael ten tydens syns dienstes aldaer wel in de 30 dootslaegen geschied te syn verhaelde.

De biddagen worden in gelijcler voegen ontheylicht te Nigtevecht, Segvelt, Mydrecht (daer den laetstleden biddach in ende door seecker kindermael bespot ende beschimpt is) ende op andere plaetsen.

Op sommige plaetsen wordt oock den godsdienst moetwillichlijk bij de partydige huysluyden belet ende verhindert.

Sulcks geschied te Houten (daer de huysluyden die ter kercke willen ingaen, beschimpen ende dat ongestraft, doordien den Schout niet woont in loco), te Wilnis, te Segvelt (daer de huysluyden den predikant bespotten tussen de predikatie, ende als men eenige trouwt, groot getier maecken met schieten ende andersins, sodat den predicant niet en can voortvaeren in synen dienst, jae den Schout, vermaent synde, en heeft het niet willen verbieden), te Apcoude, daer d'huysluyden ter kercken comen invallen, als de predikatie geeyndicht synde de lieden ter kercken uitcomen.

Men bevindt dat op veele plaetsen de costers ende schoolmeesters den predicanten gansch ongehoorsaem sijn om in de gunst van d'huysluyden te blyven, die haer dreygen met cassatie, soo se den predicant ende de kercke in de suyvere religie dienstich syn.

Sulcks geschied tOvermeer, Wilnis, Segvelt, (daer andersins, gelijk oock dien te Soest, dien wel geneycht soude sijn synen dienst te doen) ende elders op vele plaetsen.

Hieruit komt het, dat se doen, wat se willen, allerhande boeken leeren (te Montfoort, Amerongen, Vreelant, Wilnis), niet willen tot het voor singen verbonden sijn (te Amerongen, Hagesteyn, Wilnis), dat se tusschentijds de kercke openen tot superstitionen, als voor de craemvrouwen te (Wilnis). Dat se dronckaarts sijn ende op geen vermaeninge van de predicant en passen (te Apcoude).

Hieruit comt het oock, dattet met de scholen (die d'eerste queek ende plantsoen der christelijcker godsalicheyt billycks wesen souden om, terwijle veele ouden niet hooren en willen, ymmers de jonge teedere jeucht allengskens de waere religie in te planten) seer jammerlijk ten platten lande gestelt is, mitdien op veele plaetsen gansch gene schoole en syn (te Doorn,

Maersen, Bunschoten), op veele plaetsen papen ende paepsche schoolmeesters de kinders van der jeucht aen de superstitionen inplantende (als te Woudenberch, Werkhoven, Nigtevecht, Coten).

Men bevind oock, dat d'huysluyden seer veele nae de gedaene houwelycksche geboden ongetrouwt blijven sitten of by de papen getrouwt worden.

Sommige kercken sijn mede int uyterlijk gebouw seer ontstelt ende desolaet, als te Amerongen (onlanghs door de doortocht van het crijchsvolk seer verdistruert), te Segvelt (daer de kercke langen tyd seer onnut ende vuyl gelegen heeft ende gehouden is).

Dit sijn, E. E. Heeren, de voornaemste abuysen die int land syn, ende sodanich onses bedunckens, dat daerin notelijck behoort voorsien te worden. Daerom oock wij, als dienaers Christi in des Heeren naem uwe E. E. ootmoedelijck versocht ende ernstelijck gebeden willen hebben, dattet doch deselve (welckers ampt het is, van God opgeleyt als voesterheeren der kercken deses Stifts, hierin te remedieeren) gelieve de verbeteringe deser dingen bij der hand te nemen ende de saecken des Heeren sich ter herten te laeten gaen, gedenckende dat God de Heere sodanige eeren wil, die Hem eeren, de heylicheyd syns naems voorstaen ende de superstitionen, waardoor sijn eere vercort wordt, weeren ende wederom op de sodaenige verthoont ende straffen wil, die hierin naelaetich sijn. Ende hoewel uwe E. E. de remedien nae haere wysheyd selve beter weten, als wij die souden kunnen voor slaen, evenwel sullen uwe E. E. ons te goede houden, dat wy onse bedencken hierover mede verthoonen, alsdat wy (onder correctie van uwe E. E.) gevoelen, dat:

Wat aengaet de openbare afgoderyen ende superstitionen, die er gepleecht worden, ende by de papen, int land woonende ende daerin comende, gevoed worden door missen, doopen, trouwen, biechten, sacrament geven etc., wat de ontheyliginghe der sabbathen ende biddagen belaagt, wat de moetwillicheyd der huysluyden tegen den predicant of andere vrome aengaet, ende dat veele ongetrouwt blyven sitten of van den paep getrouwt worden, de bequaemste remedie hiertegen waer, dat de placaten dienaengaende wierden vernieuwd, ende de officiers belast ende gehouden int executeeren derselve haer debvoir te doen.

Wat de paepen of paepsgezinde, noch in loco als pastoren re-

siderende belanght, de bequaemste remedie daertegen waer, dat voorss. papen mochten werden afgestelt, goede predicanten so daer als op andere vacerende plaetsen (naemelijck Vleuten, Odyck, Linschoten, Anckeveen, Tuyl ende tWaal) werden gestelt.

Wat de openbaere lesers aengaet, dat deselve ter examen wierden gestelt, ende so se bequaem waeren, tot den dienst gevordert ende anders verlaeten wierden.

Wat de onwillicheyte ende wederspannicheyte der costers ende schoolmeesters tegen den predicant betreft, ende den desolaeten staet veler scholen, dat d'ondeugende schoolmeesters van haeren dienst wierden geremoveert, goede so in die als andere plaetsen, daer noch geen schoolmeesters en sijn wierden gestelt, deselve eerlijcken nae gelegenheyte loonnende, daertoe se vicarien als andere giften (die op sommige plaetsen als te Seyst, in de Westbroeck, te Mydrecht, van andere ingehouden ende onnuttelijck verteert worden) konden gebruyckt ende aengeleyt worden, ende dat die geusurpeerde autoriteyteit over den costers ende schoolmeesters den huysluyden wat benomen wierd, ende deselve gehouden tot gehoorsaemheyte haeren predicant te bewysen.

Ende alsoo het niet genoeg en is, dat de voorss. ongeregeltheiden, als van buyten incomende, werden geweert, tenzij oock in der gemeente 'Gods selve goede ordre ende dat op een eenparigen voet, tegen des Heeren woord niet strydich, gestelt ende onderhouden worde, ende de vergaderinge daerinnen verscheden ongelijckheden, oock confusien bevonden heeft, waer wel te wenschen, dat deselve eens in den grond by den Synode nationael, die wij verhoppen, dat de Mo Heeren Staten Generael haest sullen convoceeren, mochten verbeteret worden. Edoch, nademael den tyd vant houden desselven Synodi noch onsecker is, ende ymmers eenige dingen sonder langer uitstel dienen gebetert, gelijk se dan oock wel konden by uwer E.E. autoriteyteit by provisie, ende tot op de Synodum voorss. anders sal wesen geordonneert, gebetert werden, hebben wij volgende den last ons gegeven ende ondert behagen van uwe E. E. geconcipteert eenige articulen daertoe dienende ende hieraen gehecht, die wij uwe E.E. gelieve deselve te doorsien, ende ingevalle die uwe E. E. welgevallen (gelijk wy verhoppen jae) so haest als doonlijck is, de voorss. vergaderinge noch eens te convoceeren om de voorss. poincten aldaer voorgelesen ende tadvys desselver

vergaderinge daerop gehoort hebbende, met uwer E. E. authoriteyt aengenomen ende int werck gestelt te mogen worden.

Aldus gedaen in onse vergaderinge den 25 Augusti 1606.

Uwer E. E. dienstwillighe ende ootmoedige dienaers de gedeputeerden des synodi van Utrecht.

HENRICUS CAESARIUS.
 EVERHARDUS BOOTIUS.
 JOHANNES SPEENHOVIUS.
 JACOBUS TAURINUS.
 HENRICUS JOHANNIS,
 minister ecclesiae Amersfortiane.
 JOHANNES ANTONII.
 ALEWINUS GOTHOFREDUS.

ENIGE ARTIKELEN

In voorgaand request aan de Heeren Staten is sprake van enige geconcipieerde artikelen, welke hier verkort worden weergegeven:

1. Kerkeraad en magistraat ter plaatse beroepen een predikant. De staten der provincie geven na advies van de gecommiteerden der prov. Synode hun goedkeuring.
2. Gecommitteerden der Staten met die van de prov. Synode nemen het examen af.
3. Schorsing en afzetting berust bij de Prov. Synode.
4. Een predikant moet ter plaatse wonen, en zo niet, dan wordt hij onder censuur gesteld.
5. Predikanten mogen niet uit de provincie vertrekken dan met goedkeuring der Prov. Staten.
6. De sacramenten moeten bediend worden naar uitwijzen van de formulieren daarvan zijnde. Zieke kinderen mogen in de kerk gedoopt worden na klokgelui, in redelijke bijeenkomst. In het alleruiterste geval ook thuis.
7. De voorstanders der reformatie, die begeeren ten H. Avondmaal te gaan, zullen vriendelijk onderricht worden in de hoofdstukken des geloofs. Indien er ouderlingen zijn, dan ten overstaan van die.
8. Niemand wordt van het H. Avondmaal afgehouden, dan na kennisgeving aan de gedeputeerden der Synode-provinciaal.

9. Wie zich in leer of leven verloopt, zal aan de gemeente voorgesteld worden.
10. De predikanten zullen de gehele gemeente bezoeken en niet alleen de Avondmaalgangers. Zij moeten alle mensen met beleefdheid bejegenen.
11. Ieder predikant moet in het bezit zijn van de huwelijksordinantie der Heeren Staten.
12. De predikanten zijn verplicht ter vergadering te komen, waar zij door de Staten geroepen worden.
13. Gecommitteerden der Synode zullen de dorpen bezoeken, ten einde op de predikanten toezicht te houden.
14. Geen predikant zal een boek laten drukken dan met toestemming der Heeren Staten.
15. Predikanten zijn verplicht zich te laten afvaardigen naar de provinciale Synode.

BEGRENZING EN INDELING DER PROVINCIE.

De Hervormde Kerk kent hare Rijksgrenzen. Met de reformatie dekten die echter niet overal meteen de provinciale. Dat is in 1816 een feit geworden. Met de invoering der nieuwe kerkorde 1951 heeft men de provinciale grenzen geëerbiedigd.

Tussen gemeente en provincie ligt echter nog een andere begrenzing, n.l. die van een classis. Een classicale vergadering is de grondvergadering der kerk. Wel is de classis onderverdeeld in ringen, maar dat is alleen om elkaar te helpen in geval van vacature in een plaats. Een ring is als zodanig geen kerkelijk lichaam.

Classes treffen wij al spoedig aan met de reformatie. Echter in de provincie Utrecht niet. Op de vergadering der provinciale Synode van 12 October 1618 besloot men tot de volgende indeling der provincie:

Er zullen drie classes zijn, 1 Utrecht, 2 Amersfoort en 3 Wijk.

Onder *Utrecht* behoren: Utrecht met de Engelse Kerk, Montfoort, Vreeswijk (alias de Vaart), Jutphaas, Lopik en de Capel, Linschoten, Langerak over de Lek, Zegveld, Kamerik, Harmelen, Vleuten, Maarssen, Breukelen, Ter Aa, Abcoude, Wilnis, Mijdrecht en Tamen, Kockengen, Kudelstaart.

Onder *Amersfoort*: Amersfoort, Leusden, Bunschoten, Ter Eem en Baarn, Woudenberg, Soest, Eemnes, Vreeland, Maar-

tensdijk, Westbroek, Kortenhoef, Ankeveen, Nigtevecht, Nederhorst, Zeist.

Onder *Wijk*: Wijk bij Duurstede, Rhenen, Veenendaal, Amerongen, Doorn, Overlangbroek, Nederlangbroek, Cothen, Werkhoven, Odijk, Bunnik, Houten en 't Goy, Schalkwijk en Honswijk, Hagestein.

De plaatsen gelegen buiten de provinciale grenzen vallen later uit: Langerak, Tamen en Kudelstraat, voorts Kortenhoef, Ankeveen en Nederhorst, ten slotte Hagestein.

Andere plaatsen zien wij toetreden: Oud-Loosdrecht, Nieuw-Loosdrecht, Loenen aan de Vecht, Waverveen. Deze werden gerekend tot Noord-Holland. Zij werden ingedeeld bij Utrecht. Verder: De Meern, Zuilen, Benschop, Polsbroek, Ysselstein.

Bij de classis *Amersfoort* kwamen nog: Austerlitz, Eemnes binnen, Eemnes buiten, Hoogland, Soesterberg, Vuursche, De Bilt, Blauwkapel, Tienhoven.

Bij de classis *Wijk*: Achterberg, Driebergen, Elst bij Amerongen, Leersum, Maarn-Maarsbergen, Renswoude.

Om nu volledig te zijn geven wij de herverdeling weer van 1951:

Er kwamen 4 Classes: Utrecht, Amersfoort, Doorn, Breukelen.

1. *Utrecht*: Utrecht, De Meern, Vleuten, Zuilen, Benschop, Harmelen, Jaarsveld, Jutphaas, Linschoten, Lopik, Lopikerkapel, Montfoort, Polsbroek, Vreeswijk, Ysselstein.
2. *Amersfoort*: Amersfoort, Baarn, Bunschoten, Eemnes binnen, Eemnes buiten, Hoogland, Leusden, Soest, Austerlitz, Blauwkapel, De Bilt, Maartensdijk, Soesterberg, Vuursche, Woudenberg, Zeist.
3. *Doorn*: Bunnik, Cothen, Houten, Neerlangbroek, Odijk, Overlangbroek, Schalkwijk, 't Waal, Werkhoven, Wijk bij Duurstede, Achterberg, Amerongen, Doorn, Driebergen, Elst, Leersum, Maarn, Renswoude, Veenendaal.
4. *Breukelen*: Breukelen, Kamerik, Maarsse, Myrecht, Ter Aa, Vinkeveen, Waverveen, Wilnis, Zegveld. Abcoude, Baambrugge, Loenen aan de Vecht, Nieuw-Loosdrecht, Nigtevecht, Oud-Loosdrecht, Tienhoven, Vreeland, Westbroek.

In 1606 maakten wij kennis met 37 plaatsen, in 1612 met 40, en ten slotte in 1618 met 50.

De gehele provincie telt thans 70 plaatsen. Een en ander volgens Rijksgrenzen. De plaatsen, welke in ons verhaal niet genoemd worden, waren of nog in R. K. handen, of vacant, of nog niet zelfstandig.

Plaatsen als Loenen, Loosdrecht kenden de reformatie eerder dan de andere plaatsen der provincie. Hieruit is te verklaren, dat zij ressorteerden onder Amsterdam, welke stad in 1578 tot de reformatie overging.

Aanhangsel.

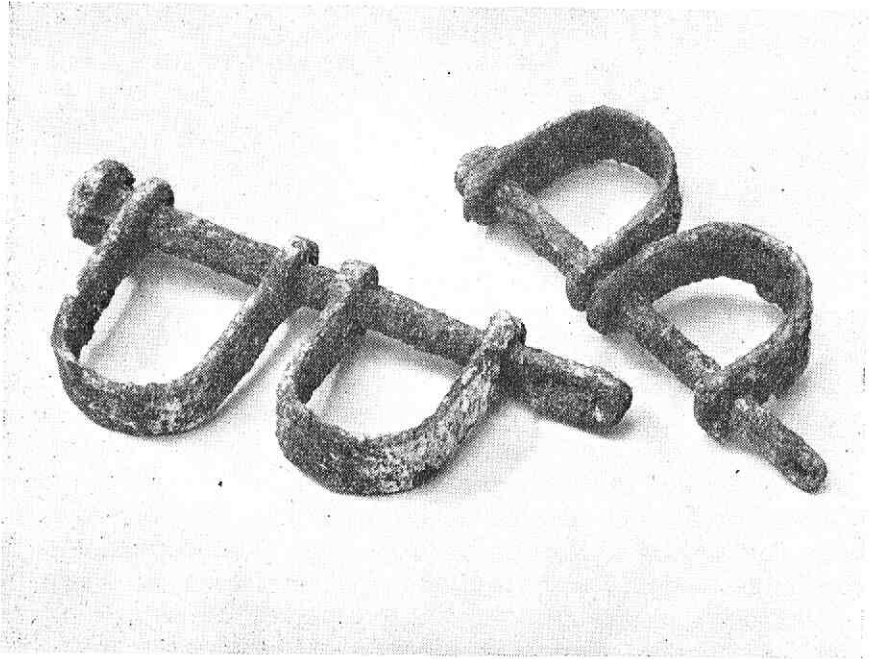
BESLUIT TOT AFZETTING

Het synodus van de provincie van Utrecht, jegenwoordich vergadert binnen Utrecht om de goeden resolutie des nationalen synodus ende der bevelen der hooger overicheyt te voldoen, heeft voor haer geciteerd N., predikant tot N., denwelcke gevraecht zijnde, waervoor hy de decreta des voorseyden synodi hielt, ende off hy oock geresolveert soude zyn deselve te ondertheycken ende te achtervolgen, heeft rondelijck in desen synode verclaert deselve decreta te houden voor onscriftmatig ende nyet te connen ondertheycken ende achtervolgen, ende daerenboven kennelijck is, dat hy het gevoelen der Remonstranten doorgaens tot ondiens van Godes kercke ende onrustinge der gemoederen seer heftich ende partydich heeft gedreven ende het contrarie gevoelen van de Gereformeerde kercke tegengstaen, waarom de voorseyde synodus volgende de ordre ende last, in synodo nationali gegeven, ende de goede intentie van de Ho. Mo. heeren Staten Generael heeft verclaert, gelijk se verclaert mitsdesen, dat de voorseyde N. van nu aff sall worden gedeporteert van alle kerckelijcke diensten ende bedieninge, gelijk hem het synodus deporteert mitsdesen, ter tyt toe dat hy door beter onderrechtinge ende bedenckinge hemselve met de Gereformeerde Kercke soo in desen als alle andere leerpointen sall conformeeren ende de Kercke behoerlijcke satisfactie sall hebben gedaen ende met deselve waerlijck ende ten vollen wesen versoent, belastende ende bevelende hem noch te tot N. noch elders sich mit eenige kerckelijcke dienste te bemoeyen, ende dat daerentusschen de plaetse van N. met een bequaem leeraer sall worden versien.

Aldus gedaen den XIXen Augusti in de synodale vergaderingh anno 1619.

Maarssen.

G. VAN DER ZEE.

Afb. 1. Boeien te Kockengen opgegraven

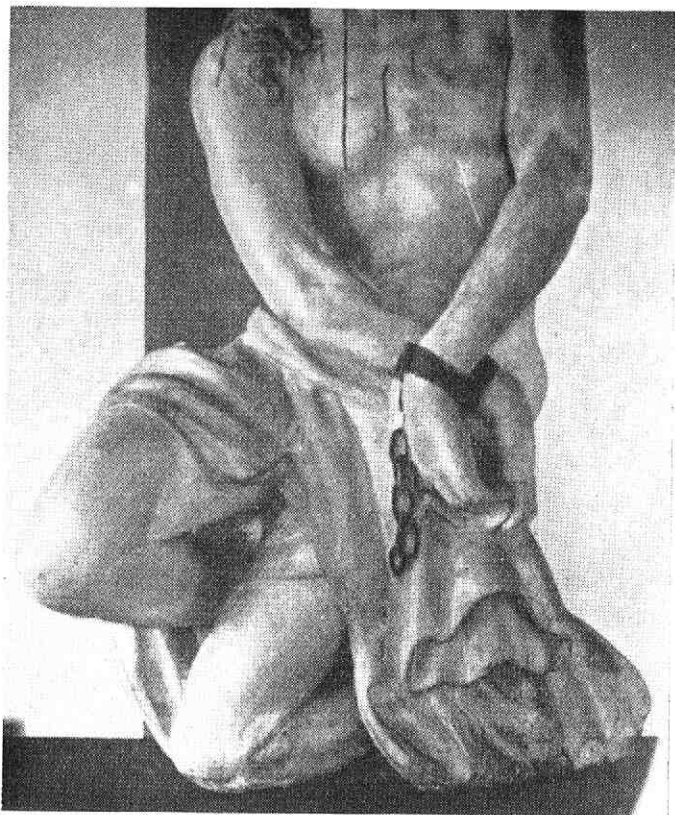
(foto Ravestein)

De oudheidkundige vondsten bij de restauratie van de Ned. Herv. Kerk te Kockengen

Bij de in 1956 voortgezette restauratie van de Ned. Hervormde Kerk in Kockengen zijn merkwaardige dingen aan het licht gekomen op gebied van geschiedenis en oudheidkunde, welke wel in het Jaarboekje van Nifftarlake onder de aandacht mogen gebracht worden. Dit is o.a. het ijzeren leliekruis uit het eind der 15e eeuw of begin 16e eeuw, dat in 1923 was hersteld en opnieuw op de nok geplaatst. Ook is de oude altaar-mensa van rode Bremer zandsteen gedeeltelijk voor de dag gekomen. Meermalen werd dergelijk stuk voor grafzerk of stoepsteen gebruikt. Een derde deel ongeveer is afgebroken. Belangrijker was de vondst in de kerkbodem aan de zuidzijde van het dwarspand. Op ongeveer 40 cm onder de vloer werden hier twee ijzeren kluisters of boeien gevonden, waarschijnlijk voor handen en benen, resp. met afmeting van de spil 27 cm en 23 cm, de openingen met omvang van 6.4 cm en 31 cm (afb. 1).

De vraag welke hier allereerst opkomt, is deze, hoe komen deze hand- en beenboeien in de kerk? Men heeft gedacht, dat hier in vroegere tijden een misdadiger zou zijn begraven. Afgezien van het feit, dat niets verder van het lijk of bij het lijk behorende dingen aan den dag kwam, mag er op gewezen worden, dat misdadigers allermintst voor begraving op de gewijde kerkbodem in aanmerking kwamen. In dit opzicht stonden zij gelijk met zelfmoordenaars. (Renée Hirsch, Doodenritueel in de Nederlanden vóór 1700, blz. 94).

Daar is nog een andere oplossing voor deze boeien binnen de muren van het kerkgebouw. Meermalen immers werden de houten beelden van Christus bij de geseling of „ecce homo” voorstelling met boeien of ketting voorzien, zoals op de hier afgebeelde voorstelling van een geboeide Man van Smarten, begin

Afb. 2. Man van Smarten met boeien (fragment)

Afb. 3. Fragment schilderij van Rembrandt

(Cat. Rembrandt tentoonstelling 1956 No. 77)

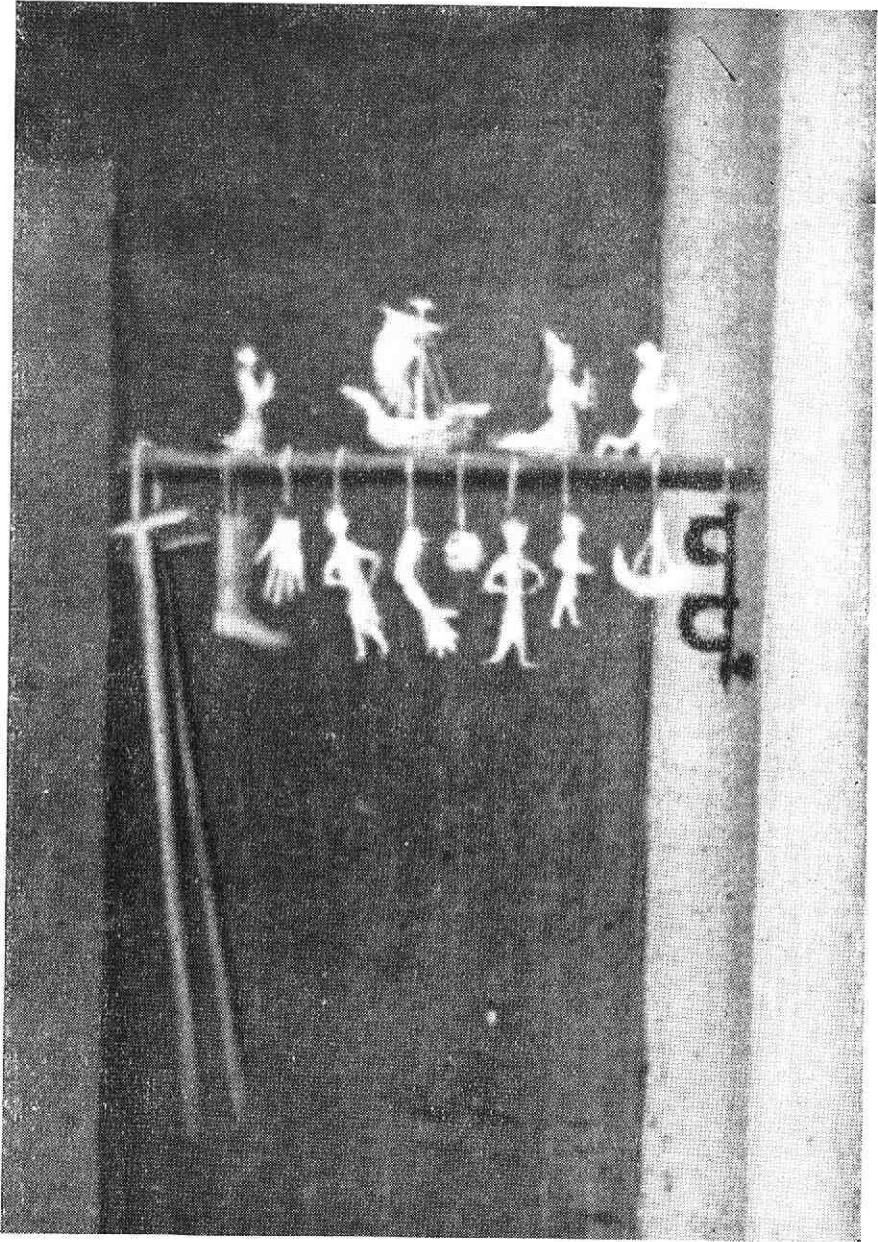
17e eeuw (afb. 2). Maar het is niet waarschijnlijk dat zulk een soort figuur in de kerk van Kockengen aanwezig was; dan zou men toch met het beeld ook de boeien wel uit de kerk verwijderd hebben. Eenzelfde soort kluisters zag ik deze zomer op de Rembrandt-tentoonstelling te Amsterdam, nl. op de geseling van Christus uit het jaar 1658 (afb. 3), thans in het Museum te Darmstadt. (Cat. Rembrandt-tentoonstelling 1956, no 77). Ook op de Gevangenpoort te 's-Gravenhage wordt nog een stel boeien bewaard.

Bij het zien van de been- en polskluisters te Kockengen herinnerde ik mij, dat ik jaren geleden in het buitenland, België Frankrijk of Beijeren dergelijke instrumenten hier en daar in een kerk had zien hangen. Evenals men er krukken, scheepjes als offer van genezen lijders, geredde schipbreukelingen enz. ziet hangen, ziet men er in nature of in was ook boeien en ketenen van ontslagene gevangenen, als ex-voto in meerdere bedevaartplaatsen. Men zie hiervoor het interessante boekje uit de Heemschutserie van J. W. R. Sinninghe „Over Volkskunst”.

Waar ik deze boeien had gezien, kwam mij niet meer in het geheugen. Nu wees mij de Z.E. Heer M. English te Brugge er op, dat deze „klammen” voorkomen op een geschilderd kerkinterieur van de verering van St. Ursula uit de 15e eeuw bij de Zwartzusters te Brugge. Men ziet hier afgebeeld (afb. 4) bij het altaar een serie van allerlei ex-voto's, wassen armpjes en beentjes, houten krukken, en tegen de pijler ook een stel ijzeren boeien. Men ziet, zegt de Z.E. Heer English, dat men voor allerlei heiligen soortgelijke dingen aantreft.

Het paneeltje te Brugge, waarvan ik een fragmentfoto dank aan de welwillende medewerking van deze bekende Oudheidkundige, dateert uit de tijd van Memling ($\pm$ 1494).

Mogen wij bij de boeien, in de kerk van Kockengen gevonden ook aan een voormalige ex-voto denken? Hoe vreemd het moge lijken, toch is het niet onwaarschijnlijk, omdat zoals bekend de kerk van Kockengen in de latere Middeleeuwen bekend stond als een devotie- of bedevaartplaats, waar men jaarlijks heen trok ter verkrijging van allerlei gunsten. Men leest over de grote toeloop, welke deze plaats nog lang na de Reformatie genoot. In 1656 werd Kockengen als bedevaartsoord nog door een groot aantal pelgrims bezocht. (W. van der Pas, Tussen Vecht en Oude Rijn, Utrecht, Spectrum 1952, blz. 84—87). Met grote waarschijnlijkheid kan men veronderstellen, dat de gevonden

Afb. 4. Kerkinterieur met boeien naar schilderij te Brugge.

boeien eens als ex-voto in de kerk zijn terecht gekomen en na de Reformatie verwijderd, en in de bodem begraven.

Ook al was het bekend, dat in Kockengen's kerk nog een paar fraaie stukjes beeldhouwwerk bewaard zijn gebleven, nl. twee consoles met St. Joannes de Evangelist en Maria Magdalena, onder een dikke kalklaag verborgen en daardoor bewaard, toch was de ontdekking van een ander relief in zandsteen een grote verrassing, vooral vanwege de vindplaats. Dit beeldwerk was namelijk met de beeldzijde in de buitenmuur van de kerk verborgen of weggemetseld, en werd nu bij de restauratie-werkzaamheden ontdekt. Het stuk stelt voor een St. Anna-te-drieën, of wel Annatrits, Anna en Maria met het Christuskind op haar schoot. Ter zijde staat de H. Apostel Andreas met boek en Andreaskruis naast de geknielde donateur of schenker, een kanunnik met zijn wapenschild, waarop drie potten. Boven en op zij is het tafereel afgesloten door een holprofiel, waarin Serafs in biddende houding. In het bovenprofiel zien wij een vijfbladige roos, (eglantier?). Verdere beschrijving wordt door de bijgaande afbeelding overbodig. Afmeting 070 x 050 M. Datering eind XVe eeuw (afb. 5). In de tijd, waaruit het Kockengense beeld stamt, was de verering van St. Anna-„selfderde” overal in ons land verbreid. Zij was de patrones der moeders. Talrijk zijn de St. Annabroederschappen en Annagilden in de kerken opgericht, o.a. te Baarn welke nog voorleeft. Een groot aantal St. Anna-beelden bleef in de Musea bewaard, o.a. Utrecht 14, in Aken 8, in Bonn 7, Rijksmuseum Amsterdam 8, waarmede dus gezegd kan worden, dat de Kockengense groep niet ongewoon is. Deze trits lijkt in zijn soort enigermate op die in het Aartsbisschoppelijk museum te Utrecht, wel van hout, maar in compositie sterk overeenkomend met deze steensculptuur. Ook daar bij Maria die drukke bewegelijke draperie of plooischikking, welke eveneens in het gewaad van de donateur tot uiting komt (Verg. Prof. Dr. J. Timmers, Houten beelden, pl. 28).

De toeschrijving, alsmede de ontleding van het wapenschild 3 potten 2 en 1, moet nog nader bestudeerd worden. Men denkt hier aan het geslacht Verwey of wel de Wyckerslooth. Of de roos of eglantier hier een bijzondere betekenis heeft, valt niet te zeggen. Misschien kan ooit het Archief van de heerlijkheid Kockengen, vroeger behoord hebbende aan het geslacht van Boetzelaer, in de vorige eeuw verbrokkeld en verkocht, nog een oplossing geven. (Hist. Gen. Kron., 7 jg., blz. 5, 1851).

Afb. 5. St. Anna-te-drieën te Kockengen

(foto Ravestein)

In elk geval kan de vondst van deze merkwaardige beeldgroep, wel is waar beschadigd, onze kennis van de oudheidkunde en kunsthistorie in dit gewest belangrijk verrijken.

A. E. RIENTJES.

Bij het in druk gaan van het Jaarboekje was de Z.E. Heer M. English zo vriendelijk mij te wijzen op het zo juist verschenen werk van Rudolf Kriss, „Eisenopfer” (Max Hueber Verlag, München 1957). Meermalen worden hier „Fesseln” (boeien) genoemd onder de „Votivfunde in Kirchen”. Dit zullen wel Leonhardsboeien geweest zijn. In de kerken van Spanje o.a. Toledo kwamen de boeien en kettingen van bevrijde Christen-slaven meermalen in de kerken als ex-voto.

INHOUD:

---

1. Bestuur van het Genootschap	III
2. Ledenlijst	V
3. Jaarverslag	XI
4. Rekening van de Penningmeester	XIII
5. Excursieverslag	XV
6. Niftarlake-literatuur	XXIII

I. Crisis van de Kerkelijke Reformatie in de dorpen van de Provincie Utrecht, door Ds. 'G. van der Zee	1
II. De oudheidkundige vondsten bij de restauratie van de Ned. Herv. Kerk te Kockengen	99
